

Г. Г. ЕВЕРС

БИЧУВАТИ

ГАНС ГАЙНЦ ЕВЕРС.

БІСНУВАТІ

ЗБІРКА ОПОВІДАНЬ

ПЕРЕКЛАВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ТА ПОПЕРЕДИВ ПЕРЕДМОВОЮ ІВАН КЕДРИН.

ВІНІЄТА І МАРКИ РОБОТИ
ЮЛІЯНА МАКСИМЧУКА

З друкарні М. Бойчука в Коломиї.

ВСЯКІ ПРАВА ЗАСТЕРІГАЄТЬСЯ.

1927
СТРИЙ.
A small decorative flourish or ornament, possibly a stylized leaf or scroll, positioned below the year and city.

НАКЛАДОМ „УКРАЇНСЬКОГО БАЗАРУ“ КООПЕРАТИВИ
— — — З ОБМЕЖЕНОЮ ПОРУКОЮ В СТРИЮ. — — —
ВИДАВНИЦТВО „ГОРИКВІТ“.

БІБЛІОТЕКА ПЕРЕКЛАДНИХ АРХИТВОРІВ
„Г О Р И К В І Т“

СЕРІЯ I.

КНИЖКА II.

ГАНС ГАЙНЦ ЕВЕРС.

Даючи українському читачеві том оповідань Г. Г. Еверса, не приходимо до нього з ніякою новиною. Правда, звеличники цього письменника впевняють, що світ ще на ньому не пізнався, що щойно в майбутньому шпиль його слави. Однак по другому боці стоять критики, які зараховують Еверса до споживачів минулого вже успіху. Одно і друге твердження дуже ризиковне. Скромніше обмежитися до признання безспірного факту, що ім'я Ганса Гайнца Еверса належить до найбільш відомих імен з поміж легіону живучих німецьких письменників; що найголосніший його твір написаний уже 15 літ тому, але що автор того твору зовсім не поділяє погляду, наче би сказав уже все, що мав і міг сказати; що письменник, якого одна лише книжка протягом десяти літ добуває у своєму краю 228 накладів („Альрауна“), не може бути *зовсім* невідомий *навіть* галицько-українській публиці, що мабуть бє європейський рекорд своєю нехиттю до друкованого слова. Тому теж, приймаючи, що її читаюча частина знайома з Еверсом чи то з оригінальних видань, чи з прегарних польських перекладів Станіслава Пшибишевського, чи хоч би тільки з однієї, три роки тому по українськи виданої збірки „Індія і я“ (Львів 1923, накл. Вид. Спілки, перекл. В. Мурського), застерігаємося заздалегідь, що імпонувати цією книжкою, як літературною Америкою, не збіралося. А проте одночасно можна без обиняків додати, що поправді Г. Г. Еверс є дійсно величиною дуже мало відомою — не тільки нашо-

му читачеві, але навіть його рідним землякам, тим, що знають його з наголовків творів та захоплюються *змістом* цих останніх.

Бо Г. Г. Еверс належить до письменників, які саме змістом приковують увагу пересічного читача та яких суть саме не у змісті. На сам згук імени Еверса пригадуються страхіття, від яких моторошно стає на душі; жорстокости, яких марева зганяють у ночі сон з повік; неймовірно загадкові, несамо-вितі історії, — і кров, липка червона кров, опяняюча еверсівських героїв, які в неї закохані.

Завдяки таким *зовнішнім* мотивам Еверс почув уже не раз докір, що він із перверсійною насолодою порпається у всьому, що має присмак скандалу. З цього виходилоб, що Еверс письменник наскрізь сензаційний, що грає на низьких інстинктах людської тварини та женеться виключно за дешевим ефектом. Хтож вийшов з такого заложення, той уже тільки на один ступень далекий від висновку, що Ганс Гайнц Еверс це письменник сезонний, ergo, що вся його творчість гуртом позбавлена тривкої літературної вартости. Ось до чого може довести ланцюх логічних міркувань, якого перше звено прогрижене ржою безкритичної поверховности, привиклої до банального шаблону в оцінках лектури.

Перецінювання матеріального боку творів Еверса й легковаження духового, є найбільшою помилкою, перед якою остерігаємо читачів і цієї збірки. Величнь Еверса саме в тому, що він уміє окутати духа такою мистецькою матерією, що, здається, поза нею нічого немає; тимчасом там задро криється цілий другий світ, зарівно прегарний, як світ матерії. Читач настільки захоплений змістом, сюжет оповідання так приковує усю його увагу, що він просто не має часу звертати її на ніщо инше. Цікавими „дивні історії“ Еверса та його „здічлі романи“ (така його власна термінологія), як

книжка з бібліотеки кримінальних сензацій. Легкий прозорий стиль та оминання усякого описового балясту дозволяють проковтнути їх одним дихом. І справді: чи не винуватий сам автор, що читач наосліп лізе у наставлені на нього чарівні сіти?! Але це не хиба письменника, лише його найбільша прикмета, коли він уміє барвистими взорами вишити прецікавий белетристичний твір на канві *проблеми*, що моглаб стати основою для важкої філософічної розправи.

Головною-ж проблемою його творів є шукання найвищого вдоволення у *думці*, яка не знає ніяких меж. Обожання думки, яка є безсмертна і під якою він, зрештою, розуміє різні абстрактні поняття (розуму, душі, Бога), доводить його до нехтування усім сумнівним і минаючим. Один ступінь далше: поклін смерті, яка є неминуха і вічна, була, є і буде, перетриває усі форми і види та завжди одна.

На такий метафізичний світогляд склалось у Г. Г. Еверса захоплення ріжними теоретичними питаннями, що поступенно лягали в основу ріжних періодів його письменницької творчости. І так першою складовою частиною маємо тут естетизм. Погоня за світлами й тінями краси наблизила його теж уже з молодечих літ до Оскара Уайльда, і цей духовий звязок став ще цупкішим після злочасної трагедії англійського „льорда-парадокса“, трагедії, яка — як побачимо з біографії Еверса — причинилася безпосередньо до однієї зворотної точки в життю німецького творця. Є теж у Г. Г. Еверса твори присвячені виключно питанням естетики і виключно О. Уайльдові.

Естетизм і містицизм — коли не дві посестри то в усякому разі сусідні царини, яких межі не загорожені дротяним плотом. Туга за земським ідеалом краси й добра, виспівувана Еверсом у його молодечих віршах, швидко завела його до зрозуміння

її безвиглядности, та до заміни її на тугу за ідеалом надземним, вічним, на тугу за чимось незнаним і незбагненим, включно зі самою смертю. Колиж мріяв він про „могутню країну незнаного, про вічний край наших туг“ — тоді він був уже не тільки містиком, але й романтиком. І тоді місце Оскара Уайльда заступив Едгар Аллян Пое.

До Е. А. Пое Г. Г. Еверс стоїть найблище. Пое — це наче перовозір Еверса. Геніяльного американського письменника нагадує Еверс не тільки романтизмом. Поруч з великанським розмахом фантазії, який лучить їх із такими фантастами, як Француз Барбе Д'Оревілі та другий Німець — Е. Т. А. Гофман, вони мають ще одну спільну рису, не зовсім і не завжди питому згаданим спорідненим письменником. Цією спільною творчою рисою є подиву гідна вмільсть затирати границю поміж світом фантазії і дійсности. „Я вірю у мрії, як єдино дійсне“ кінчає Еверс свою розвідку про Е. А. Пое. Але ці мрії він зодягає у такий реалістичний плащ, що ми раз-ураз збентежені: що тут правдиве а що видумане?! Відношення надзміслового містицизму й розмріяного романтизму до тверезого сухого реалізму та сполука цих трьох понять в одно — це головна проблема *форми* творів Е. А. Пое і Г. Г. Еверса та одна з найоригінальніших його прикмет.

* * *

Повищі звязкі й дуже загальні — може тому й не зовсім ясні — критичні уваги шановні читачі зможуть перевірити на прикладах оцих кількох оповідань, які разом складають нашу книжку. Вони вибрані з двох творів Еверса: „Die Besessenen“ і „Das Grauen“. Як бачимо, наголовок нашої збірки є букввальним перекладом назви першого вичисленого твору; відтіль походить теж оповідання „Павук“, яке в нашій книжці стоїть на

першому місці. Можливо, що назва „Біснுவатих“ не зовсім відповідна, та що може краще було б назвати ці оповідання „Несамовитими“. Біснуватими є герої. Один із найчільніших мабуть сучасних звеличників Г. Г. Еверса каже у своїй просторій монографії про цих його „біснуватих“ героїв: „...він створює щораз нові демонічні постати, людей, які є біснуваті самі з себе, в яких зібрані та згущені темні течії й незужиті сили далеко розгалужених родів, на те, щоби раптом виладовуватися і стихійно вибухати, проявляючи демонічну прасилу життя: могутність думки.*] Біснуватими є герої, отже несамовитими є їхні дії і діла, складені у жертву думці. Але Еверс не був би Еверсом, якщо виводив би на сцену дивовижні потвори, що творилиб неймовірні речі. Навпаки. Маємо до діла з людьми з крові і кости, здебільша пристойних сучасних професій, зодягненими по моді ХХ. віку, назовні нічим не іншими від мільйонів читачів, які захоплюються книжками, що в них вони покутують. Щоправда, деякі еверсівські герої є колірної масти й живуть серед екзотичної обстанови; але й тоді їхню батьківщину можна віднайти на мапі у шкільному атласі й авреол екзотизму притьмарити коментарями прозаїчної мови. А навіть, коли ми знаємо заздалегідь з цілою певністю, що і дієві особи і їх рід і край, та дати й факти, на які вони покликаються, все чисто від першого до останнього рядка ніколи не існувало і є виключно вигадкою пана Еверса, навіть тоді все воно від першого до останнього рядка має усі признаки реальної можливости. І саме тому, що ці герої такі „звичайні“, а те, що

*) Hans Krüger-Welf: „Hanns Heinz Ewers“, die Geschichte seiner Entwicklung. Mit 11 Bildnissen und einer Handschriftprobe. Rainer Wunderlich Vrl. Leipzig 1922. — На цьому теж творі основані біографічні дані, та головню по ньому перевірені загальні критичні уваги про Г. Г. Еверса, висловлені перекладачем у передмові. І. К-н.

вони роблять і що з ними діється таке ймовірно, таке вловиме, саме тому віє від них жахом.

„Прошиблені жахом шпурляємо книжкою в кут, але зараз потім вона починає знову приваблювати своїми хоробливими, диковинними, трійливими принадами, як зваблює усенесамовите. І ми гарячково читаємо одне оповідання за другим, боремося проти цих тортур наших нервів, але щораз знову піддаємося їм. „З усім тим автор зважується підходити до нас, але з такою умілістю, що духа нам запирає, що морозом нас проймає і вбачаються нам величні примари“. Однак: „приглянемося трошки бистріше, то добачимо повагу, яка скрита поза всіма цими страхіттями й плямами крові. Жахом, що не дає дихати, є лише поволока, лише форма, яка говорить про темні сили, що живуть у нас, сили, яких ми не знаємо і яких навіть не догадуємося, та від яких проте стаємо біснуватими по віки вічні. Дивні смужки сяйва падуть на людську психе, і ввижаються у головокружній уяві золотом шиті надії. Ми раптом освідомлюємо собі, що нікчемне життя не є таке просте. Сміливою рукою торкається він найдальших тайн і каже про демонічну силу любови, яка вже не в почуваннях а божевіллям...“ „А хто має вуха слухати, той почує у тому дикому хорі замучених створінь голос глибокої туги за чистотою і красою*)“.

Ми й старалися дібрати в оцій нашій невеличкій збірці кілька оповідань, які були б найбільш характеристичними зразками всіх його надзвичайно численних „дивних історій“, ба навіть усієї творчости, нашвидко проаналізованої повищими увагами.

*) Віймки з рецензій: Kamil Hofmann „Die Zeit“; Adolf Paul, „Brl. Tageblatt“; Klara Mautner, „N. Tgbl.“; Paul Block, „Brl. Tgbl.“ (про „Alraune“). Гл.: „Urteile über „Das Grauen“ und „Die Besessenen“ von H. H. Ewers, „Das Grauen“ 18. Auflage Georg Müller Verl, 1916.

Коли взяти під увагу, що Г. Г. Еверс видав досіль самих лише „дивних історій“ чотири томи, які разом творять близько сто аркушів друку, а список наголовків еверсівських книжок виказує яких трицять назв, серед яких фігурують три великі романи (самі ці три великі романи разом діждалися уже 350 накладів на німецькій мові!), — то справді трудно впевняти, що з оцієї збірки шости оповідань можна довідатися про Г. Г. Еверса все найцікавіше і найбільш суттєве. Тут тільки зроблено спробу і виявлено добру волю...

І так „Павук“ стане вам найкращим прикладом, до чого може довести мистецьке орудування реалістично-натуралістичною формою при літературній обробі проблеми, яка губиться у нетрях метафізики. Коли „Павука“ передрукував у 1908 р. уперве „Берлінер Тагеблят“, то редакцію засипано такими стиртами листів з одним і тим же питайником, що одному з редакторів газети доручено — задля святого спокою — написати „пояснення“; читаючи його, либонь найголосніше реготався автор „Павука“. У „Павуку“ знайдете теж тугу за ідеалом краси і добра, і насмішку над ним, і признання його неіснування, і розпучливу боротьбу життя, і вперте тяготіння до смерті. І одночасно знайдете в ньому брутальні образи найбільшої гидоти і тую навіжену атмосферу, у якій будете перебувати, перелистковуючи листок за листком „Біснுவатих“.

Ще глибше підкреслені естетично-містичні моменти у „Ледовій Царівні“, (перехрещеній так самовільно перекладчиком; наголовок оригіналу звучить: „Смерть Джона Гамільтона Левеліна“.) Погоня за невловимим ідеалом краси доводить одного з біснуватих фантастів туди, де „затерті поняття часу і простору“. Але й там не можна визволитись від оков залізних правил природи, і той, хто їх хоче порвати, мусить дійти до божевілля. Ідеал краси недосяжний. Його символом жінка. Вона триває

двацять тисяч літ, але лише — за грубезною поволокою леду, ніким ніколи неторкнена. Наївний мущина, який хоче загри́ти свій холод теплом викликаної із мрій красуні, який хоче скласти земський поцілунок на устах ідеальної жінки — почує враз по смак... земської гнилі...

„Боротьба душі з матерією“ та „єдність любови й мистецтва“, про які будете читати у „Ледовій Царівні“, є головними проблемами слідуючого оповідання, одного з найглибших драматичних творів Г. Г. Еверса, — „Сердцець королів“. Там теж товчеться та сама ідея, що у „Вампірі“ і „Альрауні“, голосних еверсівських романах: порівняння творчости поета зі завітньою місією жінки. Порівняння любовного звязку мущини й жінки зі звязком творця із новою ідеєю, переводить Еверс чисто по „еверсівськи“: творець є жінкою, яка сама принаджує, віддається і дає себе запліднити на те, щоби потім родити у страшних муках. Він віддається ідеї, (Еверс каже: думці), ідея полонить його і він переслідує ідею, ганяється за цією і другою і третьою, усіх бере, але творча уява родить у сердешній натузі всіх мізкових функцій, яка є теж найвищою насолодою. У „Серцях королів“ є теж виразний наляк на вживання матерії не лише на „матеріальний зміст“, але й ідеальний, — цінна вказівка автора для всіх читачів, аби поза списом конкретної події допорпувались теоретичної проблеми. Річ ясна, що глибінь думки цього оповідання не шкодить ні трішки його белетристичній поенті, тим більше, що його герой, маляр, що нюхає на табаку стерті королівські серця, займає у галерії біснுவатих не останнє місце.

Либонь не менше опутаним темними силами є сірий, тихий і смирний, такий-собі цілком „звичайний“ англіканський пастор, який розкошується видом крови. „Помідоровий сос“ дише гидотою. Це одно з найбільше жорстоких оповідань, якого

не писано для ніжних нервів. Брутальність саме цього оповідання дала притоку до атак на Еверса та в немалій мірі причинилася до погляду, що він любується в образах звироднілого садизму. Чи сцену, яку він там описує, він бачив у дійсності чи своїй уяві — це питання, завдане не вперше читачами його творів. Вірніш усього: все вигадано. Так бодай впевняє згаданий вже раз оборонець Г. Г. Еверса, який звертає увагу на питому Еверсові маніру: під вражінням якоїсь конкретної події добряти до неї найдалші її можливі консеквенції, до нюансів мотивовані залізною логікою — аж до повного абсурду!

Цю саму звичку маємо й у „*Помаранчевому дереві*“, єдиному оповіданні, якому можна закинути первантаження його резонерським баястом. А проте кілька-сторінкове фільософське теоретизування є викладом світогляду Г. Г. Еверса, покладеного в основу цілої його творчости. І тому саме це оповідання вимагає уваги, якщо кому залежить на пізнанню одного з найцікавіших сучасних письменників, яким безумовно є Г. Г. Еверс.

Трохи іншої породи є „*Мамальоа*.“*]

Тут уже маємо до діла не з демонізмом, (якого, зрештою, поняття є дуже умовне), а з історичною діяболістикою, якою автор займається і в багато інших творах. У „*Мамальоа*“ стрічаємо у цілій пишноті екзотичну обстанову, а „біснுவатих“ там ц ла плеяда. У „*Мамальоа*“ можемо теж зблизка приглянутись драстичній масці безличного циніка, яку Еверс залюбки одягає, глузуючи з проблематичної вартости офіціальних законів моралі. Обурення, яке він нею часто викликає на власну превелику радість, спонукує нас звернути увагу вразливішим читачам, що тереном події є острів

*) Транскрибовано так з ориг. „*Mataloi*“, в звязку з увагою автора, що „*loi*“ = „*roi*“.

Гаїті, якого найвищим і найавторитетнішим законодавцем в царині моралі, є клімат, той клімат, що каже дозрівати всім живим створінням у 10-ти кратньому темпо, порівнюючи з нашим. Ясно, що у країні, в якій 8-ми літні дівчатка є зрілими жінками, можуть діятися різні чудасії, особливо, коли про них оповідає геніяльний фантаст, закоханий у біснுவатих героях. Та споза рознузданих обичаїв рівникового пекла, споза диких герців поклонників кровожадного культу „Ванду“, споза всіх отих обліплених болотом куліс — може долетіти до нас ніжна мелюдія тужливої пісні про нічим ніколи незаплямлену чистоту і могутній пеан любови, яка не є почуванням, лише божевіллям...

* * *

Навіть найдокладніше пізнання творів письменника залишає його чужим для нас і незнаним, якщо не цікавимося його життям. Еверс не є ніяким виїмком, який дозволяв би глядіти на його письменницький дорібок як на щось одірване, якимось анонімом із повітря зродженим. Біографія Еверса усуває теж неедин камінчик із негладкої дороги його літературних критиків.

І так тайна його безцінного дару фантазії в чималій мірі стане нам ясною, коли довідаємося, що його мати Йоганна Марія була в свій час відомою перекладчицею і авторкою численних казок і змалку розвивала у сина нахил до фантазування. Батько-ж його, придворний маляр меклембурського вел. князя, походив з роду моряків із балтійського побережя. Отже й свою вічну тугу за чимось далеким незнаним, що губиться у мряці безкрайного обрїю, і свою гарячку безнастанного подорожування, що ганяє ним по всьому світу, найшов Ганс Гайнц Еверс вже у колиці.

Родився він 3. листопада 1871 року у Діссельдорфі в Надренії. Уже як хлопчик проявляв протилежні риси вдачі: мрійливість дівчати і розпуще-

ність вуличника. Свого рода „ревеляційною сензацією“ звучить замітка його біографів, що Г. Г. Еверс, лаяний критиками за авторство перверсійних малюнків, служив дитячим товаришам забави за предмет насмішки за свою надмірну соромливість. Пікантно теж, що автор описів найбрутальніших сцен, у яких кров летіє як пиво в шинку, від дитинства проявляв надзвичайну любов звірят, яка доходила до того, що з милосердя випускав крадькома миші, зловлені в мишоловку. Здається, що саме поглумки над такими проявами м'якості навчили його змалку надягати маску циніка, збережену ним по нинішній день. Таку гіпотезу підтверджує факт, що у найбільш зрілих творах Еверса є сила автобіографічних моментів із наймолодших літ: отже видно, що переживання дитинства й молодості залишила на ньому незатерті сліди. І так нпр. невирозумілість і педагогічну сліпоту гімназійних педагогів запам'ятав собі так основно, що з гирким жалем згадує про них у романах („Учень чародія“, „Вампір“), писаних 25 літ пізніше.

Взагалі його гімназійні роки були багаті в події, що мали чималий вплив на його пізнішу долю. І так, у його 14. році життя помер йому батько. Мати, опинившись у матеріальній скруті, почала приймати на мешкання і харч англійських і французьких студентів, яких повно по всіх містах Німеччини, у яких є високі й фахові школи. Присутності тих чужинецьких молодців у рідній хаті завдячував Еверс основне вивчення чужих мов, свої перші відвідини в Англії і Франції, бездоганні товариські форми й значне поширення світогляду. Під кінець гімназійних років випали теж перші його молодечі любовні захоплення й розчарування, які стали товчком до перших його літературних спроб: ліричних віршів. Наскільки глибоко молодий Еверс переймався цими першими почуваннями до жінки, виказують імена героїнь багато пізніших творів.

І так у його віршах вже з 1896 року, в яких маємо наскрізь зрілий світогляд та свободну, вправно викінчену форму (нагадуючу надзвичайно Г. Гайного), стрічаємо героїнею Лілі, першу молодечу любку-зрадницю; що більше: свого „Павука“, писаного в 1906 р., в якому жіночий ідеал представляє як вампіра, зродженого з пустки, присвячує — „Ліліт!“...

Склавши в 1891 р. іспит зрілости, переїхав Еверс до Берліна, на однорічну військову службу. Звільнений з неї з огляду на сильну короткозорість, вписався на правничий факультет берлінського університету. Ввійшов, річ ясна, до буршівських організацій, які згодом стали темою неодної його гострої сатири. Студентом зїздив Німеччину та Швейцарію. Мимоходом кажучи, в той час отримав у Швейцарії свій перший літературний гонорар: за ніякий самостійний твір, а за переклад з французького на німецьке провідника по Швейцарії! У студентських роках взагалі мало ще працює літературно; віршував, але, визначаючись — видно — тонким автокритицизмом, віршів із т го часу навіть не оголосив друком. Рішаюча переміна шляху звичайної мізерної юридичної карєри на шлях літературної професійности зайшла щойно після укінчення університетських студій і після складення докторату (1894). Тоді-то підчас судової практики по малих надренських містечках прийшов до пересвідчення, що його вдача і його світогляд ніяк не можуть жити в згоді зі званням „порядного“ судді чи совісного адвоката. Голосний процес Оскара Уайльда, в якому автор „Доріяна Грея“ засів на лаві обвинувачених завдяки злобі й наклепам противників і який закінчився присудженням одного зі стовпів англійського письменства на п'ять літ тяжкої в'язниці (буцім-то за гомосексуалізм), зогидив Еверсові остаточно юристику. Прийшовши до переконання, що „Теміда в богиню неправди, а ми її діти“ (Гротеска: „Панове юристи“), махнув рукою на урядничу карєру і

посвятився виключно публіцистиці і літературі та літературній критиці, дарма, що раніш ніяких доказів особливого письменницького таланту ще не дав.

На широкі води вивів його випадок. Видаючи під кінець 90 рр. у містечку Заарбрікен разом зі своїм приятелем, письменником Теодором Ецелем, провінціональний мистецько-літературний журнальчик, писав він „на перегони“ з Ецелем, більше для забави ніж з творчого імпульсу, невеличкі віршовані сатири на всякі суспільницькі теми. В 1900 р. Еверс і Ецель видали ці сатири одною збіркою, назвавши її „Книжка казок“.

На цю збірку звернув свою увагу відомий уже тоді німецький критик і письменник Ернст Вольцоген, який м. и. пропагував ідею шукати відродження театрального мистецтва в новій формі — артистичної сценки. На думку Вольцогена, в такому театрі, що стояв би на межі поважної сцени й легкого кабаре, повинні виступати самі письменники з власними творами, не томити публіки глибокими проблемами, з другої боки приучувати її до нових форм мистецтва. Гумор, сарказм і фантазія „Казок“ Еверса видалися Вольцогенові прегарним матеріалом для театрику, який саме оснував на передмісті Берліна. Він запропонував Еверсові співробітництво. Той захопився ідеєю і негайно виїхав до Берліна та в кілька днів пізніше продеклямував зі сцени особисто кілька найбільш ефектовних „казок“.

Мав величезний успіх і за одну ніч став відомою фігурою. Вольцоген взяв його до спілки, потім він оснував власний театр, який назвав „На дошках“ („Überbrettli“). Однак довго не протримався. Пробував щастя у турне по Німеччині й Австро-Угорщині але на довше, як на два роки, банкруцтва не спив. Причинились до нього надто вибагливі сценічні обставинки, які жерли силу гроша та не мали зро-

зуміння у публіки, і химери — цензури, що притуплювала вістря усякій політичній сатири. В цих роках (1900/2) кидає він цілком лірику й творить майже виключно для своєї сценки; це дрібні гротески й сатиричні образки та своєрідні казки, видані у кількох томах („Пісні Перрота“, „Розпятий Тангайзер“, „Дуже прикрі історії“, „Продана бабуся“ і и.); з того теж часу походить студія „Кабарет“, з цікавими увагами про нові спроби на полі театрального мистецтва. Видав теж дві пьеси „Сила любови“ й „Видідичені“, але швидко потім сам знищив увесь наклад. Період дужого розмаху літературної творчости датується від 1903/4 рр., від часу, коли він геть усунувся від усяких театральних експериментів і розпочав свої мандрівки по світі.

У тому часі сформувався остаточно його світогляд естета, містика й романтика, про що свідчать два цінні нариси: про Оскара Уайльда (п. н. „С. 33.“ — назва келії, у якій сидів Уайльд; нарис цей писаний у формі діяльогу з Уайльдом) і про Едгара А. Пое. Тоді теж повстали перші „дивні оповідання“, які в 1907. і 1908. рр. появилися у двох томах п. н. „Жах“ і „Біснувати“. З поїздок по південній Європі повстала перша його збірка подорожніх нарисів: „Моїми очима“; другою такою збіркою є „Індія і я“ — перекладена м. и. й на українську мову. В 1910 році великий шум викликала поява його першого великого несамоговитого роману „Ученик чародія“, шум, який зрештою не міг навіть рівнятися з галасом, що знявся з появою слідуючого року (1911) роману „Альрауне“ „історія одної живої істоти“. Сензаційна фабула того роману, яка каже його героїці прийти на світ наслідком штучної фізіологічної сполуки повішеного розбишаки й захльороформованої вуличниці, довела до 228 накладів книжки протягом десяти літ. З книжкою цією траплялися всякі куріоза; нпр. військова німецька цензура заборонила її підчас війни в окупов-

ваних французських провінціях, аргументуючи острахом, щоби вороги Німеччини не подумали, що упадок природного приросту німецького населення примушує Німців тікати до штучних способів!...

Взагалі Еверс не мав щастя до цензури. В 1912 р. написав він драму темою із 1848 р. п. н. „Чудодівчина з Берліну“; пєсу прийняла до вистави дирекція райнгардівських театрів, але політична цензура заборонила її. Краще пішло з пєсою „Мертві очі“, під яку підклав музику славетній композитор Евген Д'Альберт і яка нині є прикрасою репертуару великих оперних театрів. Воєнні роки захоплюють Еверса в Америці. Інтернований, пише великий роман „Вампір“, оснований на старожидівських віруваннях у таємну силу каменів; уривки цього роману затратились підчас війни, так, що Еверс зміг відтворити їх та видати щойно в 1921 році. Ми вже згадували вище про два томи „дивних історій“, видані в останньому десятилітті („Мій похорон і інші дивні історії“ зі вступом Ст. Шибишевського й „Нічна оповідь.“)

Культурному світові пригадується Еверс не тільки щораз новими писаними творами, але й живим словом, розізваючи з відчитами, в яких перлинами іскриться гумор і сарказм громадянина світу, що всюди почувається дома та якого єдиною домівкою є власна душа, домівкою із тисячу крутих коридорів. Безумовно, що в люде, які вважають, що авторитет визначного письменника не повинен дозволяти йому „показуватися за гроші“. Такий письменник „тратить“ в їх очах. А проте Еверс—Еверсом є і залишиться, і ніякі особисті вподобання та погляди не пересудять його літературної вартости. Його твори того рода, що мають своїх фанатичних аматорів, — стрічають теж таких, які Еверса „не терплять“. Та коли навіть повірити, що не існує ніякий осуд цілком чистий від суб'єктивного намулу, всеж, можна в осудах бути стриманим і вика-

зувати бодай добру волю обективности. Такою доброю волею при читанню творів Еверса є — шукати його саме в тих глибинах, куди він заздро криється перед очима товпи.

Кому вдасться відкрити їх при читанню нашої збірки, той не пожаліє втраченого-невтраченого часу й знайде теж слово признання для Видавництва, яке дало йому її в руки.

І. Кедрин.

Англійські та італійські цитати й мотта, а також усі віршовані уступи переклав *Михайло Рудницький*.

ПАВУК.

„І була притаена там воля, яка не загинула. Хто знає татини волі в усій її силі?“ Glanville.

Раніш, поки студент медицини Ришард Бракмон рішився замешкати у кімнаті ч. 7. в малому готелі „Стевенс“ на вул. Альфреда Стевенс ч. 6., у тому самому помешканні в три чергові пятниці повісилися на віконному хресті три особи.

Першим був швайцарський торговельний агент. Його трупа найдено щойно в суботу вечір; лікар ствердив, що смерть прийшла мабуть у пятницю поміж пятою та шостою годиною пополудні. Труп висів на сильному гачку, якого вбито у віконний хрест, та який служив для вішання на ньому частин одягу. Вікно було зачинене, покійник ужив за посторонок шнура від фіранки. Тому, що вікно було дуже низьке, ноги лежали майже до колін на долівці; отже самовбивць проявив видно чималу енергію при переведенні в діло свого наміру. Дальше ствержено, що він був жонатий і батьком четверо дітей, мав цілком певну і забезпечуючу прожиток посаду і був веселої, майже завжди вдоволеної вдачі. Не найдено ніякого листа, який торкався би самогубства, так само не найдено заповіту; також нікому зі своїх знайомих ніколи про щось таке він не натякав.

Мало чим ріжнився й другий випадок. Артист Карло Кравзе, zatrudнений у поблизькому цирку „Медрано“ як штукар у їзді на наклесниці, спровадився до кімнати ч. 7. в два дні пізніше. Коли

він в найблищу п'ятницю не явився на виставу, директор післав до готелю театрального служника; цей останній найшов артиста в незапертій кімнаті повішеного на віконному хресті. Це самогубство було не менш загадкове; улюблений артист доставав досить високу платню і звик, як двадцятипятилітній молодий мущина, черпати з життя повними пригорщами. Тут теж ніяких записок, ніяких натякаючих заяв. Одиноким, кого він залишив по собі, була старенька мама; її син звик був посилати їй точно що першого по двісті марок на утримання.

Для пані Дібонне, власниці малого готелю, що його гості рекрутувалися майже виключно з акторів, цей другий дивний випадок смерті у тій самій кімнаті мав дуже прикрі наслідки. Кілька гостей як стій випровадилося, інші постійні клієнти більше не являлися. Вона звернулася до комісара IX. округи, з яким була особисто заприятелена, і він обіцяв їй зробити для неї усе, що в його силах. Ітак, він не лише метнувся ревно пошукувати за якими-то причинами до самогубств обох готелевих гостей, але ще й віддав їй до розпорядження одного урядовця, який спровадився до таємничої кімнати.

Це був поліцай Шарль-Марія Шоміє, який добровільно зголосився до цієї служби. Старий „козарлюга“, рядовий моряк з 11-ти літньою службою, вже не одну нічку перележав в Тонкіні чи Аннамі на стійці, неодну незаповіджену візиту жовтих річних розбішак привітав бадьорим стрілом з рушниці, так, що він, здавалося, надавався до цього, щоби стрінуги „духів“, про які опсвідала собі вулиця Альфреда Стевенс. Отже спровадився він до кімнати вже в неділю вечір та вдоволено ляг спати, здорово передтим попоївши й попивши у благородної пані Дібонне.

Щоранка і щовечора ходив Шоміє на кілька хвилин до поліційної станиці складати звіт. Цей

останній у перших днях обмежувався до заяви, що — мовляв — він не зауважив навіть чогось найдрібнішого. За те в середу вечір він сказав, що здається найшов слід. Коли на нього натискали, щоби сказав щось більше, він просив дозволити йому покищо мовчати: ніяк — мовляв — не второпає, чи це, що він ніби то відкрив, має справді який звязок зі смертю обох муштин. Тому він боїться дуже, аби не оскандалитися і щоб його не взяли на глум. В четвер він поводився менше певно, а також поважніше; але знову таки він не мав нічого сказати. В п'ятницю зранку був досить схвилюваний; він казав, що це вікно в усякому разі має якусь дивну притягаючу силу. А проте дальше впевняв, що воно не має ніякого відношення до самовбійства і що його висміяли би лише, якби він сказав більше. Вечером того-ж дня він уже не прийшов на поліцію; його найшли як висів на гаку у віконному хресті.

Тут також були познаки аж до найменших подробиць ті самісінькі, що в інших випадках: ноги баламкали по підлозі, за посторонок вжито шнура від фіранок. Вікно було зачинене, двері не були заперті; смерть прийшла десь у шостій годині псполудні. Покійник мав широко відкритий рот, з якого звисав язик.

Оця третя смерть в кімнаті ч. 7 мала той наслідок, що ще того самого дня геть чисто всі гості випровадилися із готелю „Стевенс“ за винятком одного німецького гімназіяльного вчителя з ч. 16, який проте використав нагоду, щоби на третину зменшити собі комірне. Малою потіхою було для пані Дібонне, коли слідуючого дня заїхала перед готель своїм Ренольт'ом Мері Гарден, зоря Комічної опери, і виторгувала від неї за двісті франків червоний шнур від фіранок. Поперше тому, що воно приносило щастя, а дальше — що про це писали потім газети.

Колиб оця історія трапилась була в літі, ось так у липні або серпні, то пані Дібонне дістала би певно втрое стільки за свій шнур; тоді часописи либонь цілими тижнями заповняли би свої стовпці тим матеріялом. Але так, у середині сезону, вибори, Марокко, Персія, банковий крах у Нью-Йорку, не менше трьох політичних афер — справді: невідомо, відкіля було найти на все те місця. Наслідком того про аферу з вулиці Альфреда Стевенс говорили, правду сказати, менше ніж вона на це дійсно заслугувала, і далше, містили звідомлення, писані коротко і звязко, здебільша ділово, поліційні комунікати, та трималися досить здалека від переборщування справи.

Ці звідомлення — це була єдина річ, яку студент медицини Ришард Бракмон знав про цілу тую історію. Одной лише фактичної подробиці він не знав; вона здавалася такою маловажною, що ані комісар, ані ніхто инший з наочних свідків не згадав про неї репортерам. Лише згодом, після пригоди медика, згадали знову про неї. А саме, коли поліціянти здіймали трупа десятника Шарля-Марії Шомів з віконного хреста, виповз з отвертого рота небіщика великий чорний павук. Хатній служник пштрикнув його геть пальцем, крикнувши при тому: „Чорт його зна, знову ця тварина!“ Підчас пізнішого слідства — вже того, що відносилось до Бракмона — він заявив, що коли здіймали трупа швайцарського торговельного агента — він бачив, як цілком тотожній павук тікав по його рамени. — Але Ришард Бракмон нічого про це не знав.

Він спровадився до кімнати щойно в два тижні після останнього самогубства. Що він там переживав — про це совісно щодня записував у щоденнику.

* * *

Щоденник студента медицини Ришарда Бракмона.

Понеділок, 28 лютого.

Я приїхав сюди вчора вечером. Випорожнив свої два кошики і дещо уладився; потім ляг спати. Спав я знаменито; було саме дев'ять годин, як збудив мене стук об двері. Це була господиня, яка сама принесла мені сніданок, — вона мабуть дуже неспокійна за мене; це видно по яйцях, шинці і чудовій каві, яку принесла мені. Я вмився і одягнувся, потім приглядався, як служник робив у кімнаті порядок. Одночасно я курих свою люльку.

Так ось я тут. Знаю гаразд, що це небезпечна справа, але знаю також, що коли мені вдасться, я готов прослідити її аж до самого дна. А якщо колись хотіли Париж віддати за одну Службу Божу — так дешево сьогодні вже його не купиш — то і я можу чейже задля нього заризикувати дрібкою свого життя. Тут є деякі вигляди — так ось добре, хочу стрібувати.

Що правда, були інші теж такі хитрі, щоби придумати таке. Не менше двадцяти сьоми осіб пробувало — частинно на поліції, частинно просто в господині — дістати цю кімнату; поміж ними були три жінки. Отже конкуренція була тут чимала; імовірно всі вони були такі самі злидарі, як і я сам.

Але „посаду“ дістав я. Чому? Ах, я був мабуть єдиний, що міг прислужитися мудрій поліції одною „ідеєю“. Чудова ідея! Очевидно, це був блеф.

Отсі рапорти в теж для поліції призначені. І тому нахожу особливу привмність сказати тим панкам зразу на початку, що я пустив їм здорового блахмана. Якщо комісар в розумною людиною, то він скаже: „Гм, здається, що саме тому Бракмон в відповідним чоловіком!“ Зрештою, мені цілком байдуже, що він потім скаже: адже тепер я

сиджу тут. Уважаю це добрим знаком, що свою діяльність розпочав тим, щоби ґрунтовно надути тих панів.

Я теж спершу пішов був до пані Дібонне; вона відіслала мене до поліційної станиці. Протягом цілого тижня, щодня я там швендявся; завжди мою пропозицію „брали під увагу“ і завжди відповідь була така, щоби я прийшов завтра. Більшість моїх конкурентів давно плюнула на цю історію; вони мали безумовно щось кращого до роботи, ніж годинами торчати у задушливій поліційній ждальні; комісар геть уже розсердився на мою впертість. Він заявив мені вкінці рішуче, що даліше являться мені немає ніякого глузду. Він, мовляв, в мене — як також иншим — вдячний за мою добру волю, однак не можна в ніякому разі послуговуватися „дилетантськими силами ляків“. Якщо не маю якогось готського вже операційного пляну —

Тоді я сказав йому, що маю один такий плян. Очевидно, що нічого я не мав і що не міг би був йому сказати ані словечка. Але я сказав йому, що про мій плян, — який в добрий, однак досить небезпечний і може легко довести до того самого кінця, що діяльність поліція, — можу оповісти йому тільки тоді, коли він під словом чести заявить себе готовим особисто виконати його. Він мені подякував, заявивши, що для чогось подібного нема в нього часу. Але я бачив, що я вже взяв верх, коли він спитав мене, чи не міг би зробити йому бодай якогось натяку.

Це я зробив. Я оповів йому бездонну нісенітницю, яка мені самому на хвилину раніш і крізь голову не майнула; сам не знаю, відкіля нараз прийшла мені ця дивовижна думка. Я сказав йому, що поміж усіма годинами тижня в одна така година, яка мав дивно-таємний вплив. Це та година, у котрій Христос щез із свого гробу, щоби зійти до пекла: шоста година вечір в останньому дні жи-

дівського тижня. Хай він пригадав собі, що це була ця година, п'ятниця поміж п'яти і шости, в якій dokonano трьох самогубств. Тепер, мовляв, не можу сказати йому нічого більше, однак звертаю йому увагу на Об'явлення св. Йоана.

Комісар зробив міну, ніби він щось із цього розумів, подякував і замовив мене знову на вечір. Я увійшов точно до його канцелярії і побачив, що на столі лежав перед ним Новий Завіт. У міжчасі я перевів ці самі студії, що він; прочитав достоту Об'явлення — і не зрозумів із нього ані літери. Може комісар був інтелігентніший за мене, — в усякому разі він сказав мені з ноткою вдячності, що йому здається, що не вважаючи на мої тільки дуже загальникові натяки, — він розуміє мій хід думок. І що він готов згодитися на мої побажання та під кожним оглядом іти їм на руку.

Мушу признати, що справді він був мені дуже помічний. Він полагодив з господинею так, що під час мого побуту в готелі маю усе безплатно. Дав мені знаменитий револьвер і поліцейний свисток; поліціянти в службі мають наказ як мога частіше переходити крізь малу вулицю Альфреда Стевенс і на мій найменший знак іти на гору. Та найважливіше те, що він казав завести в моїй кімнаті настільний телефон, яким я безпосередньо отримую зв'язок з поліцейною станицею. Тому, що ця остання віддалена ледве на яких чотири хвилини, отже можу повсякчасно мати найпевнішу поміч. А проте не знаю, чого саме я мав би боятися.

Вівторок, 1. березня.

Не трапилось нічого, ані вчора, ані нині. Пані Дібонне принесла нового шнура до фіранок з якоїсь іншої кімнати, — стоїть їх тепер у неї досить порожнем. Взагалі вона використовує всяку нагоду, щоби зайти до мене; за кожним разом вона щось приносить. Я казав оповісти собі ще раз те, що зайшло, з усіма подробицями, але не довідався ні-

чого нового. Що торкається причин смерті, то вона має на це свій власний погляд. Щодо артиста, то вона міркує, що тут входить у гру нещаслива любов; коли він був у неї останнього року, то частенько приходила до нього одна молода дама, яка проте цим разом вже не показувалася. Що підповіло швайцарському добродієві його постанову, цього вона що-правда не знає — але не можна чейже все знати. Але булавний переправився на той світ цілком напевне тільки тому, щоби її розсердити.

Мушу зауважити, що ці пояснення пані Дібонне трохи шкутильгають. Однак я дозволив їй спокійно базікати; як-не-як вона розважає мою нудьгу.

Четвер 3 березня.

Все ще нічого. Комісар дзвонить кілька разів денно і я кажу йому тоді, що поводить мене пре-гарно; здається, що ця відповідь не зовсім вдов-ляє його! Я видобув свої медичні книги і студію; таким робом мій добровільний арешт має на всякий випадок якийсь глузд.

П'ятниця 4 березня.

Я чудово пооб'їдав; до того господиня прине-сла мені пів пляшки шампана; це був справжній передсмертний пир. Вона глядить на мене, як на три-чвертвих мерця. Заки вона пішла собі, з плачем просила мене йти з нею; либонь боялася, що я теж повішуся „щоби її розсердити“.

Я приглянувся докладно новому шнуруві від фіранок. Огже на ньому отсе маю зараз повісити-ся? Гм, почуваю до цього мало охоти.

При тому мотуз в репавий і твердий і дуже кепсько тягнеться у петлі, так, що треба ма-ти вже справді неабияку сильну волю, щоби піти за прикладом інших. Тепер сиджу при своєму столі, з лівого боку телефон, з правого револьвер. Страху не маю жадного, але цікавий я є.

6. Година вечір.

Нічого не сталося, мало що не написав я — на жаль! Злощасна година прийшла й пішла — і вона була як всі інші. Що правда не можу заперечити, що деколи я почував, як щось мене перло підійти до вікна — о так, але з інших причин! — Комісар дзвонив до мене поміж п'яти й шости годинами щонайменше десять разів; він був так само нетерпеливий, як я сам. Але пані Дібонне вдоволенна; один тиждень мешкав хтось під ч. 7. і не повісився. Кумедно!

Понеділок 7. березня.

Так ось я переконаний, що нічого не відкрию і схилиюсь до погляду, що при самогубствах моїх попередників зайшов лише дивний випадок. Я попросив комісара розпорядити ще раз докладне переведення слідства в усіх трьох випадках і в пересвідчений, що вкінці таки найдуться причини. Що торкається мене, то залишуся тут якомога довше. Що правда Парижа тут не здобуду, але живу тут даром і здорово випасуюсь. До того слідно студіюю і добре бачу, що ступаю на битий шлях. А врешті, є ще одна причина, задля якої тут тримаюся.

Середа 9. березня.

Отже пішов я на один крок вперед. Клярімонда — —

Ах правда, я ще нічого не казав про Клярімонду. Отже вона є для мене — „третьою причиною“ залишитися тут, задля неї отсе саме я охоче підійшов би до вікна в оту „нещасливу“ годину — але безумовно не на те, щоби повітисися. Клярімонда — чому, власне кажучи, я так називаю її? Не маю поняття, як вона зветься, але здається мені, що мушу звати її обов'язково Клярімондою. І я заложився би, що вона справді так назве себе, коли колись спитаю її про її ім'я.

Я зауважив Клярімонду зразу в перших днях.

Вона живе по другому боці дуже вузької вулиці і її вікно лежить точ-точ проти мого. Там вона сидить за віконними занавісками. Зрештою мушу ствердити, що вона швидше зауважила мене, ніж я її, та безумовно виявила певне зацікавлення мною. Не дивниця; адже ціла вулиця знає, що і чого я тут, — про те вже подбала пані Дібонне.

По-правді в мене не дуже влюблива натура і мої знайомства з жіноцтвом були завжди дуже мізерні. Коли їдется з Вердену до Парижа, щоби студіювати медицину, і до того мається ледве стільки гроша, щоби раз на три дні до сита попоїсти, тоді в про що інше думати, ніж про любов. Отже не маю багато досвіду в цих справах, і можливо, що й до цієї історії я забрався досить глупо. Бай-дуже, — вона подобається мені такою, якою є.

Спершу мені навіть на думку не прийшло входити з моїм *vis à vis* у якінебудь звязки. Я подумав собі лише, що раз я сиджу уже на те, щоби назирати, а при найкращій волі нічого добачити не можу, то однаково добре я міг би назирати за своїм *vis à vis*. Адже не можна цілий день сидіти за книжками. Отже я устійнив, що Клярімонда очевидно замешкує малий поверх одинцем. Він має три вікна, але вона сидить лише при тому вікні, яке лежить напроти мого; сидить собі там і пряде на маленькому старомодному веретенці. Я бачив раз одно таке веретено до прядення в мові бабуні; але й вона теж нінащо не потребувала його, а просто одідичила від якоїсь пратітки. Я ніяк не знав, що ще нині користуються такою стариною. Зрештою, веретено Клярімонди це малюсенький гарненький предмет, білий, імовірно зі слоневої кости; це мусять бути страшенно ніжні ниточки, що їх вона снує. Вона сидить цілий день за занавісками, безпереривно працює і перестає щойно тоді, коли вже сутенів. Щоправда, дуже вчасно стає темно у тих мрякою сповитих днях на вузькій вулиці;

у п'ятій годині маємо вже повний сумерк. Світла не бачив я в її кімнаті ніколи.

Як вона виглядає — ба, сам не знаю гаразд. Чорне волосся спливає хвилями у кучерях; в вона теж досить блідолиця. Вузький і маленький ніс та рухливі ніздря Також її уста блідонькі і здається мені, що її маленькі зуби вигострені як у хижаків. Повіки кидають глибоку тінь, але коли піднесе їх вгору, світять її великі темні очі. А проте більше почуваю усе те, ніж знаю про нього напевне. Важко з поза занавіси щонебудь докладно пізнати.

Ще одно: носить усе чорну, по шию заціплену суконку; на неї великі фіолетові цятки. Завжди теж носить довгі чорні рукавички, либонь тому, аби при праці не знищити рук. Дивно воно виглядає, як вузькі чорні пальці прудко, здавалось би всуміж, хапають і тягнуть нитки — справді, гейби повзання кошачих ніг.

Наші взаємини? Щож, вони власне досить поверховні, а проте мені здається, наче би вони були багато глибші.

Почалося мабуть із того, що вона зиркала до мого вікна, а я до її. Вона приглядалася мені, а я їй. Потім я певне дуже якимось сподобався їй, бо одного дня, коли я знову дивився на неї, вона підсміхнулася, ну і я очевидно теж. Так тяглося воно кілька днів, і ми щораз то частіше одно до одного підсміхались.

Потім майже щоднини рішав я вклонитися їй; сам не знаю, що завжди зупиняло мене зробити це.

Вкінці я таки зробив це — сьогодні пополудні. Клярімонда мені відклонилася. Очевидно, дуже легенько, а проте я добре бачив, як вона кивнула головою.

Четвер, 10. березня.

Вчора довго сидів я над книжками. Не скажу,

щоби багато вивчив: я зривав зорі з неба і мріяв про Клярімонду. Спав неспокійно до пізньої години білого дня.

Коли я приступив до вікна, Клярімонда вже сиділа там. Я поздоровив її, а вона відповіла. Всмінулася і довго гляділа на мене.

Я хотів працювати, але не мав спокою. Сів при вікні і вліпив у неї очі. Тоді я побачив, що й вона теж зложила руки на коліна. Я підтягнув шнуром білу занавісу і — майже в цю саму мить — вона зробила те саме. Ми обов всміхались і гляділи одно на одного.

Гадаю, що ми сиділи так яку добру годину. Потім вона знову пряла.

Субота, 12 березня.

Так пливають ці дні за днями. Їм і пю, сідаю за робучий стіл. Потім закурюю люльку і схиляюсь над книжкою. Але не читаю ані літери. Щораз пробую, однак знаю згори, що воно наніщо не здається. Тоді підходжу до вікна.

Кланяюсь, Клярімонда дякує. Всміхаємось і вперто на себе дивимось — довгими годинами.

Вчора біля шости годин пополудні був я трохи неспокійний. Сумерк наляг дуже вчасно і я почував якийсь страх. Сидів при своєму писальному столі і ждав. Я почував як мене щось всесило пре до вікна — безумовно не на те, аби повіситись, лише аби побачити Клярімонду. Схопився і станув за занавісою. Мені здається, що ще ніколи я не бачив її так виразно, дарма, що було вже досить темно. Вона пряла, але її очі дивились на мене. Мені було на причуд гарно, але й чогось трошки лячно.

Задзеленькав телефон. Я був скажений на того блазняка комісаря, який вириває мене своїми дурними запитами зі світа мрій.

Сьогодні вранці він відвідав мене разом з панною Дібонне. Вона досить вдоволена мєю діяль-

ністю; для неї цілком вистачає, що я уже две тижні живу в кімнаті ч. 7. Але комісар хоче крім того ще й результатів. Я таємничо натякнув йому, що є на сліді надзвичайно цікавої історії; той осел у все повірив.

В усякому разі довгими ще тижнями можу тут сидіти — а це єдине моє бажання. Не задля пані Дібонне, її кухні й пивниці (милий Боже, як швидко людина байдужніє до цього, коли завжди є сита!), але задля її вікна, якого вона ненавидить і якого боїться, та яке я так люблю, того вікна, яке показує мені Клярімонду.

Коли засвічу лампу, то вже більше не бачу її. Я видивив собі очі, щоби вгледіти, чи вона виходить, але не бачив, аби вона кроком ступила на вулицю. В мене є велике вигідне крісло з поруччям і зелена прислона над лампою, якої сяйво теплом проймає мене. Комісар приніс мені велику пачку тютюну, — я в життю ще такого доброго не курих, — а проте я не в силі працювати. Прочитаю дві-три сторінки і коли скінчу, то знаю, що не зрозумів із них ані слова. Лише око схоплює літери, але мій мізок не праймає ніякої думки. Смішно! Гей би на ньому стояла вивіска: вступ заборонений. Гей би не допускав жадної іншої гадки, як лише однієї: Клярімонда.

Нарешті суну геть книжки, вмощуюся глибоко в крісло і мрію.

Неділя, 13 березня.

Сьогодні вранці бачив я мале видовище. Поки служник прибирав у кімнаті, я проходжувався туди й сюди по коридорі. На малому віконці до подвіря висить павутиння і в ньому сидить грубий павук-хрестяк. Пані Дібонне не дозволяє змести його: павуки приносять щастя, а саме вона мала вже досить горя у своїй хаті. І ось я побачив, як інший, багато менший павук обережно кружляв довкола сіти. Самчик... Помаленьки посувався по тоненькій

ниточці до середини, але як тільки самичка ворохнулася, він мерщій завертав назад. Він біг на другий кінець і знову пробував зблизитися. Врешті мабуть його залицянки найшли послух у сильної самички, що торчала посередині, бо вже більше не ворушилась. Самчик смикнув за одну ниточку спершу легенько, потім сильніше, так, що ціла сітка тремтіла, але його укохана сиділа тихо. Тоді він приблизився швидко, але надзвичайно обережно. Самичка смирно прийняла його і покірливо піддалась його ніжним обіймам; кілька хвилин висіли вони неповоротно в середині великої сіти.

Потім я бачив, як самчик помалу, ніжка за ніжкою, виплутувався; воно так виглядало, наче би він хотів потихеньку усунутися і залишити свою товаришку самою в любовному сні. Раптом він цілком пустив її і побіг мерщій по сітці. Але в цю саму мить у несамовитому пориві схопилась самичка і погналася за самцем. Слабий самчик упустився на одній нитці та його коханка втяла як стій ту свму штуку. Обоє впали на віконну дошку. З натугою усіх сил старався самчик утекти. Запізно! Вже зловила його подруга сильним рухом і понесла нагору знову до самої середини сітки. І те саме місце, яке тільки-що віддало послугу похотливій жадобі, побачило тепер інший образ. Даремне пручався коханець, щораз простягав слабкі ніжки і намагався визволитись з отих диких обіймів: коханка вже не пустила його. За кілька хвилин вона так вплутала його, що він не міг рушити ні одним членом. Тоді впялила свої гострі кліщі в його тіло і ссала ковтками молоду кров свого любовника. Я бачив ще, як вона врешті не до впізнання нікчемну грудку — ніжки, шкіру і нитки — розплутала і зневажливо вишвирнула геть із гнізда.

Такою ось є любов у тих звірят, — ну, я рад, що не є молодцем у павуків.

Понеділок, 14 березня.

Уже навіть одним оком не заглядаю до моїх кинжок. Свої дні коротаю лише при вікні. І коли навіть стемніє, просиджую там також. Її нема вже там, але заплюшую очі і таки бачу її.

Гм, цей щоденник справді став инакший, ніж я уявляв собі. Він оповідає про паню Дібонне і комісаря, про павуків і Клярімонду. Але ані словечка про винаходи, які я хотів робити. Чи я винуватий цьому?

Вівторок, 15 березня.

Ми придумали цікаву гру,—себто Клярімонда і я; граємось нею цілий день. Я здоровлю її, вона негайно здоровить мене. Тоді барабаню пальцями об шибу, вона ледви бачить це, а вже й собі починає барабанити. Киваю їй головою, вона відповідає кивком мені; рухаю устами, немов говорю щось до неї, і вона робить те саме. Потім відчісую волосся з виска і вже її рука теж біля лоба. Справжня дитяча гра і ми обоє сміємось з неї. Себто: власне кажучи, вона не сміється: це є тиха смирна усмішка, — точ-точ така, якою я сам либонь усміхаюсь.

Зрештою, усе воно не таке дурне як видиться. Це не просте наслідування, мені здається, що воно швидко переїлося би нам. Тут мабуть грає також певну роль якесь перенесення думок. Бо Клярімонда повинується моїм рухам у кожній найменшій дрібці секунди; вона просто не має часу бачити їх, а вже виконує їх сама. Инколи здається мені, що це діється рівночасно. Це й штовхає мене зробити щораз, щось нове, непередбачене; можна дивом дивуватися, як-то вона ті самі рухи робить одночасно. Инколи пробую збити її з пантелику. Виконую силу різних рухів швиденько один за другим; потім ще раз і ще раз повторяю їх. Вкінці роблю їх четвертий раз, але зміннюю чергу рухів, або роблю одни із них инакше, або теж один пропускаю. Так, як діти, котрі граються під згуки дитячої пісоньки.

Це просто неймовірне, що Клярімонда ані одніський раз не зробить одного фальшивого руху, хоча я так швидко змінюю їх, що вона ледве чи має час кожний рух розпізнати.

Ось так переводжу мій день. Але ні на мить не маю свідомости, що пусто трачу час; навпаки, мені видиться, що ніколи не робив я нічого важливішого.

Середа, 16. березня.

Чи не смішно, що ніколи не приходиться мені на думку перенести моє відношення до Клярімонди на трохи розумнішу площину, ніж оце довгогодинне цацькання? Я думав про це останньої ночі. Отже можу просто взяти капелюх і нагортку та зійти два поверхи вниз. Пять кроків через вулицю, потім знову два поверхи. На дверях мала табличка, а на ній: „Клярімонда” — Клярімонда — і що? Не знаю,—що; але „Клярімонда” тим виписано. Потім стукаю і тоді — —

До того місця можу докладно все уявити собі; кожний найменший рух, що його роблю, бачу перед собою. Але ніяк не можу представити собі, що могло би потім послідувати. Бачу ще, що відчиняються двері. Але я стою перед ними, мов вкопаний, і гляджу вглиб у темряву, в якій нічого, справді нічого, не можна розпізнати. Вона не приходиться — ніщо не приходиться; взагалі нічого там нема. Лиш ота чорна непроглядна темінь.

Инколи здається мені, що взагалі нема іншої Клярімонди, як лише та, яку бачу ось там при вікні і яка грається зо мною. Ніяк не можу представити собі, як оця жінка виглядала би в капелюсі або якій іншій суконці, ніж ота її чорна сукня з великими фіолетовими цятками; навіть без її рукавичок не можу уявити її собі. Колиб я мав побачити її на вулиці, а то й у ресторані, як вона їсть, пє, гуторить — ні, мушу реготатися, таким неймовірним видається мені цей образ.

Инколи питаю себе, чи люблю її. Не можу дати влучної відповіді, бо ж я ще ніколи не любився. Коли-ж те, що почуваю для Клярімонди, є справді — любовю, тоді в усякому разі моя любов є іншою, цілком іншою, ніж я бачив її у моїх товаришів, або пізнав з романів.

Мені дуже важко устійнити мої почування. Мені взагалі важко про щонебудь думати, що не торкається Клярімонди, або вірніше — — нашої забави. Бо не можна заперечити, що властиво та забава вічно займає мене, а ніщо інше. І це є те, чого я найбільше не розумію.

Клярімонда—так, чую, що мене тягне до неї. Але туди мішається одно інше почування; так, на це би я боявся. Боявся? Ні, це теж не те, це радше якась ніяковість, маленький острах перед чимось, чого не знаю. І саме ця боязнь має у собі щось дивно звабливе, на прочуд похотливе, що відштовхує мене від неї а проте притягає до неї ближче. Мені здається, що біжу довкола неї в широкому колі, тут трошки приближуюсь, потім знову віддаляюсь, біжу далше, на іншому місці ступаю вперед і потім знову мерщій завертаю назад. Аж поки вкінці — і це знаю цілком напевне — таки мушу дістатись до неї.

Клярімонда сидить при вікні і пряде. Нитки довгі, тоненькі, безмежно ніжні нитки. Вона робить із них тканину; не знаю, що воно має бути. Не можу теж зрозуміти, як вона може робити таку сітку, щораз не плутаючи нижних ниток та не рвучи їх. На її майстерній роботі є чудові взори, казкові звірі та дивовижні потвори.

Зрештою — що я виписую тут? Правдою є, що взагалі не можу бачити, що вона власне пряде; занадто тендітні є ниточки. Впрост почуваю, що її праця є точ-точ така, якою бачу її — коли заплющу очі. Точнісінько така. Велика сіть і сила створінь у неї, казкові звірі та дивовижні потвори —

Четвер, 17. березня.

Я чогось дивно схвильований. З ніким більше не балакаю; навіть пані Дібонне і служникові кажу лише „добрий день” та й годі. Ледве нахожжу час, щоби зїсти; хочу лише сидіти знову при вікні та бавитися з нею. Це дуже нервуюча забава, повірте мені, що так.

Почуваю, що завтра мусить щось статися.

П'ятниця, 18. березня.

Так, так, сьогодні мусить щось трапитися — Я кажу собі — говорю до себе цілком голосно, щоби чути свій голос, — що чейже я дляого тут і є. Однак лихо ось в чім: я боюся. І той страх, що мені може трапитися щось подібне, як моїм попередникам, у цій кімнаті, дивно збігається з иншим страхом: перед Клярімондою. Я просто не можу відмежувати їх.

Жах огортає мене. Я хотів би кричати.

6. година вечір.

Швидко кілька слів у плащі і капелюсі.

Коли було пять годин мої сили були на вичерпанню. О. сьогодні знаю вже добре, що воно мусить мати якесь відношення до тієї шостої години передостаннього дня в тижні — сьогодні вже не сміюся з блахмана, якого пустив комісареві. Я сидів на кріслі і цупко тримався його. Але мене пхало, перло мене силою до вікна. Я мусів гратися з Клярімондою, а потім знову той огидний страх перед вікном. Я бачив як вони висіли там: Швайцарського комівоаяжера, дужого з грубою шиєю і сивою настовбурченою бородою; і стрункого артиста і присадкуватого булавного. Я бачив усіх їх трьох одного за другим, а потім усіх трьох разом, на тому самому гячку з одкритими ротами і далеко простягненими язиками. А потім я бачив самого себе посередині між ними.

О, той страх!

Я почував гаразд, що маю його однаково пе-

ред віконним хрестом і осоружним гаком там в горі, як і перед Клярімондою. Хай вона простить мені, але так воно є: в моєму нікчемному страху я уплутував її завжди в образ отих трьох, котрі там висіли і баламкали ногами по підлозі.

Кажу щирю правду, що не почував у собі ані на мить якого бажання чи туги повіситися; і не боявся теж, що можу зробити це. Ні, я почував лише страх перед самим вікном — і перед Клярімоною — перед чимось жахливим, невідомим, що мусить тепер прийти. Обхопило мене пристрасне, непоборне бажання встати і таки підійти до вікна. І я мусів зробити це.

Враз задзеленькав телефон. Я взяв трубку і не встиг ще почути слова, як сам заверещав: „Прийти! Негайно прийти!”

Здавалося, гейби згуки мого дзвінкого голосу в один мент прогнали всі тіни в найменші щілинки підлоги. В цю мить я успокоївся. Обтер піт з чола і випив склянку води; потім розважив, що маю сказати комісареві, коли він прийде. Вкінці підійшов до вікна, вклонився і всміхнувся.

Клярімонда відклонила і всміхнулася.

Пять хвилин пізніше явився комісар. Я сказав йому, що дожджу врешті до пізнання остаточної правди; хай ще сьогодні не мучить мене допитами, але невдовзі зможу вже напевне служити йому цінними ревелюціями. Смішне в цій історії було те, що коли я отсе набріхував йому, сам був свято переконаний, що говорю правду. Та й тепер ще майже вірю у це — всупереч льогічному розумуванню.

Він либонь зауважив мій трохи дивний настрій, особливо, коли я старався виправдати себе з мого переляканого оклику при телефоні та по змозі просто пояснити його — і всеж не находив відповідних слів. Він сказав дуже вічливо, що я не повинен звертати на нього жадної уваги; він, мовляв,

стоїть завжди до мого розпорядження, — це його обов'язок, хай він радше прийде дванацять разів на дармо, ніж має спізнитись раз, тоді, коли його треба буде. Після того запросив мене вийти нині вечір із ним на місто; воно, мовляв, розважить мене; це не добре, коли я завжди такий цілком самотний. Я прийняв запросини — хоча прийшлося це мені важко; виходжу з цієї кімнати нерадо.

Субота, 19 березня.

Ми були в „Гаете Рошшуар”, у „Сігаль” і „Лін Рус”. Комісар казав правду: мені вийшло на добро, що я пішов туди подихати іншим воздухом. Спершу мені було досить неприємно, так наче би я робив якусь неправість, наче би був дезертиром, що показав спину прапорові. Але згодом воно уляглося; ми багато пили, сміялися й гуторили.

Коли нині приступив я до вікна, мені здавалося, що бачу докір в очах Клярімонди. Однак може мені тільки так здається: бо звідкіля вона взагалі може знати, що вчора вночі не було мене дома? Зрештою, це трівало лише одиумить, бо швидко вона знову всміхнулася.

Ми гралися цілий день.

Неділя, 20. березня.

Сьогодні можу написати лише знову: цілий день ми гралися.

Понеділок, 21. березня.

Цілий день ми гралися.

Вівторок, 22. березня.

Так, нині теж робили ми те саме і нічого іншого. Інколи запитую себе — навіщо саме, пощо? Або: чого власне я хочу, до чого це має довести? Але ніколи не даю собі відповіді. Бо знаю напевне, що нічого іншого не бажаю собі, як саме цього. І чи доведе це до того чи іншого кінця, є воно тим — за чим саме тужу.

Ми розмовляли цими днями, — очевидно: без

одного сказаного слова. Инколи ворушили устами, здебільша лише гляділи на себе. Але розуміли од-ного одного прегарно.

Я казав правду. Клярімонда докоряла мені, що я утік останньої п'ятниці. Тоді я просив в неї прощення і сказав, що признаю, що зробив гупо і по-гано. Вона мені вибачила і я обіцяв їй, що ніколи не видійду від цього вікна. І ми поцілуоались, палко припавши губами до вікна.

С е р е д а, 23. березня.

Тепер знаю вже, що люблю її. Инакше й бути не може; я пройнятий нею до глибини душі. Можливо, що любов інших людей є инша. Але чи є у світі якась голова, або хочби тільки вухо чи рука, котра булаб тотожня з якоюсь иншою зпоміж тисяч мільонів? Усі вони є ріжні, отже й нема любови, що рівнялась би иншій. Кумедною є моя любов, — знаю це. Але чи вона тому менше гарна? Я майже щасливий цією любовю.

Коби лише не той страх! Инколи він задрімає і я забуваю про нього. Але так буває лише хвилинами, потім він знову прокидується і не покидає мене. Він подабає на тую маленьку мишу, що бореться проти великого гарного змія, намагаючися висмикнутися з його дужих обіймів. Стривай лише, малий дурненький страху, швидко проковтне тебе велика любов.

Ч е т в е р, 24. березня.

Я відкрив одну тайну: не я граюся з Клярімондою; це вона грається зо мною.

Було це так.

Вчора вечір думав я — як звичайно — про нашу забаву. Я виписав собі пять нових заплутаних чергувань; кожний рух мав своє число. Я вивчив їх докладно, щоби робити їх по змозі найшвидше — від початку до кінця і навпаки. Потім лише паристі числа, потім знову лише непаристі і всі перші й останні рухи пяти чергувань. Це була мо-

рочлива праця, але й дуже приємна: аже вона зблизила мене знову до Клярімонди, дарма що я не бачив її. Ось так вправляв я кілька годин, аж вкінці йшло усе як слід.

Сьогодні вранці приступив я до вікна. Ми привітались, потім почалась гра. Сюди й туди, — це просто неймовірно, як швидко вона розуміла мене, як майже в цю саму мить вона робила все те, що я.

Хтось постукав; це був служник, що приніс черевики. Я взяв їх; колиж вертався до вікна, мій погляд упав на картку, на якій я позазначував собі раніше черги рухів. І враз я зміркував, що перед хвилиною не виконав ані однісінького з усіх отих вивчених рухів.

Мене аж заморочило. Я вхопився поруччя від крісла і впав на нього. Я не вірив очам, переглядав раз-пораз листок. Алеж так: тільки-що я виконав при вікні низку чергуючих себе рухів, але ані одного могого.

І знову вбачається мені: широко відчиняються якісь двері—її двері. Стою перед ними й запускаю в глиб мій зір — не бачу нічого, нічого, — скрізь оця чорна порожня. Тоді я знав: якщо зараз вийду, я урятований; я почував добре, що тепер вийти можу. А проте не пішов. Не пішов тому, бо почував ясно: тримаєш у руках тайну, — цупко держиш її обома руками.—Париж—здобудеш Париж!

Одну мить Париж був сильніший від Клярімонди.

— Гей, гей, тепер уже й не думаю про це. Тепер знаю лише мою любов, а в неї той тихий опяняючий страх.

Але в цій хвилині мої сили зросли. Я прочитав собі ще раз першу чергу рухів і вбив сильно в пам'ять кожний рух. Тоді повернув знову до вікна.

Я стежив пильно за всім, що робив: не зробив ані одного руху, який раніше хотів виконати.

Тоді я сказав собі, що потру великим пальцем об ніс. Але поцілував шибу. Хотів барабанити по вікні, але повів рукою по волоссю. Отже не підлягало сумніву: не Клярімонда наслідувала те, що я робив, лише, навпаки, я робив усе, що вона захотіла,

І робив це так швидко, з таким поспіхом, що діялося це майже в цій самій секунді, так, що й тепер інколи здавалося мені, що це проява моєї власної волі.

Отже я, котрий був такий гордий, що так впливаю на її думки, це я є всеціло під її впливом. — Тільки — цей вплив є такий ніжний, такий м'який, — нема справді нічого в світі, що пронизувало-би рівною розкішю!

Я робив ще інші спроби. Вложив собі руки в кишені і твердо рішив не витягати їх, а потім упялив в неї зір. Бачив, як вона піднесла руку, всміхнулася і легенько погрозила мені пальчиком. Я не рухався. Почував, як моя права рука хотіла видобутися з кишені, але я вчепився пальцями цупко за підшивку. Потім поволі, за кілька хвилин, таки розпростувалися пальці — і рука визволилась з кишені і рамя піднеслось вгору. І я погрозив їй пальцем та всміхнувся. Здавалося, наче це не я роблю, лише хтось чужий, заким я стежу. Але ні, ні — це не так. Це я, я сам робив це, а хтось чужий слідував за мною. Саме той чужинець, що був такий сильний і який хотів зробити велике відкриття. Але це не був я.

Я? Що мене обходить якесь відкриття? Живу тут на те, щоби робити все, чого хоче вона, Клярімонда, яку люблю серед розкішнього страху.

П'ятниця, 25. березня.

Я перерізав дріт від телефону. Не маю охоти давати себе щораз напастувати тому ідіотичному комісареві, та ще й саме тоді, коли настає дивна година.

Пробіг -- на віщо я це пишу? Нема в цім

слова правди. Мені здається, що хтось водить моєю рукою по папері —

Ал я хочу — хочу — хочу писати так, як є на ділі. Воно коштує мене шаленої натуги. Але хочу зробити це. Лише ще один раз — це — що я хочу.

Я перерізав дріт від телефону — ах! —

Тому, що мусів. Нарешті написав! Тому, що мусів, мусів.

Нині вранці ми стояли при вікні і гралися. Наша гра стала іншою ніж вчора. Вона робить якийсь рух, а я пручаюсь, як довго сила. Аж поки мушу піддатися і безвольно робити те, що вона скаже. І не можу навіть найти слів на опис розкоші цього упокорення, цього віддання себе у владу її волі.

Ми гралися. Аж раптом вона встала і пішла вглиб кімнати. Було так темно, що не міг більше бачити її; вона гейби розплилась у темряві. Але вона швидко повернула, тримаючи обома руками настільний телефон, — цілком такий, як у мене. Всміхаючись поставила його на вікно, взяла ніж, перерізала шнур і віднесла телефон назад.

Може яку чверть години я пручався. Мене вхопив більший страх, ніж колинебудь передтим, але тим солодше було почуття повільної знемоги. Врешті таки я приніс свій телефон, перерізав шнур і поставив знову на стіл.

Так ось сталося.

— Сиджу при столі; випив чай; служник саме виніс посуду. Я спитав його, котра година, бо мій годинник добре не ходить. Чверть на шосту, чверть на шосту —

Знаю, що коли тепер піднесу очі, Клярімонда щось зробить. Вона зробить щось, що я теж буду змушений зробити.

А проте таки підношу голову. Вона стоїть ! всміхається. Тепер — ах, коби я міг заплющити

очі! Тепер вона йде до фіранки. Бере шнур— він червоний, точ-точ такий як при мойому вікні. Робить петлю. Вішає шнур на гаку, що вбитий у віконну раму.

Сідає і всміхається.

— Ні, це вже не страх томить мене. Це безкрай, здавляючий жах, якого проте я не проміняв би за ніщо у світі. Це нечуваний примус, а всеж, такий дивно солодкий своєю невмолимою жорстокістю.

Я міг би зараз побігти і зробити те, що вона хоче. Але борюся, змагаюсь, пручаюся. Чую, як з кожною хвилиною бере перевагу — —

— — — — —
Так, тепер знову сиджу. Я побіг швиденько і зробив те, що хотіла: взяв шнур зробив петлю і повісив на гак.

А тепер уже більше не гляджу туди; буду лише дивитись на папір. Бо знаю гаразд, що вона тепер зробить, якщо погляну на неї — тепер, у шостій годині передостаннього дня в тижні. Коли погляну на неї, то мушу зробити те, що вона захоче, мушу тоді — —

Не хочу дивитись на неї —

Сміюся голосно. Ні, це не я сміюсь, а щось регочеться у мені. Знаю чому: через оте „не хочу — —”

Не хочу, а проте зваю прегарно, що мушу. Мушу поглянути на неї, мушу, мушу зробити це— — а потім усе решта.

Жду лише, щоби ще довше протягнути ці муки, які захоплюють дух, і які є найбільшою насолодою. Пишу швидко, швидко, аби ще довше сидіти тут, щоби продовжити ці секунди болів, які степенують розкоші моєї любови до безконечности.

Ще трохи — ще довше —

Знову той жах, знову! Знаю, погляну на неї,

гстану і повішуся: не т о г о б о ю с я. О н і, ц е-ж варно, ц е-ж чудово.

Але є ще щось, є ще щось інше — що прийде потім. Не знаю, що воно таке, але воно прийде, прийде певне, цілком напевне. Бо щастя моїх мук є таке безмежно велике — о, чую. чую, що за ним прийде щось страшне.

Лише не думати! Щось писати, щонебудь, байдуже. Тільки швидко, тільки без надуми. —

Моє імя Ришард Бракмон, Ришард — с, не можу довше, — Ришард Бракмон — Ришард Бракмон — тепер — тепер — мушу поглянути на неї — Ришард Бракмон — мушу — ні, ще трохи — Ришард — Ришард Брак —

* * *

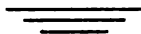
— Комісар ІХ. округу, який кілька разів даремне дзвонив телефонічно, не отримуючи жадної відповіді, — п'ять хвилин по шости годинах увійшов до готелю „Стевенс”. У кімнаті ч. 7 найшов він трупа студента медицини Ришарда Бракмона, який висів на віконній рамі, точнісінько так само, що й три його попередники.

Тільки обличчя мало інший вигляд. Воно було викривлене безмежним страхом, а широко відкриті очі вилазили з лоба. Губи були вширш напаялені, гострі зуби з усіх сил зціплені.

А між ним торчав, розкушений і роздавлений, великий чорний павук із дивними фіолетовими цятками.

— На столі лежав щоденник медика. Комісар прочитав його і як стій пішов до дому по другому боці вулиці. Там він ствердив, що другий поверх вже від місяців стояв порожню та що ніхто на ньому не мешкав — —

Париж, серпень 1908,

ЛЕДОВА ЦАРІВНА.

Немало літ минуло з того часу, як ми сиділи раз у клубі й гуторили про різні способи, як кожний із нас може найти свій кінець.

„Що торкається мене, — сказав я, — то можу мати надію на рака в шлунку. Це що-правда мало приємна річ, а проте це стара добра фамілійна традиція, імовірно теж єдина, якій залишуся вірний”.

„А що я швидше або пізніше таки впаду у почесному бою з яким десятком мільярдів бациль — це теж справа певна”, гадав Християн, який уже від року проходжувався з другою половиною свого останнього легеня.

І так само мало романтичними, як оці, були інші роди смерти, які пророчила собі решта товариства, з більшою чи меншою рішучістю.

Банальні, злиденні роди смерти; нас булоб справді дуже шкода жертвувати такій мізерії.

„Я згину на жінку”, сказав маляр Джон Гамільтон Левеллін.

„Ах, справді?”, засміявсь Дадлі.

Маляр на мить збентежено замовк, потім по волі казав далі:

„Ні, я згину на мистецтво”.

„В усякому разі приємна смерть”.

„Або й ні”.

Ніч ясна, що ми висміяли його і доказали йому як на лопаті, що кепський із нього пророк.

* * *

По пяти роках я знову побачив Трувера, котрий тоді також був у клубі Пель-Мелю.

„Ви знову в Лондоні?” він спитав.

„Від двох днів”.

Я спитав його, чи приїде сьогодні вечір до клубу. Ні, відповів; він, мовляв, має цілий день роботу в суді. Мені здається, що Трувер є чимось у роді прокуратора, — якщо не сидить у клубі. — Чи хочу пообідати в нього? Очевидно, у Трувера дуже добрі обіди.

В 10 годин ми випили вже каву і служник подав віскі. Простягнувшись у шкіряному фотелі, з ногами на припічку, Трувер промовив:

„Ти найдеш у клубі вже лише дуже мало кого з тодішніх його відвідувачів, страшенно мало кого”.

„Чому?”

„Молодці з надзвичайним поспіхом взялися доказувати правду своїх пророцтв. Чи пригадуєш собі листопадовий вечір, коли то ми балакали про роди нашої смерті?”

„Якже би! На слідуючий день я виїхав геть із Лондону, аби щойно нині знову встромити сюди свого носа”.

„Так ось Християн Брайтгаупт був перший; через пів року помер у Давосі”.

„Велика штука! Йому було легко дотримати слова”.

„Трудніше завдання мав уже Дадлі з Королівських Гвардейців. Хто би подумав тоді, що вони колинебудь вимашерують із Лондону? Він дістав на Спінскопі кулю в саму середину чола”.

„Тоді він казав, що згине на постріл у груди. А всеж — воно кінець-кінцем виходить на одно”.

„Нас було тоді восьмеро — пяти вже нема, кожний пішов на свій лад. Сер Томас Уімблтон був третій з черги: запалення легенів — очевидно. Четвертий раз. От, просто не міг відмовити собі

ловів на качки; п'ять годин простояв по череву у Темзі. Чорт його зна, яка тут приємність!“

„А Бодлі?“

„Цей живе ще, стрінеш його у клюбі. Є здоров і бодрий — як ти і я. Як довго ще? Але Мекферзон уже також небіщик; удар серця, два місяці тому. Був товстий, як індик під Великдень, ніхто не думав лише, що так скоро піде. Мав усього трицять п'ять літ, добряга!“

„Залишається маляр. Що з ним сталося?“

„Левеллін, краще дотримує слова, ніж хтонебудь із нас. Він загибає на жінку і на мистецтво“.

„Він загибає? Як це розуміти, Трувере?“

„Щож, від десяти місяців він сидить у шпиталю для божевільних у Брайтоні, відділ для невилічливих. Його молода моделька, віком яких двацять тисяч літ, розплилась із розкоші під його гарячим поцілунком. Це так залізло йому в голову, що збожеволів“.

„Прошу тебе, Трувере, кинь свої жарти, тимпаче, коли вони такі бездонно гупі, як оцей! Кепкуй собі скільки хочеш із товстого Мекферзона і блідого Христіяна, з красавця Дадлія і водних ловів Уімблтона, але остав мені в спскою Гамільтона! З мерців можна сміятися, але не з живих, які сидять у домі божевільних“.

Трувер помалу струсив попіл з папіроски і налив собі нову чарку віскі. Тоді взяв гачок і поправив ним горючі поліна. Вираз його лица троха змінився, долішня губа ще більше видовжилася.

„Знаю, маляр був тобі блищий за нас усіх. Воно не перешкодить, що й ти, довідавшись про його історію, будеш прсбувати присилувати свої уста до сміху. Бувають трагедії, від яких приголомшуючого вражіння можемо рятуватися лише насмішкою; а де така історія, у якій не булоб якогонебудь смішного моменту? Коли ми Германе вичимо колись сміятися по-галійському, станемо пер-

шою расою у світі, — ще більше ніж ми вже в нею, можеш додати“.

„Переходи до Джона Гамільтона!“

„Його історія вкоротці така, як це я уже сказав: одна молода дама, яку він малював і любив, у чудовому віці добрих двацять тисяч літ, розплилася з розкоші при його поцілунку; наслідком того він збожеволів. Це все; однак коли хочеш, можу дати тобі й ширше пояснення“.

„Прощу! Чи ти докладно знаєш цю справу?“

„Дуже докладно! Точніше, ніж воно мені приємно. Я мав перевести урядове слідство і міг би був голову розбити собі над питанням, чи маю внести скаргу проти Левелліна за крадіж із вломом, за ушкодження чужої власності, за поганьблення трупа чи Бог зна за які злочини, якщо переведення його до дому бжевільних не було б слідству поклато край!“

„Воно став щораз цікавіше!“

„Таке цікаве, що мусиш зібрати всі сили, аби взагалі в це повірити“.

„Отже розкажуй!“

„Джон Гамільтон Левеллін працював уже який піврік у Бритійському Музею. Мені здається, що це завдяки посередництву лорда Ганстантона він отримав замовлення малювати стінні образи в третій залі засідань. Він скінчив заледве одну стіну і робота все ще незавершена. Просто не легко можна когось найти, щоби міг заступити його. Він мав талант, той Левеллін, та ще й фантазію, і вона це завела його до дому бжевільних.“

У той час Бритійський Музей дістав посилку неоціненої вартости. Ти мабуть читав перед кількома роками замітку, яка тоді обігла всі газети і викликала в усьому світі зрозумілий подив. Лямутські Юкагіри найшли в одній ледовій прогалині Березовки в колимському повіті дорослого, майже ненарушеного мамута; лише труба була трошки

ушкоджена. Губернатор із Якутська негайно вислав про нахідку довге й широке повідомлення до Петербурга. Наслідком заходів Імператорської Академії Наук уряд вислав відомого дослідника Оттона Герца, консерватора Зоологічного Музею у Петербурзі, а також Москаля Аксакова і німецького препаратора Пфіценмаєра, ген далеко на північний схід, і після чотирьохмісячної подорожі і двохмісячної праці вдалося їм перевезти великанський ледовий бльок разом з передпотоповим грубошкурником неушкоджено над Неву. Мамут в одну із найвеличніших прикрас Царського музею, одинокий зразок того рода, який мають наші часи. Мимоходом кажучи, у цілій отій околиці повно таких великанських створінь, дарма, що вони, річясна, майже всі збереглись лише у відламках. Сибірський переказ зове їх „Мамманту“, себто „земними грабарями“, і твердить, що вони в здоровенними, внутрі землі проживаючими кертичними звірюками, які вмірають, якщо продістаються на денне світло. Китайський промисл виробів зі слоневої кости перероблює від тисячеліт майже виключно знайдені в землі сибірські мамутські кливаки. Також у гирлі Лени знайдено в 1799 році мало-що ушкодженого мамута, що його сім літ пізніше Адамс перевіз до Петербурга і якого кусні розсіяні по всіх музеях світа.

Так ось швидко після отієї експедиції управа Бритійського Музею дістала таємничого листа, який спонукав її негайно викликати його автора до Лондону. А цим автором був ніхто инший, як знаменитий Аксаков, що одною геніяльною крадіжкою заробив кілька міліонів і нині проїдає свої ренти у Парижі. А саме, Аксаков, витаскуючи мамута разом зі своєю караваною із сибірського леду, зробив там ще од'ту, де-де вартіснішу нахідку. Він не сказав про це своєму урядові ні словечка, — навпаки, залишив свій скарб спокійно відпочивати там,

де він уже лежав кілька тисяч літ, — і преспокійно манджав із своїм грубошкурником назад до Петербурга. Ця людина мала справді пекольную роботу зі своєю експедицією і бісилася з люті, коли цар, оглянувши в музею рідку тварюку, обсипав його наставників, консерватора й препаратора музею, — очевидно: Німців, — солідними винагородами й високими орденами, а він мусів задоволитися четвертою клясою того самого ордену. Хто зна, чи парень не написав би свого листа й без отієї приклучки; в усякому разі він так обоснував свою поведінку, а дирекція Бритійського Музею охоче вислухала його виводів; адже треба брати, як є щось добре, там, де його можна найти, і не питати довго, відкіля воно взялося, особливо, коли приходиться управляти Бритійським Музеєм.

„Пропозиція Аксакова була така, що він хоче видобути свою другу нахідку зі Сибіру й перевезти її особисто до Лондону. При передачі мають йому негайно виплатити 300.000 фунтів. Бритійський Музей нічого не ризикував, за виїмком відносно невеличкої суми, якої Москаль потребував на вивінування нової експедиції. З обережності додано йому, — він в міжчасі виступив з державної служби, — ще двох надійних Англіїців зі штабу Музею; один англійський ловець китів завіз товариство попри Швецію і Коля на Ледове Море. Десь-там причалили і підчас коли корабель їздив сюди й туди і його залога переводила час на ловлі тюленів та риб, Москаль зі своїми двома англійськими товаришами й ордою наймлених Тунгузів подався вглиб країни. Ця експедиція Аксакова була, природна річ, багато небезпечнішою від першої експедиції: тоді заосмотрили його в залізного листа білого царя, що наче чародійна палочка давав йому всяку допомогу, яку взагалі можна було найти; тепер він не лише був переданий виключно сам собі, але ще й мусів придумувати тисяч і одну хитрість,

аби не побачило його одно з мільйонів очей його царя. Роберт Гарфорд, син лорда Уільберфорса, який належав до виправи, оповідав мені це; це була диявольська історія. Славний молодець — бісова віра був той Москаль, дарма, що крутій: точнісько в умовленому тижні явився він зі своєю експедицією у залив, призначеному на зустріч, а в десять тижнів пізніше ловець китів їхав у гору Темзою. Тайни пильнували так дбайливо, що ні один з корабельної залоги не знав, що власне знаходиться на помості; тихо й без шуму лагодили в міжчасі в Музею окреме місце на дорогоцінну нахідку. Там мала вона спокійно спочивати яких трицять літ, так, щоби ані одна душа поза найбільш довіреними Музею не знала, який то новий скарб переховує Лондон. По трицяти роках — ну, тоді можна буде вже показати його світові, тоді повмирають уже люде, які нині були відповідальні, тоді не зайдуть уже жадні політичні комплікації з Росіянами, бо не можна буде вже ствердити фактичних обставин події. Трицять літ — ба, за такий час з малої крадіжки вийшла мандрівка Аргонавтів по золоте руно!

Так міркувала управа скарбниці світа, і ці міркування певне були би правильні, якщо наш приятель Джон Гамільтон Левеллін одним махом не перекреслив би їх.

Він належав до нечисленних смертних, які доступили чести скласти азійській царівні привітний поклін на англійській землі; бо, щоби довго не гаяти часу: таємна посилка не вмещала нічого иншого, як лише величезний ледовий бльок, у якому від багатьох тисяч літ торчала зовсім неушкоджено молода гола жінка. Ця пані дісталася туди так само, як її сучасник мамут із петербурського музею. Як? — Ну, цього не можна так легко сказати; вже над мамутом ломило собі багато вчених голіву, а з нашою нахідкою історія була ще складнішою.

Кімната, яку призначено молодій пані на будуче помешкання, була дуже цікавою. Вона находилась у другій пивниці і була на двадцять метрів висока, сорок метрів широка і стільки само довга. Вдовж стін стояли чотири машини до леду зі соломяком; однак їх закривали виски, до половини стелі сягаючі, ледові стіни. Задля рідких відвідин із півночі люде рішили зрбити навіть трохи більше, ніж треба і підземну залю, посередині якої уставлено ледовий бльок, перетворили у справжню ледову палату, якої температуру втримувано вічно на п'ятнадцятому ступні нище ступня замерзання. Гладка ледова плита творила долівку, з якої тут і там знімались в гору ледові стовпи, що частинно підтримували стелю, засіяну сціпенілими ледовими скапами. Зручно порозміщувані електричні грушки освітлювали ту ледову палату.

До світлиці вели єдині, щільно замикані, важкі залізні двері, які звнутрі були покриті ледовим звалом. На-зовні вони виходили до розкішно улаждженої передної кімнати, де відвідувачі могли загірті собі руки при весело тріскаючому вогні. Смирненські килими, турецький диван, вигідні гойданки — все було тут настільки миле, наскільки там усередині немиле.

Отже красуню щасливо запроторили в її ледовій палаті, а Москаль взяв гроші з тайних фондів управи і відїхав; перше зворушення з приводу рідкого скарбу мало-помалу стихло. — Два достойні панове були єдиними постійними відвідувачами ледової палати: один льондонський антропольог і його товариш, один єдинбурський професор. Вони взялися за поміри, або бодай пробували це робити, наскільки взагалі можна мірити щось, що в замкнене в ледовому бльоку величиною дванацяти кубічних метрів. Єдинбурський пан, Йонатан Гонейкок, місяць жив у Петербурзі задля студій над:мамутом;

він давав нашій молодичці ті самі роки, що й мамутові, себто двадцять тисяч літ. На Бога і чорта клявся, що обое задубіли в одній і цій самій годині. Таку гіпотезу підтримував звіт Аксакова, згідно з яким обі нахідки були віддалені одна від другої на несповна один рушничний стріл, обі, по його твердженню, у старому річищі Березовки. На жаль, він зовсім не найшов признання від свого льондонського товариша, бравого пана Пенніфедер, дра філь. і лицаря „Ордену Бат.“ Цей твердив, що факт близької взаємної віддалі обох найдених ледових скель, це проста випадковість. Молода пані молодша від мамута бодай на яких три тисячі літ; це каже цілий її вигляд. Людські сучасники мамута виглядали зовсім инакше. Він предявив своїм товаришеві силу образів, які представляли таких людей. І справді, наша царівна виглядала зовсім инакше. В актах є низка рисунків і одна велика студія кисти Левелліна, а він був єдиний, що бачив її без її ледової поволоки. Біла мов молоко, шкіра — чисто бресква, з глибокими блакитними очима й руськими кучерями, тіло, яке могло служити Праксителеві за модель. — Пенніфедер казав правду: це було щось инше, як косоокі зі сильними щоками пра-жінки на тих образах. Але йому не поталанило з Единбурцем. Бо хто-ж такий зладив оті рисунки? — спитав той останній. У всякому разі люде, які ніколи такого створіння у вічі не бачили.

Нікчемні теоретикомани, які при допомозі малп'ячих домівок і неймовірно неестетичної фантазії пустили в світ такі потвори. Він, Гонейкок, заявляв, що це є жінка правіку, а накладці зробили б найкраще, що могли б, якби негайно видерли з усіх антропологічних творів оті дурацькі огидні образи. На що Пенніфедер відповів, що Гонейкок — осел. На що Гонейкок дав Пенніфедерові у фізіономію. На що Пенніфедер замастив п'ястуком Гонейкока

в живіт. На що знову Пенніфедер заскаржив Гонейкока до суду. На що суддя присудив однаково Гонейкока що й Пенніфедера на кару по десять фунтів, а дирекція Бригійського Музею зачинила двері однаково перед Пенніфедером та Гонейкоком.

Після тої маленької епізоди сибірська діва мала якийсь час спокій з боку влізливих відвідувачів. Але потім прийшов один, якого відвідини мали стати погубою так само для неї, як для нього самого.

Я вже казав тобі, що Джон Гамільтон був одним у нечисленних, що були присутні при приїзді ледової царвни. При цій нагоді зроблено з неї кілька фотографічних знімків, які проте всі більше або менше не вдалися, бо ледовий панцир своїм оригінальним заломлюванням світла викликавав на кліші таку мазанину й такі кривульки, що молода пані виглядала наче в дзеркальному „кабінеті сміху“. Так ось кількох панів із управи просило Левелліна все таки при нагоді стрібувати зробити з неї рисунок. Сам сильно зацікавлений, він радо згодився і кілька разів рисовав у ледовій палаті в присутності того або иншого урядовця. Справді Левеллінові вдалося по якійсь стороні особливо гарно підглянути недоступну красуню, бо ці листки прост надзвичайно яскраві й виразні.

Так ось підчас отих сеансів мусило зайти в Гамільтоні щось дивче. Згодом при переслуханні урядовці подали, що спершу вони не зауважили нічого особливого; зате при останніх засіданнях звернуло їх увагу, що маляр, ані риси не рисуючи, по кілька хвилин вбивав зір у ледову царівну. А також, коли від студіни ледви міг втримати олівець, не дав спонукати себе до перерви, лише закінчив рисунок з великою натугою волі. Вкінці, на останніх засіданнях він просив, ба навіть силував урядовців вийти до передпокою. Спершу вони не ба-

чили в цьому нічого дивного, і вважали це лише надмірною чемністю маляря, що поручав їм приємно огрітій передпокій замість непривітної зимної ледової палати. Однак наприкінці таки воно вида-лося їм цікавим, а саме тому, що маляр платив їм незвичайно високі могоричі, аби облишили його одинцем. Кілька разів чули вони з передпокою, як хтось говорить у ледовій залі і пізнавали голос Левелліна.

Майже в той самий час відвідав Левеллін ди-ректора. Він просив його ключів до хоромів ледової царівни. Він, мовляв, хоче змалювати з неї більший образ і тому радий би мати до неї по всяк час вільний доступ. Серед інших обставин певне булиб вволили його просьбу, бо ж Левеллін був уже по-свячений у тайну; але поведінка маляря, весь спосіб, у якій він склав свою заяву, був такий дивний, що директор щось запідозрив і чемно, але рішуче, від-мовив його просьбі. При цій відмові маляр схопився, сильно дрожав, вилепетав кілька недоладних слів і вибіг без слова пращання. Річ ясна, така особ-лива поведінка лише ще дужче скріпила інстин-ктивне підозріння директора і він видав строгий наказ до всіх урядовців музею, від нині не впускати до підземельних поміщень ані одної людини без його окремого письменного дозволу.

За якийсь час пішла по музею вістка, що хтось пробував підкупити кількох урядовців, аби дістатися до ледового склепіння. Директор почув про це, а що був відповідальний за дорогий скарб, велів справу гостро прослідити. Ну й дивидиви, цим паном не був ніхто інший, а наш приятель Джон Гамільтон. Директор пішов до нього до залі засідань, у якій той малював, і найшов його, як куняв на дзиглику, з обличчям у руках. Запитаний, що воно значить, дуже чемно попросив директора як мога швидше вийти з кімнати, в якій він у да-ний мент має права пана дому. Тому, що директор

бачив, що усяке слово до артиста зайве, зрушив раменами і пішов собі геть. Він казав лише наложити на двері до передпокою три штудерні замки й переховувати ключі у скриньці на гроші в приватній своїй кімнаті.

Три місяці було все гаразд. Двічі кожного тижня директор, у товаристві двох урядовців, що мали догляд над ледовими машинами, складав у теремі заклоятої красуні візиту, — єдину, яку вона отримувала. Левеллін день-у-день приходив до залі засідань, у якій малював, але він зовсім не працював, фарби висохли на палітрі, а пензлі валялися невмиті на столі. Інколи годинами сидів непорушно на дзиглику, потім знову бігав великими кроками туди й сюди по салі. Слідство ствердило досить певно все, що він у той час діяв. Дещо звертав на себе увагу лише кілька його відвідин у відомих льондонських людей, що позичають гроші. Він пробував, зрештою безуспішно, на основі досить далеких виглядів на якусь більшу спадщину позичити не менше десяти тисяч фунтів. П'ятсот отримав врешті на високі відсотки у Гельплвса і Некріппера на Оксфорд-стріт.

Одного вечора, після довгого перериву, явився Дамільтон знову у клубі; було це, як ствердив я потім, того самого дня, в якому дістав гроші. Коротко поздоровив мене у читальні і спитав, чи є вже лорд Ілінгворт. Ілінгворт, як сам добре знав, це найбільш розбішена картяна бестія на всі три королівства. Коли Левеллін почув, що лорд прийде мабуть щойно пізно ввечір, прийняв мої запитання на вечеру, але сидів за нею таким мовчаном, що звернув увагу мою й інших, що разом з нами вечеряли. Потім гуторили ми у клубовій кімнаті; Левеллін був такий нервозний, що своєю нервозністю заражував нас. Раз-по-раз глипав на двері, туди й сюди вертівся на своїм кріслі й пив одну віскі

за другою. Біля дванадцяти скочив і підбіг до Ілінгворта, який саме ввійшов.

„Ви мені ще винні реванж!“ закликав до нього.

„Чи хочете сьогодні грати зо мною?“

„Але-ж очевидно!“ засміявся лорд. „Хто ще грає?“

Річ ясна, зголосився Стендертон, а також Кревфорд і Бодлі. Ми перейшли до ігрової кімнати. Під час коли служник пішов за картами до покера, Ілінгворт спитав:

„Ну, скільки хочете, Гамільтоне, сьогодні програти?“

„Тисячу фунтів готівкою і стільки, наскільки я для вас вартний“, відповів маляр і вииняв з гаманця гроші. Очевидячки він приніс з собою окрім грошей лихваря ще й усе, що мав.

Бодлі ударив його по рамени.

„Ти зійшов з глузду, молодче! У твоєму положенні не грається так високо!“

Левеллін неохоче відвернувся.

„Облиш мене в спокою, я знаю, що роблю! Або виграю сьогодні десять тисяч фунтів, або програю, що маю!“

„Дай Боже щастя!“ засміявся Ілінгворт.

„Кревфорде, хочете мішати?“

І гра почалася...

Гамільтон грав як дитина. За три чверти години програв усі гроші до останнього шага. Попросив Бодлея сто фунтів, яких тому не лицювало відмовити, бо майже все виграв. Левеллін грав далше і за чверть години був знову чистий. Цим разом хотів від мене позичити. Я не дав йому нічого, тому, що був певний, що він чейже все програв. Він молив мене і благав, але я не вступив. Він підійшов ще раз до стола гри, хвилину ще придивлявся, махнув рукою і пішов.

Тому, що гра не цікавила мене довше, я перейшов до читальні. Прочитав ще кілька часописів,

потім підвівся, щоби йти до дому. Підчас коли служник подавав мені плащ, влетів до гардероби Левеллін і шпурнув капелюх на гачок. Побачив мене і спитав:

„Чи там ще грають?“

„Не знаю“.

Він, здається, і не дочув; довгими кроками поспішив до кімнати гри. Я знову зняв зі себе плащ і пішов за ним. Гамільтон сидів уже за ігорним сточом; перед ним лежало яких двісті фунтів. Як я потім довідався, він поїхав раніш до королівського Яхт-клубу, де позичив гроші у лорда Гендерсона на слово чесги до слідуючого дня.

Цим разом він грав досить щасливо, але тому, що ставки були відносно низькі, то протягом години мав перед собою ледве яку тисячу фунтів. Він раз-по-раз перераховував гроші і буркотів собі під ніс прокльони.

Лорд Ілінгворт підсміхнувся. Його щастя при гри, що ввійшло у приповідку, походить із того, що він здебільша найбільш грошовитий грач; з вісімдесяти тисячами фунтів щорічної ренти мав над усіма в клубі велику перевагу.

„Ви хочете, Левелліне, насилу стати сьогодні багатирем! Покер трівав, по вашому, за довго; хочете грати бака?“

Маляр подивився на нього з такою вдячністю, наче лорд життя йому врятував. Кревфорд підвищив банк і почався бакарат. Підохочений Гамільтоном, лорд і собі помалу розтаяв; ставки ставали щораз вищі і вищі.

„Це не зовсім личить раз-ураз перераховувати гроші,“ пробурмотів Бодлі.

„Я знаю,“ відповів Гамільтон скромно, як школяр, „але сьогодні мушу це робити.“ І гарячково рахував дальше. — Він програвав і вигривав, раз мав уже яких вісім тисяч фунтів. Тому, що інші залишалися у скромних межах, гра вкінці загостри-

лась у двобій поміж малярем і льордом Ілінгворт-том, що в міжчасі перейняв банк.

Гамільтон знесу перерахував свої гроші; він саме виграв кілька високих шнурків.

„Ще пятьдесять фунтів!“ пробуркотав.

Але тих пятьдесяти фунтів не виграв. Одна карта за другою ішла для його противника і швидко був голий, як миша.

Гру покінчено і панове вийшли. Лише Левеллін сидів далі. Він упялив зір у карти, що були розкинені по столі, і первозно барабанив по папіросниці. Враз увійшов льорд і постукав йому по рамени. Гамільтон здригнувся.

„Вам треба десять тисяч фунтів на якусь ціль?“

„Це вас не торкається!“

„Не так гостро, молодче!“ засміявся льорд.

„Купую за ту ціну ваш образ, який я бачив останнього літа у Парижі на Марсовому полі. Ось гроші!“

Він поволі відрахував на стіл банкноти Англійського банку. Левеллін кинувся на них, але льорд тримав на них руку.

„Не так швидко; маю одну умову! Жадаю від вас слова чести, що ніколи більше не будете грати.“

„Ніколи більше!“ крикнув маляр і простягнув до льорда праву руку.

Він дотримав свого слова, а також того, що його дав Гендерсонові, якому вранці відіслав позичені гроші.

Два дні пізніше найшовся я у немилосму положенні, будучи примушеним покласти на одній шкапатурці до актів надпис:

Проти

Джона Гамільтона Левелліна і товаришів.

Слідство розпочато на основі донесення, яке внесла управа Бритійського Музею. Воно звернулося окрім нашого приятеля що й проти одного модель-

щика та одного нищого урядовця музею. Цього останнього зловлено негайно, підчас коли тому другому парневі, що був уже з десяток разів караний і якого цькували вже всіма собаками, вдалося утекти. Урядовець склав докладне зізнання. Двома тисячами фунтів, — які він, зрештою, розсудливо спрятав у безпечне місце, — підкупив його Левеллін, на те, щоби він прижмурих очі підчас своєї нічної служби. Він, мовляв, згодився на це щойно тоді, коли маляр запряг йому на евангелія, що ніхто нічого не вкраде. Біля девяти годин вечора прийшов до музею маляр із якимось другим чоловіком, якого кликав Жаком; він відчинив їм і вони пішли до бюро дирекції. Згаданий Жак відчинив двері підробленим ключем, після чого вийняв із кишені велику силу ключів і двигунів та пробував відчинити скриньку на гроші. Це вдалося йому без великих труднощів, бо скринька була старої, хибної системи. Зі скриньки вийняв маляр лише ключі, і потім знову зачинено її.

Тоді всі три зійшли до пивниці, відчинили штудерні замки ледової палати й увійшли до передпокою. Маляр казав йому — себто урядовцеві — розкласти вогонь у печі і швидко стало приємно тепло; в міжчасі Жак уставив скриньку з фарбами й складаний пульт, який приніс з собою. Тоді маляр дав йому обіцяні гроші, а Жакові ще більше грошей; скільки — він не знав. У всякому разі це була решта суми лорда Ілінгворта, бо при Гамільтоні не найдено ані шилінга. — Потім маляр казав їм обом залишити його самого, вони пішли собі, а він зачинив із середини двері. Оба кумпани пішли до портієрської льюжі й облили добрий заробіток кількома чарками грогу. Вкінці модельщик попрощався, а урядовець заснув сном праведника, аж у шостій годині прийшов заступник. Він пішов до дому, проспався ще кілька годин і потім цілком спокійно передумав, що тепер діяти. Бо, мовляв,

швидше чи пізнійше ціла історія і так вийде на верх — це певне. Отже викинуть його теж цілком напевне. А зрештою? Він не зробив чейже нічого, що моглоби поставити його в конфлікт зі законом; нічого, напевне не вкрадено — за це ручила свята присяга маляра. На всякий випадок він сховав спершу безпечно свої гроші, потім сів і спокійнісінько написав до управи листа, в якому все явно і славно вложив. Цього листа заніс до Бритійського Музею. Це було пять годин пополудні; директор саме збирався іти до дому. Він прочитав листа, переконався у скриньці на гроші про втрату ключів і метнувся з кількома урядовцями вниз до пивниці, поглянути, що сталося. Але залізні двері зі штудерними замками оперлися. Директор казав привести слюсарів, а в міжчасі післав також за поліцією. Після чотирьохгодинної праці вдалося їм врешті ломами й ковальськими молотами підважити цілі двері; з гуком упали вони до передпокою. Люде кинулись до середини. Страшний воздух ударив їх, так, що в першій хвилині всі подалися назад, мов приголомшені. Директор затулив уста й ніс хустиною та перебіг крізь передпокій до ледової палати, а за ним інші. Ледовий бльок був через середину на двох розторошений, а його мешканка — щезла.

Враз із кута розляглось кволе скигління, у якому ледве можна було розпізнати людський голос. Цупко застромлений поміж ледом, з темною заціпенілою кровю на обличю й руках, без піджака й у подертій одежі, торчав Джон Гамільтон Левеллін. Очі вилазили з лоба, а зпоміж зубів скапувала піна. Лише з трудом можна було виволікти його зпоміж леду; у відповіді на всі запити мав лише незрозумілий лепет. Коли хотіли вивести його через передпокій, наче бішений закричав та руками й ногами заперся. Чотири чоловіки мусіли піднести його, але коли були вже коло дверей, зі страшним ревом знову вирвався і втік до найдалшого кута.

Божевільний страх перед передпоковм вливав у те навпів замерзле, майже неживе зціпеніле тіло таку силу, що поліцаям нічого іншого не залишилось, як скувати йому руки й ноги й винести наче кс-лodu. Та ще й тоді перед дверима зі страшним криком вихопився і впав на землю. Його голова твердо вдарила об лід; він утратив пам'ять.

Лише таким робом можна було доставити його до лічниці, а відтіль, у чотири місяці пізнійше, до шпитального відділу в домі для божевільних у Брайтоні. Я відвідав його там раз; він виглядав страшно. Оба вуха й чотири пальці лівої руки відмерзли йому; жахливий, хрипкий кашель, який що чверть години стрясає його цілим тілом, вказує, що підчас тої страшної ночі в ледовій палаті напивав він собі ще й сухіт, на які ймовірно швидко згинє. Мови не відзискав, так само не мав ані одного ясного моменту. Страшна переслідовча маїя мучить його днем і нічю, так, що не можна залишити його ані хвилини без надзору.

Що-ж таке сталося отої ночі в склепіннях Бритійського Музею?

Я завдав собі совісної праці зібрати до купи всі, навіть найнеповиніші моменти, аби дістати якийсь ясний образ; я переглянув його теки й шуфляди, тут якийсь рисунок, там якась записка кидала сніп світла на його мрії. Річ ясна, що й так багато спірається на гіпотезах, однак, на мою думку, надто багато фальшивих висновків я не зробив.

Джон Гамільтон Левеллін був фантастом. Або фільсофом, що виходить на одно. Кілька літ тому зустрів я його на вулиці, як саме скочив він на візника. Він їхав до астрономічної обсерваторії і я проводив його. Його добре знали там; він був там частеньким гостем від своїх хлопячих літ. *І як у многих астрономів, пересунулись і в ньому поняття часу й простору.* Астроном бачить, як в одній секундї летить зоря багато тисяч мільонів

міль; великанські числа, якими він рахує, мусять достоту притупити його змисл для нікчемно мізерного овиду нашого земського буття. Колиж обсерватор зір є ще й до того мистцем такого таланту й такї фантазії, як її мав Гамільтон, то боротьба його душі з матерівю мусить розростатись у жахливі змагання. Лише виходячи з такого погляду можеш зрозуміти його цікаві рисунки, якщо переглянеш його спадщину, яку закупив Бодлі — Так ішов Гамільтон крізь життя, вічно почувачуци на своїх грудях тягар вічності. Перелетною порошинкою здавалося йому все, — однаково болото в калабані, що й найкраща людська поява з крові й кости. І ця думка була теж тою, що завжди оберегала його перед душевною реакцією, яку ми звикли називати любовю, дарма, що не одна красуня поручала себе русьвому, мрійливоокому маляреві, наче на тарілці. „Прошу!“ Але Гамільтон казав: „Дякую!“ і мріяв дальше.

Щоби здобути його, мусило здійснитися найбільш неймовірне, мусила прийти краса, *яка так високо зринала понад час і простір, як він сам.* І те найбільш неймовірне сталося: блукаючий лицар найшєв посередині мрячного смердючого Лондону — пільну троянду, закляту царівну. Що таке? Гарну, молоду жінку, яка перед багатьома тисячами літ жила була десь на Сибірі і прийшла до Лондону, такою як була, щоби позувати йому як моделька. Здавалося, наче вона глядить на нього, ніжно, довго, навіть повіками не здрігнувши. Чого-ж вона хотіла? Так, вона пересадила могутній шмат часу, щоби його найти. Як Глогорожечка серед своїх рож заснула вона серед леду, щоби виждати свого єдиного лицаря.

Але-ж вона мертва, він думав ссбі. Ну, так що? Коли вона навіть і мертва, то чи він тому не може любити її? Пігмаліон любив статую, і його любов влила в неї життя, а Христова любов людей

дарувала життя мертвій донечці Яіра! Чудо — так — але, чи це чудо, яке стояло перед ним, було менше велике? А потім — що таке в мертве? Чи мертвою в земля, яка скрізь родить квіти? Чи мертвим в камінь, що творить хрустали? Або крапля води, що мерзне на вікні й вичаровує на склі папороть і мох? — *Нема смерти!*

Ця одніська жінка побідила всемогучий час; крізь тисячі літ зберігла вона свою молодість і красу. Цезар і Клеопатра і Наполвон Великий, Мікель Анджельо, Шекспір і Гете, найсильніші й найбільші люде всіх віків лягли розторощені стопою часу, наче гробачки на дорозі, але ця маленька струнка краса вдарила час у лице й примусила велику вбійницю до відвороту! — Маляр мріяв і — подивляв і — — — кохав.

Чим частіше приходив до ледової палати, щоб рисувати свою гарну паню, тим виразніше вирисовувався у його душі образ, який він хотів створити, великий образ його життя: *побіда людської краси над безконечністю*. Оце була місія цієї жінки, на те вона прийшла до нього! Так його мрійливий дух родив найкращий квіт, який лише раз на багато століть призначений людському родові: любов і мистецтво, получені в одному чистому могутньому почуванні.

Але не так, у ледовому звалищі, він хотів малювати свою любов. Свобідно, з усмішкою на устах вона повинна спочивати на скельному ложі, з легкою галузкою у руці. Перед нею убійчий час, знеласаний її побідною молодістю. І цей образ має дати людям свідомість їхньої божественности, найчудовіший дарунок, який колинебудь дістали. Він, зі спіненою у грудях силою мистця, і ця чудова жінка, *яка побідила час*, створять небувалу річ.

Так дозрівала в ньому думка визволити її із ледового бльоку, а труднощі, які йому протистави-

лись, лише ще дужче піддавали вогню і підбодрювали. Його прислужник Жак, один із модельщиків, які роблять усе, єдиний, якому він говорив про свій плян, умів представити йому його ще труднішим і небезпечнішим, щоби вкінці сугерувати йому ідею, що він може його і ще якогось урядовця музею позискати для цього підприємства лише величезними сумами. Відсіль усі його даремні спроби дістати гроші від лихварів. — У міжчасі директор унеможливив йому дальші відвідини ледової палати. Він бився з думками самотній у своїй залі, а його бажання визволити кохану й разом з нею дарувати людству найвище добро — росло в отих самотніх годинах до безкраїх меж.

Потім прийшла ніч, в якій він трібував у Пель-Мель з картами в руці насилувати долю. Доля висміяла його й одібрала йому все, що мав. Але як гарна жінка, яка встоюється перед усіма залицянками свого поклонника, щоби врешті, коли його безпорадного розпука огортає, добровільно йому віддатися, так усміхнулася до нього вкінці доля і дала йому рукою льорда Ілінгворта гроші, яких, на його думку, треба було йому. — Тепер він не зволікав ані хвилини; вже найблищу ніч призначив на виконання пляну. Добре трапилося, що тримав службу саме той урядовець, якого позискав Жак; принесено ключі, відчинено ледову палату, і Гамільтон дав сьом найбільший либонь могорич, який колинебудь дістав якийсь ключник.

Він зачинив за ними передпокій на три замки; так, тепер він один. Пристанув, наслукував, як губилися кроки тамтих обох людей по коридорах. Тап, — тап — тап — тап — тепер уже не чув нічого. Глибоко відітхнув, потім рішився і швидкою ходою пішов до ледової палати.

Ах, це вона! Чому вона не вискочила зпосеред леду йому назустріч? Але її очі гейби гляділи на нього й он — чи не кивнула вона оце йому

руксю? Він захопив за кишеню і вийняв з неї короткий, гостро долі затесаний лім.

„Вибач моїй нетерплячці“, бурмотів, „якщо мій удар буде надто різкий і немило тебе вразить!“ Узявся за роботу, яка при його недосконалому знарядді далеко не була легкою. З безмірною уважливістю і любов'ю пробивав собі дорогу, не вважаючи на студінь, в якій деревіли йому пальці. Як несказано поволі йшов він вперед! Вже довгі години, здавалося йому, перевів при праці! Але красуня наче підбадьорююче від час до часу глипала на нього:

„Тільки терпеливості, коханий, — швидко ляжу у твоїх раменах“.

З лоскотом розприсся лід на всі сторони. Ще один легкий удар, і ще один і ще один! На одну мить він злякався, що може цупко приклеїться лід до волосся на голові й маленьких волсків на шкірі. Але ні, тіло було намазане ніжною, гарнопахучою оливою, так, що він міг піднести її гладко й без шкоди з її ледового ложа. Його рамена тремтіли, ціле його тіло здригалось від зимна. Швидко виніс її на своїх раменах до тепленької, розкішно вигідної передньої кімнати, де червоне полум'я у печі бриніло собі дивну пісоньку. Помалу, дуже тихенько поклав її на диван; її повіки були спущені, вона мабуть спала.

Тепер мерщій клинові рами, відповідно уставити шталюгу і на верх із фарбами! Він малював з запалом, з захопленням — так не стояв ще ніколи ніякий маляр перед своїм образом! Години минали, вони видалися йому секундами. — В міжчасі дуже полум'я сягало у печі щораз вище, у кімнаті ставало просто невиносно гаряче. Грубі краплі поту перлилися на чолі, — він думав, що це зі зворушення так йому тепло. Скинув піджак і малював у сорочці далі.

Враз — — чи не ворушились її уста? Він

зорко придивився — справді, вона наче би простягла нижчу губу у ледве помітну усмішку. Гамільтон протер рукою очі, щоби прогнати з них сні. Але ось, що це? — Її рамя помалу, цілком помалу зсувалося — — — чи вона киває йому? — Шпурнув геть кисткою і кинувся до дивану. Прикляк, захопив за маленьку білу руку, на якій виступили ніжні блакитні жили. Вона не противилася. І він давив і стискав цю руку, підніс голову і знову глядів на неї. З тихим окликом кинувся у її рамена, заплющив очі й цілував її щічки й уста й шию і її сяючі сніжно-білі груди.

І всю свою довго стримувану любов і всю свою безконечну тугу за красою і мистецтвом він виціловував на грудях цієї жінки.

Але за цим найчудовішим моментом послідував найжахливіший.

Мокра огидлива слизота поплила йому по лиці. Він схопився на рівні ноги, подався кілька кроків назад. — Лнії затирились — — — що це таке лежало на дивані? Пер на нього противний, нестерпний сморід, що гейби приймав якісь форми у червоному полумені вогню. І з трупа, що розпливався у слизьку галярету, вишкірився проти нього страшний опир та простяг свої рамена поліпа: *це мстився жорстокий великан Час.*

Він хотів тікати, побіг до дверей — ключі, ключі! Не находив їх, шарпав і рвав двері, роздряпав собі руки, потім кинувся на них головою, що кров потекла по обличчю. Залізо не рушилось! А страшна мара щораз могутніше, щораз нагальніше росла і він чув уже, як її смоктаючі кігті вбиваються йому в ніс і рот. Він зверещав як біснуватий, погнав до інших дверей, у глиб ледової палати, де в смертельному страху скрився у найдальший куток.

— — Там знайдено його: бідну, божевільну
людинку, яка думала колись, що зможе стратувати
ногами безконечність!

СЕРЦЯ КОРОЛІВ.

Коли наприкінці вересня 1841 р. князь Фердинанд Орлеанський повернув із побуту на селі до свого париського готелю, камердинер передав йому на великій золотій таці стирту всякого рода листів; накопичилося їх здоровенно, бо князь ніколи нічого — ані навіть найважливішої відомости — не дозволяв пересилати на літнисько. Поміж тими листами находилося теж одно письмо, яке могло швидше, ніж інші, викликати зацікавлення князя.

„Мій пане!

Маю більшу скількість образів своєї роботи, які гадаю вам продати. За ці образи зажадаю від вас безпримірно високої ціни, яка проте не стоїть у ніякому відношенні до багатства, яке накрала ваша родина. Ба навіть ви знайдете цю ціну скромною у порівнанні до надзвичайно високої вартости, яку, чисто матеріяльно, мої образи уявляють собою для королівського дому; отже ви будете вдячні мені за нагоду, яку даю вам. Зрештою, скажу вам заздалегідь, що задумую зробити з грішми, які ви заплатите мені. Я старий чоловік, без родини й особистих вимог; живу з малої ренти і більше мені не треба. Отже всю суму запишу „Людям із гір, які не забувають“. Ви, мій пане, певне знаєте, що це за товариство: це чесні люде, які вірно підтримують традиції мужів, котрі вбили Людвига Капета. Щс-правда король, ваш батько, прогнав цей союз із Парижа та Франції, але нині

він мав свій осідок в Женеві і там поводитьсь йому досить добре; сподіюся, що ви ще нераз почувете про нього. Тим „Людям із гір, які не забувають“ перекажу гроші негайно після їх отримання і то з виразним дорученням ужити їх на пропаганду вбивства короля. Думаю, що таке використання ваших власних грошей досить вам немиле, але ви признаєте мені, що кожний може робити зі своїми грішми, що йому подобається. Не маю теж найменших сумнівів щодо того, наче би таке майбутнє призначення ваших золотих люїдорів могло спонукати вас відмовитися від купна; ви купите мої образи не оглядаючись на ніщо, а я жадаю навіть, аби ви мені написали власноручного листа з королівською печаткою, у якому ви виразно висловлюєте мені свою подяку за мою чемну пропозицію.

Мартин Дролінг.“

Безоглядна щирість цього листа, на якому не було ні дати ні адреси посилаючого, зробила деяке вражіння на розпещеного князя. Перша його гадка, якої були також його адютанти, а саме, що цей лист написаний якимось божевільним, не могла цілком переконати його. Можливо, що також цікавість, якою він завжди відзначався і яка вже раз в Альжирі мало його не коштувала життя, підповіла йому рішення: доручити одному з своїх адютантів зібрати відомости про все, що торкається отого листа, і скласти йому звіт.

Це сталося уже слідуєчого дня. Адютант, пан де-Туайон-Жеффар, доповідав князеві, що союз „Людей із гір, які не забувають“ справді існує у Женеві. Два роки тому уряд розв'язав союз та замкнув до вязниці кількох його членів, але зрештою мало цікавиться цією справою, бо по всій імовірності річ ішла тут про кількох перечулених, але поза тим цілком не небезпечних гура-героїв. — Мартин Дролінг в малярем; зрештою це тихий ста-

рик, роками понад вісімдесятку, який ніколи у своєму житті ніде нічим особливим не звернув на себе уваги. Вже від десятків літ ніхто його не бачив й нічого про нього не чув, тому, що він майже ніколи не виходить із свого ателіє на вул. Мучеників; від довгого часу нічого вже не виставляв. Зате, мовляв, замолоду був дуже пильний і намалював чимало пристойних образів, а то здебільша види нутра кухонь. Один із таких кухонних образків купила держава; він висить у Люврі.

Така інформація, що ось-так здирала з дивного листа всяку романтичну поволоку, дуже мало вдовoliла Орлеанського князя. „Той чоловік — міркував він — має мабуть надзвичайно високе поняття про апетит Бурбонів, якщо йому здається, що ми так страшенно цікавимосся кухонними видами! Не думаю, аби треба було відповідати тому чудакові.“ Він сказав: „Ce drole de Droling“*), а адютант, як личило, засміявся.

Але чудак був, видно, цілком іншого погляду на цю справу. В кожному разі, по кількох днях князь отримав знову листа, який своїм наказуючопевним тоном залишав попереднього листа далеко позаду:

„Мій пане!

Це присто незрозуміло, як то ви ще досіль до мене не зголосилися. Повторяю, що я старий чоловік; тому для обох сторін краще перевести негайно нашу розмову, бо один надзвичайно безрадiсний випадок, який проте швидко може трапитися, а яким буде моя смерть, може цю розмову внеможливити. Тому очікую вас напевне завтра в пів до одинацяти годин зранку у моєму ателіє; але не приходіть швидше, бо я встаю пізно і не маю охоти схоплюватися задля вас з ліжка.

Мартин Дролінг.“

*) Гра слів, щось у роді „смішний Смішак“. Прим. перекл.

Князь подав листа своєму адютантові. „Він знову не подає жадної адреси; він уважає либонь самозрозумілою річю що ми знаємо, де він живе. Щож, правда його: адже ми вже справді знаємо це! Нічого не порадиш: треба повинуватися строгому наказові пана Дролінга. Дорогий Туайоне, кажіть завтра зранку запрягти, але так, щоби ми були у нього бодай на пів години швидше. На мою думку, він буде кумедніший у своєму гніві!“

— — Князь і пан де-Туайон-Жефрар задихуючись видряпалися на високий четвертий поверх брудних сфіцин. Вони постукали у великі жовті двері, на яких висіла табличка з іменем „Мартин Дролінг.“

Але вони стукали надармо; ніщо не ворушилось. Вони кричали й били кривими ручками пальців об двері. Князя бавила та облога, що ставала щораз нагальніша; вкінці вони підняли пекольний галас.

Нараз вони почули якийсь голос, як у цапка, ще досить далеко від дверей. „Що сталося? Що це таке?“

„Вставати, дядя Дролінг! Гості прийшли!“ кликав надзвичайно розвеселений князь.

„Встаю тоді, коли мені подобається, а не тоді, коли це вам приємно“, чути було у відповіді.

Але князь був у настрою. Він крикнув: „Мусимо здобути цю твердиню!“ і скомандував: „Стріль!“ Оба вони раз-у-раз валили собою об двері, котрі від долу до гори тріщали. В міжчасі стукали пальцями й кричали: „Вставати! Сонько! Гості прийшли! Геть із ліжка!“

Із середини доходив до них незрозумілий буркіт прокльонів. Потім приближилися до дверей чалапкаючі кроки. „Робіть, що хочете, а все одно не

ввійдете до середини, поки я уміюсь, одягнувшись і поснідаю“.

Князь говорив, просив, кляв; усе надармо, — не дістав жадної відповіді. Вкінці піддався і сів з адютантом на найвищому ступні сходів. „Ось так з власного досвіду і я теж пізнаю раз надзвичайно непривмне заняття оббивання порогів у передпокоях, з тою ріжницею, що тутешній передпокій дуже мізерний. Я пімщуся за це!“

З мемуарів княжни Метерніх відомо, що князь справді пімстився. Зі справжньою насолодою казав у найблищому часі всім відвідувачам годинами ждати в його передпокоях. Часто допускав до себе прохачів, які тільки-що прийшли, аби лише мати сатисфакцію казати тим, що вже три години чекали, висиджувати ще довше.

Врешті щось коло дверей ворухнулось. Вони чули, як хтось крутив у замку, відтягав засуву і як глухо вдарила важка залізна штаба.

Потім одчинилися двері, крізь які показався малий, блідий чоловічок в одягу часів першого Консуляту. Вбрання було колись елегантне, але забрукалось, виливало й потріскало. Мале безбороде обличчя ледве вириналило з величезної чорної повязки на шиї, а в горі окутувала його гущавина бруднобілих кучерів, що безладно спадали в усі сторони.

„Я Мартин Дролінг“, сказав чоловічок. „Чого хочете?“

„Ви просили нас прийти сьогодні вранці до вас“ — почав говорити князь.

Але малий маляр перервав йому. Він вийняв з кишені великий срібний годинник і підсунув князеві під ніс. „Я казав вам прийти пів на дванацяту і не раніше. Котра тепер година? Двацять хвилин на дванацяту! А ви вже від якої півгодини пишуетесь своїми дурацькими жартами. За кожний мій образ заплатите за те по тисячу франків біль-

ше, розумієте? Я вже вас провчу пристойно поводитися. — Котрий із вас є паном Орлеаном?”

Адютантові видалося врешті, що поведінка дідуся супроти його пана йде вже всетаки задалеко. Він уважав своїм обов'язком зазначити цей свій погляд і тому сказав з притиском, указуючи на князя: „Пане Дролінг, перед вами стоїть його королівська високість, князь з Орлеану“.

Малий маляр сопів з люти. „Називайте собі того пана, як вам подобається, це мене не торкається. Однак дозвольте мені так кликати його, як він називається. — Але хто ви такі? Чи ви не хочете представитися?“

Князь насолоджувався добру хвилину безкрайним збентеженням свого товариша, після чого озвався як мога найсолодшим тоном: „Дозвольте мені представити вам, пане Дролінг: мій адютант, пан де - Туайон-Жефрар, підполковник другого полку кірасирів“.

Дролінг легко кивнув головою. „Я вас, мій пане, не знаю і не бажаю собі теж знайомости з такими, як ви. Я не просив вас до себе і не думаю вас приймати. Огже йдіть собі!“

Князь, як майже всі члени королівських родин, був цілком залежний від свого оточення. Але він не був дурний настільки, щоби не освідомлювати собі цієї залежності, так, що постійно ненавидів своє оточення, без якого, зрештою, не міг ані на мить обійтися, і ніщо не радувало його так, як коли тому чи іншому прибічникові трапилося щось справді досадне. Тому спосіб, у який пан Дролінг поводився з його адютантом, що був страшенно гордий на своє шляхотство з часів хрестоносців, так надзвичайно припав до вподоби князеві, що він ледве міг стримати вибух сміху.

„Ідіть собі, любий Туайоне“, він сказав, „та ждіть мене внизу у повозці. Пан Дролінг каже прав-

ду: він може собі приймати лише таких людей, які йому милі“.

Скажений адютант глибоко вклонився і мовчки завернув до сходів; але тепер він отримав сатисфакцію, яка майже знову примирила його з бс-жевільним малярем.

А саме, пан Дролінг промовив: „Якщо ви, пане Орлеан, уявляєте собі, що ви мені милі, то ви грубо помиляєтеся: навпаки, ви мені надзвичайно несимпатичні. Я просив вас прийти сюди лише тому, що маю до вас діло. Прошу до середини!“

Коли двері затріснулися, пан де-Туайон підсміхнувся. Як усі адютанти своїх панів, він ненавидів князя у глибині свого серця не менше, як князь його.

Підчас коли маляр зачиняв двері, засував за-суву й знову прикріплював упоперек дверей довгу залізну штабу, князь розглядався по ателів. Стояло там кілька порожніх шталюг, на стінах висіли майже цілком затерті студії й нариси, на скринях, стільцях і кріслах валялися пожовклі частини костюмів. Усе було заперошене й заплямлене. Якогось образу князь ніде не міг відкрити; з резигнацією сів на малий малярський стільчик посередині кімнати.

Але ледве засів, як мекаючий голос цапка вривався йому в ухо: „Чи я вас просив садовитися тут? Видно, що у вашій достойній родині, пане Орлеан, не знають навіть найпростіших правил пристойности. Що ви сказали би, колиб я, як ваш гість, непрошений сів собі? Крім того, цей стілець — мій.“

Цим разом князь справді збився з пантелику; він схопився на рівні ноги. Пан Дролінг скинув з важкого шкіряного крісла якесь старе шмаття, присунув крісло трохи ближче і сказав по формі: „Чи можу просити вас сідати?“

„Вибачайте: після вас“, так само сухо відпо-

вів князь, що твердо рішався відіграти цю комедію уже до самого кінця.

Але Дролінг стояв: „Ні, після вас. Я тут у себе дома, а ви в моїм гостем“.

Князь сів на крісло. Дролінг почлапав до могутньої старої шафи, відчинив її і вийняв чудову різану венеціянську карафку й дві високі чарки.

„У мене рідко-коли гості, пане Орлван“, почав розмову. „Коли ж приходять хто, то я звик приймати його чаркою портвайну. Пийте, навіть на столі свого батька на замку не дістанете кращого“. Він налив обі чарки й передав одну чарку князеві. Не турбуючись, чи князь пє, підніс свою чарку до світла, ніжно погладив її і випив маленькими ковтками. Князь теж випив і мусів признати, що вино знамените. Дролінг наповнив удруге чарки, але не робив найменшого виду, буцім би збірився говорити про купно образів. Огже зачіпив цю справу князь:

„Ви закликали мене сюди на те, щоби продати мені кілька своїх образів. Я знаю ваш спосіб малювання з вашого „Нутра кухні“ у Люврі —“.

„Ви бачили той образ?“ живо перервав йому маляр. „Ну, як він подобається вам?“

„О, надзвичайно“, хвалив, князь. „Дуже гарний малюнок. Настроевий напрочуд“.

Але його слова мали цілком інший наслідок, ніж він сподіявся. Старик подався назал, погладив пальцями білу гриву й процідив: „Так? Ну, це є доказом, що ви нічого, але то вже нічогосінько на мистецтві не розумієтесь. Ви повний ігнорант! Бо сбраз є, навпаки, нудний і без усякого настрою, коротко кажучи — здорово поганий. Добре намальований, так, але зі справжнім мистецтвом не має нічого спільного. Один лише брунатний глечик із відпадками має дещо з Людвика XIII. і тому — —“

„З кого він мав дещо?“ слитав зачудований князь.

„З Людвика XIII“. відповів спокійно Дролінг. „Але мало, дуже мало. Це була перша слабка спроба, яку я зробив, перше безпомічне нащупування.— Це сумно, що таке дрантя подобається вам, пане Орлеан“.

Князь зрозумів, що проти того ідіотського діда дипломатією нічого не вдіє, тому рішив відмовитися від усіх штучок і пробувати щастя у щирості й простоті. „Вибачте мені, пані Дролінг“, почав він знову, „що я хотів із чемности пустити вам блахмана. А саме, я ніколи не бачив у Люврі вашого образу і тому теж ніяк не можу судити, чи добрий він чи кепський. Зрештою, на мистецтві розуміюся справді дуже мало, і в половині не стільки, що на вині. Ваше вино дійсно знамените“.

Старик знову налив ущерть чарки. „Огже пийте, пане Орлеан. — Так ви не бачили мого образу й побіхнете мені, що він дуже гарний?“ Він поставив карафку на підлогу й похитав головою. „Пху, до чорта!“ продовжував він. „Пізнати, що ви з королівського роду! Чого тут більше сподіватися“. Він приглядався своїму гостеві поглядом нечуваної погорди.

Князь почував себе дуже незручно, сюди й туди крутився на своїому кріслі та пив поволі вино. „А може, пане Дролінг, будемо вже про наше діло говорити? Ніде не бачу ніякого образу“.

„Не бійтеся. Ви вже побачите образи, пане Орлеан, один за другим. Вони стоять там, за параваном“. Князь піднявся. „Пождіть ще, сідайте. Треба, щоби спершу я пояснив вам вартість, яку мої образи мають для вас і вашої родини“.

Князь мовчки сів, а Дролінг підтягнув високо свої тонкі ноги на триножний малярський стілець без спинки й обняв раменами коліна. Він подавав на рідко огидливу прастару малпу.

„Повірте мені, пане Орлван, це не діється випадково, що я до вас звертаюся. Я довго думав над цим і впевняю вас, що мені неабияк гидко бачити мої образи в посіданні такої мерзенної родини, якою є Валюа-Бурбон-Орлвани. Але бачите, навіть найбільш захоплений amator не дав би за мої образи тої ціни, яку дадуть за них Орлвани, — а це поважний аргумент. Хто інший пропонував би мені ціну і я мусів би прийняти його пропозицію, як що не хотів би відмовитись від продажі. За те вам можу просто диктувати ціну. До того ще й родина королів Франції має до деякої міри право до тих образів, тому, що вони, — дарма що у трохи небуденній формі, — мають у собі те, що для вашого дому від віків було і нині ще є найсвятіше“.

„Я вас не зовсім розумію“, сказав князь.

Мартин Дролінг туди й сюди гойдався на своєму дзиглику. „О, ви вже мене зрозуміте, пане Орлван“, скривив він усмішку. „Мої образи вміщують у собі серця французького королівського дому“.

Князь прийшов раптом до твердого пересвідчення, що має до діла з божевільним. Хоча це все не могло ніяким робом бути небезпечним для нього — зрештою, він досить часто доказував в Альжирі, що ніякої небезпеки не боїться — то щонайменше воно було для нього безцільне й не мало ніякого глузду. Він зиркнув мимохіть у сторону дверей.

Старик зловив цей погляд і заскрипів: „Ви у мене в полоні, пане Орлван, так, як колись був у ньому ваш дід. Я думав собі, що ви може схочете тікати й тому зачинив двері. А ключі маю сьє де, у мене в кишені!“

„Не маю найменшої охоти тікати“, відповів князь, якому високопарне гороїження малого чоловічка видалося справді смішне. Він був великий, дуже сильний мущина і міг би одним махом пова-

лити на землю старичка, який поводився з ним, як своїм полоненим, та відібрати йому ключі. „А може би ви мені врешті показали один із ваших образів“.

Дролінг зіскочив зі свого стільчика й почимчикував за параван. „Дуже радо, дуже радо, пане Орлеан, полюбуйтеся і ви ними.“ Він витягнув досить велике полотно у клинових рямах, приволік його й уставив на шталюгу, а саме так, що образ був звернений до князя спиною. Дбайливо витер його шматинною з пороху, потім відступив на бік і крикнув у верескливому тоні базарних горлаїв перед будами на відпусті: „Тут можна побачити серце одного з найславетніших імен на королівському престолі Франції, одного з найбільших нікчем, які колинебудь носила земля: серце Людвика XI!“

З цими словами відвернув шталюгу, так, що князь міг бачити образ. Він представляв могутнє безлистяве дерево, на якого гиллі висіло кілька десятків голих, частинно погнилих людей. На темній корі дерева було вирізане серце, а в ньому знак „Л. XI.“

Образ зробив на князя вражіння безпосередньої жорстокої життєвої правди. Огидливий сморід гнилі йшов від полотна, і князеві здалося, наче мусять заткати собі ніс. Князь знав історію Франції, особливо королівського дому, аж надто добре, щоби зразу второпати суть образу: він представляв преславний „сад“ його предка, закоханого у шибеницях побожного Людвика XI. Що маляр пропонував купити цей образ саме йому, про якого було відомо, що він був підчас свого довголітнього командування в Африці завжди дуже людяний і обмежив залюбки прийняте там вішання людей до мінімуму, — це видалося йому щонайменше дуже несмачною поведінкою. Він уважав теж символіку маляра, яка казала назвати образ „Серцем Людвика XI.“, досить поверховною. Справді, лише з огляду на безсумнівно хворого старця він рішив і на далі бути чемним.

„Мушу признати вам, пане Дролінг“, сказав він, „що хоча малярські прикмети вашого образу є, здається мені, надзвичайні, проте цей історичний мотив підходить під мій особистий смак дуже мало! Бо всеж таки культ предків не йде у моїм домі так далеко, щоби ми могли захоплюватися усіма звірствами напівварварських предків. Мушу сказати, що нахожжу це трохи —“

Князь зупинився; він шукав можливо лагідного слова. Але маляр, затираючи з вдовolenня руки, притупцював до нього й натискав на нього скрипучи:

„Ну? Ну? Як саме?“

„Без смаку“, сказав князь.

„Славно!“ зареготався старик. „Славно, чудово! Це теж і моя думка. Але ваш докір не трапляє у мене, не трапляє ані трішки. Він бе знову у самий королівський дім. Бачите: все дурне й нікчемне походить з вашого дому. Послухайте, мій пане, ця ідея зовсім не моя, лише вашого діда“

„Чия?“

„Батька вашого батька, який нині є королем Франції, мого доброго приятеля Пилипа Егаліте! Коли ми вертали з езекуції вашого вуйка, Людвика XVI., він піддав мені цю думку. Зрештою ця ідея лише з мистецького погляду кепська, тому, що занадто навидноті, занадто яскраво показана й занадто грубо відрубана; не дивота, що ви зауважили це. Навіть корова мусить бачити, що це мерзене серце Людвика XI. Зрештою воно було найбільше з усіх, при чому мало огидний запах; я міставав завжди біль голови, коли нюхав з нього. Мимоходом кажучи — візьмете одну понюшку?“ Він вийняв широку золоту табакирку й подав князеві; князь, який дійсно був завзятим табачником, узяв щипочку й сунув у ніс.

„Це хороша мішанка“, сказав старик. „Князь Гастон Орлеанський, Ганна Австрійська і Карло V.

Ну, як вам смакує? Кумедна справа винюхувати найкращі рештки своїх достойних предків!“

„Пане Дролінг“, сказав князь, „мушу похвалити вашу табаку так само, як ваше вино. Але, вибачте мені: з вашої балачки нерозумію ані в зуб.“

„Чого ви не розумієте?“ „Ну, того, що ви розкажете мені про моїх предків, які буцім то торчать у ваших образах і ваших табакирках!“

„Дурний, як Орлбанець!“ заціяв старик. „Далебі, ви ще дурніші за свого діда, дарма що й він мав досить віслучої глупоти, аби перейти до Жиронди. Щож, він пожалів цього відступництва під гільотиною. Отже ви не розумієте, пане Орлбан? Так послухайте, що вам скажу: мої образи вимальовані серцями королівського дому! Ви зрозуміли“.

„Так, пане Дролінг, але —“

„А з цієї і з інших табакирок звик я нюхати те, що при мойому малюванні залишилось мені з королівських сердець! Зрозуміли?“

„Я дуже добре чую, що ви кажете, пане Дролінг; не потрібуєте так кричати. Лише не розумію гаразд звязку“

Маляр зітхнув, але нічого не відповів. Мовчки пішов до шафи, вийняв із неї дві малі мідяні тафельки та подав їх князеві. „На! Ось тут на полиці лежить їх ще трицять один штук; усіх їх дарую вам. Ви дістаєте їх, як додаток до образів.“

Князь уважливо приглянувся надписам на обох плитках, потім сам підійшов до шафи й студював інші. Надписи свідчили про те, що плитки походили з урн, у яких переховувано серця королів, князів і княжних королівського дому. Він помалу почав доглупуватися.

„Звідкіля ви приходите до цього?“ спитав він. Проти власної волі заговорив тоном звисока.

„Я купив їх“, відповів старець у такому самому тоні. „Адже ви знаєте, що малярі часто цикавляться старим крамом і дрантям.“

„Отже відпродайте мені ці плитки.“

„Я-ж вам дарував їх і можете повісити собі їх долі під моїми образами; я вам скажу, що до чого належить. Місце цієї ось“ — він узяв одну тафельку від князя, „під одним із найвеселіших моїх образів; зараз переконавтесь про це.“

Він повісив плитку на цвяху під шталюгою, зняв образ і спер його об крісло. Потім знову подріботів за параван і за мить витяг відтіль один дуже великий образ. „Поможіть мені, будь ласка, пане Орлеан, — він досить важкий.“ Князь вхопив за важкі клинові рями й поставив їх на шталюгу. Коли він відступився, старик постукав пальцями по мідяній плитці й оддеклямував: „Тут можна оглянути серце Генриха IV., першого Бурбона! Воно було трошки ушкоджене від удару штилетом Раваяка, мужа надзвичайно шановних принципів.“

Образ представляв дуже простору кухню, яку майже в цілості займала величезна кухонна піч з численними дірами. Над усіма тими дірами, крізь які знімалося угору полум'я, стояли кухонні глечики, в яких варилися живі люде. Деякі пробували видряпатися відтіль, інші один одного пообнімали, вили й корчили страшні гримаси. Безмірний страх і нечувана мука кричали з отих заморених лиць. На одній кахлі брунатної печі було вималюване серце з ініціалами Генриха IV.

Князь відвернувся. „Нічого з цього не розумію“, сказав він.

Дролінг голосно засміявся. „А прецінь читавте в кожному шкільному підручнику великі слова вашого бравого предка: „Хочу, щоби кожний селянин мав у неділю курку в глечику!“ Дивіться сюди, ось вам курятка, які король маву своєму власному глечику! Це достоту королівське серце ця груба! — Може дозволете теж своєму носові покушати трошки того Бурбона?“ Він взяв із шафи якусь іншу табакирку й подав князеві.

„Тут уже мало що“, він говорив далі, „але ви беріть. Добра мішанка: Генрих IV. і Франц I.! Попробуйте лише; хижачькі думки дістається від неї“.

„Чи ви хочете може, пане Дролінг, сказати, що ця табака — оцей чорно-брунатний порошок — походить із сердець обох королів?“, спитав князь.

„Безумовно, пане Орлеан, оце й хочу сказати. З нічого іншого вона й не походить: я сам мішав її“.

„Отже відкіля саме ви маєте ці серця?“

„Я купив їх, чи вже не казав вам цього? Ви цікавитесь подробицями? В такому разі слухайте“. Він підсунув князеві крісло і плигнув знову на свій малярський дзиглик.

„Пті-Радель — чи ви чули щось про Пті-Раделя? Ні? Ви неграмотні, як правдивий Орлеанець, я давно вже зауважив це. Ваш дід був дуже заприязнений із будівничим Пті-Раделем. Так ось цей останній дістав раз від Екзекутиви доручення зруйнувати безглузді королівські могили у могильних склепіннях Сен-Дені і Валь-де-Грас. Кажу вам, він зробив це солідно. Потім він мусів перевести ту саму операцію в костелі Єзуїтів на вулиці св. Антонія; ваш дід повідомив мене про це. Йді з ним,“ сказав славний Пилип, „зможеш дешево купити там мумію!“ Знаєте, що це таке, пане Орлеан? Ні? Так ось мумія це мумія, це рештки забальсованих тіл, яких вживається як фарби. А дорого-ж платиться за таку фарбу, страшенне! Отже можете уявити собі, як я тішився, що зможу дешевим коштом прийти до неї. В костелі Єзуїтів найшли ми посудини з забальсованими серцями королів і князів; Пті-Радель розбив урни у кусні; тоді купив я мідяні плитки і серця“.

„І ви вимішали собі фарбу зі сердець?“

„Очевидно, якке-ж би инакше? Це єдина річ, для якої годиться королівське серце. Ні, я переборшую; на табаку воно теж знамените! Отже прошу, беріть: Генрих IV. і Франц I.“

Князь відмовився. „Вибачте мені, пане Дролінг, але дякую вам.“

Старець затріснув табакирку. „Як собі хочете. Але ви недобре робите, пропускаючи нагоду. Ніколи вже більше не будете мати можливості нюхати королівські серця.“

„Частину сердець, якої ви не зужили на табаку, вмалювали ви у свої образи?“

„Очевидно, пане Орлеан; я думав, що ви давно вже зрозуміли це. Кожне серце родини Валюа — Бурбон — Орлеанів знайдете в одному мойому образі. Але ви знайдете в ньому більше, ніж саму лише матерію: так дрантиво я не виконав роботи. Чиє серце бажавте собі оглянути?“

„Людвика XV.“ сказав князь навмання.

Швидко стояв на шталюзі инший образ. Він був увесь утриманий у темному тоні, навіть відтінки мяса виказували матову брунатну краску. „Ви зужили сюди мабуть багато мумії, пане Дролінг, зауважив князь; „чи серце було таке велике?“

Старий засміявся: „Ні, воно було дуже маленьке, дарма, що билосся шістдесят чотири роки. Але я ужив сюди ще й инших сердець, а саме князя Орлеанського, пані Помпадур і пані Дібаррі. Це весь вік, те, що ось тут перед вами відкривається.“

Образ представляв муравлище дивовижної сили панів і пань, які млявими рухами проходили один крізь другого, взаємно себе поштовхували, один через одного повзали.

Декотрі були цілком голі, більша частина в одягу своїх часів, з високими „тупетами“ на голові, довгими перуками, з кссами, у коронкових спідницях і жаботах. Однак усі замість голови носили на спинах трупячу лобину, обтянуту тонкою, схожою на пергамен шкурою. Хворі рухи були зеірючі чи собачі; віртуозно помальовані фігури й одяги, члени, а саме руки, рамена й плечі — людські; вираз

поодиноких постатей і цілого того середовища — відштовхуюче трупячий. Ця дивна змішка життя і смерті, звірюки й людини, була так свідомо гармонійно достроена, що образ робив на глядача нечувано жахливе вражіння. Дролінг, який не пропустив з очей найменшого руху свого гостя, вказав на карафку.

„Прошу, послужіть собі, пане Орлеан. Ваша мовчазна критика вдовольє мене в найвищому ступні.“

„По мойому, цей образ гідотний“, сказав князь.

Старий запів з вдоволення. „А що, правда? Гидкий, геть ссорушний. Одним словом: *чисто королівський!*“ Потім ураз він споважнів: „Повірте мені, пане Орлеан, нечуваних мук коштувало мене малювати ці срази. Ніяке страждання із дантівського пекла не може рівнятися муці: копирсати у глибинах королівських сердець! — Будь ласка, принесіть який инший образ.“

Князь пішов за параван і побачив цілу низку понапинаних клинових рям; усі вони мальованою стороною були звернені до стіни. Він ухопив найблищі і повставляв на шталюги.

„Ах, ви піймали серце Карла IX.; нічیه инше не було так спрагнене крови, як його“.

Князь побачив широку ріку, що ліниво просувалася поміж плоскими берегами крізь вечір. Безконечна дараба плила по похмурій воді: дараба з мерців. Цілком попереду струнко стояв керманіч, висока, худа постать у червоній королівській багряниці, чираками зжерте бліде обличча, блудний погляд упялений тупо навпростець. Дужим корабельним дрючком штовхав об дно і так гнав долі рікою свій жахливий вантаж.

Другий образ видався князеві ще страшніший. Він представляв у природній величині людського трупа, що переходив у стан повного розкладу. Хро-

баки повзали з очодолів, якісь чорні з червоножовтими цятками таркани обгризали ніс і губи. На вбитому на гак тілі сиділи два, зрештою чудово намальовані шулки; один із них вбив голову й шию глибоко в тіло, другий звивався над видертими тельбухами. У його стіп видно було кілька щурів, які жадібно гризли надігнілі пальці.

Князь відвернувся білий, як полотно; він мав почуття, наче мусить зараз блювати. Але старик зловив його за рамя: „Ні, ні, пригляньтесь докладніше образів; це мій найкращий образ і вартний вашого великого предка Людвика XIV.! Ви не пізнаєте його? — Це ж він був тим, хто сказав безличні слова: „*Держава — це я*“. Ось тут маєте цю державу, якою він був, на ділі, зіпсуту, зжерту, роздерту, зогнилу“.

Князь усів на крісло, спиною до образів. Він налив собі повну чарку і випив. „Вибачайте, пане Дролінг, ваше мистецтво обраховане на сильні нерви“.

Маляр приступив до нього й простягнув свою чарку: „Будь ласка, налийте й мені теж. Чокніться зо мною, пане Орлбан, з приводу того, що я врешті, врешті — визволився від отого прокльону“. Задзельенькала чарка об чарку.

„Так, я вкінці вільний“, продовжував старик і гейби радісно бренів тремтючий голос. „Усі ці страхітливі серця вимальовані, а дрібка, що залишилась із них, в у моїх табакирках. Довершилося діло мого життя і я уже ніколи більше не потрібую брати до рук кисти. Коли ви сьогодні попудні пришлете за образами, то будьте ласкаві розпорядити, щоби одночасно забрано геть усе малярське приладдя; буду вам щиро вдячний, якщо зробите це“. Потім — майже з пристрастю у голосі — закричав: „Ніколи вже, ніколи не потрібую глядіти на всі ті страхіття! Я вольний, тепер я зовсім вольний!“ Він присунув свій малярський дзиглик

щільно до крісла князя і вхопив обіруч за його праву руку.

„Ви з Орлеанського роду, ви в синем короля Франції. Ви-ж знаєте, як я страшенне ненавиджу вашої родини. Але в цій хвилині я такий безмежно радий, що майже забуваю, які нестерпні муки мусів я десятки літ терпіти через вашу родину! Як довго світ стоїть, ані одна людина не вела такого страшного життя. — Послухайте, хочу оповісти вам, як усе це сталося; бодай одна людина мусить про це знати, чому ж не мав би бути нею наслідник престолоа цієї нещасної країни?

„Я казав уже вам, що це ваш дід, Пилип Егалітє звернув мені увагу, що можу купити королівські серця і дешевим коштом дістати мумії. Він був моїм добрим приятелем і часто відвідував мене; йому теж маю завдячувати, що держава купила тоді мій образ для Лювру. Та кухонна сцена була моїм першим образом, при якому я покористувався одним серцем; з погорди для короля я ужив тоді краски з мумії, малої частини серця Людвика XIII., на глечик з відпадками. Дешевий і несмачний жарт! Зрештою, тодішні мої почування до вашої рідні не були такі, як нинішні; я, що-правда, ненавидів короля й Австріячки, але не більше, ніж ненавиділи їх усі Парижане. І чейже Пилип був моїм добрим приятелем! Його ненависть до власної рідні була багато більша моєї, і це він розтовкмачив мені ідею взяти для моїх образів із королівських сердець не лише матерію для матеріального змісту, але також і змісту духового. Це він приніс мені першу банальну ідею намалювати сад Людвика XI., щоби таким робом зясувати серце цього короля у спосіб, якого воно гідне.

„Кажу вам, пане Орлеан, я був тоді захоплений ідеєю вашого діда! Я мав трицять три серцець, із того самих королівських вісімнацять. Я міг у вісімнацяти образах змалювати історію Франції

так, як вона представлялася у серцях цих королів і я міг ужити до тих собразів їх власних сердець! Я взявся негайно за роботу, розпочав образ Людовика ХІ. й одночасно студіював історію мого краю, з якої, поправді, не знав досіль багато. Ваш дідो постачав мені з бібліотек книжок, скільки лише міг їх дістати, крім того силу тайних актів, щоденників і споминів із Сорбони, зі замку, з ратуша. Роками я вгризався у скервавлену історію вашого дому, за кожним життєвим кроком ваших предків стежив я до останнього їх віддиху. І щораз більше усвідомлював я собі, яку страшну працю я взяв на себе. Адже кожний образ мав бути змістовою квінтесенцією порухів серця одного короля, але хочби я придумав і найогидливішу історію, вона все ще лишалася де-де позаду дійсности. Моя праця була такою великанською, вимагала такої величезної суми усіх жахливих думок, які колинебудь промайнули крізь людський мозок, що я за кожним разом знову попадав у розпуку і знесилений хилитався під тим зігнилим осеружним тягарем могого завдання. Злочини Валюазійців, Бурбонів і Орлванів були такі недосячно великі, що здавалося простою неможливістю мистецьки вловити їх. Знесилений у цій боротьбі я заповзував пізною нічю до ліжка, щоби з досвітком знову починати бій: чимдальше я запускався у криваве багно скаженого божевілля, тим менше ймовірним здавалося мені, що зможу стати над ним паном.

„Так зростала в мені ненависть до королівського дому й одночасно ненависть до того, що штовхнув мене на тую сердешну муку. Я міг був тоді задусити вашого діда. Він тоді довший час не стрічався зо мною і я був радий, що не бачив його. Але одного дня влетів він схвильований до могого ателів. Він перейшов до жиронди, уходив за зрадника і люде Дантона наступали йому на пяти. Ваш батько був розумніший; він стояв вірно при

боці Якобінців, аж поки не втік з Дімурів.*) Так ось Пилип просив мене заопікуватися ним, сховати його. О, у цілому Парижі він не міг би найти людини, яка з більшою посолодою видалаб його катові! Я післав негайно мого служника до Екзекутиви, потім зачинив двері на ключ і притримав його, як бранця, до часу, поки надійшли гвардейці. Через десять днів повели його на смерть: у нагороду за своє патріотичне діло я випрочав собі його серце."

Князь перервав йому: „Алеж ви не могли чейже, малювати свіжим серцем?!"

„Безумовно, що ні. Але-ж я мав час! Страшенне багато мав я часу, — всі інші серця я міг зжигати передтим. Я казав серце вашого діда забальсамувати і висушив його; з нього була чудова мумійна фарба. Це мій останній образ; пождіть, я покажу вам його."

Він скочив за параван і витягнув відтіть якісь інші клинові рями. „Ось, пане Орлеан! *Те, що ви тут бачите, чув я густо-часто, як стукало воно — тут, на тому самому кріслі, на якому сидите: серце вашого діда, Орлеанського князя, Пилипа Егаліє.*"

Мимохіть зловив себе князь за груди; він мав почуття, наче мусить цупко тримати своє серце, — немов огидний старик мав силу вирвати й йому його серце з тіла. Він ледві зважився глянути на малюнок.

Образ представляв в глибині залізнi крати зі силою шпичь; ці крати займали цілу довжину полотна. На майдані впереді було вбитих у землю кількасот палів, і на кожному тому палі, однаково що й на кожній шпичі крат, була застромлена одна відрізнана людська голова. Палі були уставлені у

*) Дімурів (1739-1824) франц. генерал, що підбив Бельгію. Звільнений з командування Конвентом, перейшов на бік ворогів Франції і на службу Англії. — Прим. перекл.

формі серця, а саме так, що крати зазначували двома рівними півколами горішню границю серця. Простір посередині серця був теж виповнений вщерть палями, так, що воно виглядало, наче би смертельні квіти виростили з брунатної глибини серця. Але високо понад палями видно було, як у сіро-жовтій мряковині, якусь нерозбірливу маску, яка — власне кажучи — була лише якимось одним демонічним реготом. А ця викривлена пика — коли було bliще приглянутись, це була теж відрізнана голова — знову таки мала вид серця: форму не то грушки не то серця характеристичну для членів дому Орлеанців. Князь не знав свого діда, але схожість цієї грушковатої пики з його батьком, ба з ним самим, кинулась йому зразу у вічі. Щораз більше брав його гнітучий страх і він не міг одірвати очей від отієї жахливої вистави згільотинованих голов. Наче крізь мряку доходив до нього голос старця:

„Так, пригляньтеся лише bliще, пане Орлеан, — це все портретові голови, аякже! О, мене коштувало чимало труду дістати від усього того панства портрети. Хочете знати, чиї це голови, якими ваш дідо там угорі — *подивіться лише, він тепер увесь серце!* — так *сердечно* тішиться? Це голови всіх тих, яким він допоміг вийти на гільотину! Тут князь Монпанзіє, там маркіз Клермон. Тут Некер, там Тірго, там знову Боліє-Рібен. Тут його родич Людвик Капет, якого ви називаєте королем Людвиком XVI. Пождіть, я вам дам виказ.“

Він перешукав кишені й витягнув стару пошовклу книжечку. „Візьміть оце, пане Орлеан; це заповіт Пилипа Егаліте його внукові, наслідникові французького престолу. Це його записна книжечка; він солідно вів у неї реєстр усіх тих, яких вислав на сшафот. Це, треба вам знати, було його спортом: задля цього став ваш дідо Якобінцем. На,

на, беріть собі цю королівську сповідь. Мені дав її кат; я заплатив йому за неї сто су“.

Князь узяв книжечку й перелисткував її. Але не міг прочитати ані слова, перед очима розпливалися йому літери. Він упав важко на крісло. Старик приблизився малими кроками й станув просто перед ним.

„Ви здригаєтесь уже на самий вид цього образу? В такому разі той, якого серцем цей образ мальований, був не таким мущиною — серце йому засміялось би, якби він побачив його: так, як він ось тут сміється! Справді, я поставив йому гарний пам'ятник. — Але тепер ви вже може розумієте, що я перейшов?

„Бачите, душу кожного вашого предка зробив я своєю. Тут, у цьому старечому тілі, що стоїть перед вами, всі ви мешкали, — Людвіки й Генрихи, Франци, Карли й Пилипи. Я був біснуватий від них, наче діволами опутаний, усі їхні злочини я мусів ще раз dokonувати. Такою була моя праця.

„А тепер уявіть собі, що зі мною не було так, як з якимнебудь божевільним бідолахою, якого нападав божевілля без його свідомости; навпаки, величезною натугою волі я мусів за кожним разом зокрема викликувати штучно в собі! божевілля. Уявіть собі, що я потребував тижнів і місяців на те, щоби загнатися у пекло ваших королівських фантазій, щоби коміть головою кинутися у трійлом дихаючі пропасти ваших думок. Не було засобу, якого я з цією метою не вживав би. Я постив і мертвив себе, щоби попадати у кровожадно-святі екстази, від яких нинішній наш розум такий безконечно далекий. Я шалів у щоденних п'ятках, але серед моїх найдикших делірій виринали лише добросердні думки безтурботного Мартина Дролінга. Тоді впав я на думку шукати помочі у табаки; я розтер дрібку з кожного мого серця і вимішав їх на табаку. Ви в самі, пане Орлеан,

приклонником табаки і тому знаєте, як гарна табака скоботливо ділав на слизову болону в носі, що здається, наче ці скоботи роблять мізок своїм біднішим. Здається, наче він звільняється від тягару і раптом може легше віддихати.

„Однак, одночасно з отим дивно приємним почуванням, я почував ще щось інше. Мені здавалося, наче душа короля, якого серце я нюхав, бере мій мізок у свою владу. Вона твердо вміщувалася у ньому, проганяла духа Мартина Дролінга в найдальший кут, і володіла звисока як пан і король. І мов маленьке Я мало цю єдину силу: королівські кєрвавї химери переносити на полотно — фарбами королівських сердець. Так, — пане Орлеан, ви бачите в мені одночасно всіх ваших предків, які наново плодилися у моєму мізку, всіх, починаючи від вашого рїда аж до Пилипа V., першого з роду Валюа, котрий закервавленими пальцями посадив собі на голову корону Капетингів. І вони плодили у мені — зі мною — ще раз свою душу: у моїх образах. Я був мистцем: *праобразом жінки, яку всі вони посїдали, яку всі вони зганьблювали, з якою усі вони плодили: їхні діти моїми дітьми — оці образи!* Так, так, мистець в жінкою: як вуличниця він принаджує думки, дав себе їм взяти й неволити і родить у страшних муках свої твори!“

Голос старця звучав глухо, майже знесилено. Але ще раз він піднісся, і задзвенів гостро й проймаючо, з прелегковажною гїркотою:

„Я в живую повію мертвих королів Франції. І нині предкладаю вам, пане Орлеан, останньому потомкові роду, рахунок за ночі любовні — візьміть за це їхні плоди. Це вина ваших батьків, що вони не в кращі.“

Він передав князеві великий білий аркуш зі списком образів і виказкою цїн. Князь згорнув його і сховав до кишені.

„Я пішлю вам сьогодні в полудне грші і рівночасно скажу забрати образи. Вкажіть людям усе те, що хочете, щоби забрали. Дякую вам пане Дролінг. Чи можу на пращання подати вам руку?“

„Ні“, відповів Мартин Дролінг, „ви з роду Орлеанів“.

Князь мовчки вклонився.

* * *

13. липня 1842 помер князь Фердинанд Орлеанський наслідком упадку з воза. В його завіщанні звертав на себе увагу дивний запис, яким князь дарував своє серце малярві Мартинові Дролінгові, вул. Мучеників ч. 34 Король Людвик Пилип імовірно був би на основі свого батьківського права, яке давали йому його династичні закони, перешкодив виконанню цього розпорядження; але він не мав потреби робити вжитку зі своїх прав, тому, що старий маляр уже на кілька місяців раніше помер.

Його образи либонь десь іще зли. В завіщанні князя нема про них згадки, а зі записок його адютанта, пана де Туайон-Жеффрара, одинокє місце, в якому мабуть кажеться про них, — вирізане.

Треба йти до Лувру, щоб найти ще щось із сердець французького королівського дому. Шукайте їх в образку Дролінга „Нутро кухні“, катальог ч. 4339.*

Рагуза, травень 1907.

ПОМІДОРОВИЙ СОС.

*Хто їде в світ, той бачить часто дива,
Яких ніколи й не видав у сні!
Розкаже їх, юрба недовірлива
Сміятись ме як з чистої брехні,
Бо для дурних основа там правдива,
Де пальцем ткнеш і все на видноті.
Тож знаю й я — недосвідним все новість!
Такі повірять мало в мою повість.
Та більше, менше, — мені байдуже те,
Що неосвічений народ плете — —*

Ariosto, Orlando furioso, VII.

Уперше: Перед пяти тижнями на „Корридї,“¹⁾ коли чорний куцохвостий бик пробив малому Кініто рамя — —

І знову найблищої неділі і слідуючої — — на кожній боротьбі биків бачив я його. Я сидів упереді, долі у першому ряді, щоби робити фотографічні знімки; його абонаментове місце було проруч мойого. Малий чоловічок, в округлому капелюшку і чорному англійському священничому сурдугі. Блідий, безбородий, на носі золоті окуляри. І ще щось: на його повіках не було вій.

Я зразу звернув на нього увагу. Коли перший бик узяв на роги вороного коня і довгий „пікадор“²⁾ важко злетів на землю. Коли худа шкапа з трудом піднялася, почлапала з роздертим черевом, наступала й ногами заплутувалася у власні керваві тельбухи,

¹⁾ Corrida — (перше значіння:) біг; перегони; (також:) бій биків (звич. з додатком: de toros; toro = бик).

²⁾ Picador — їздець, борець на коні у бою биків.

які далеко звисали й волочились по піску. Тоді я почув біля себе легке зітхання — таке собі зітхання — — задовілля.

Того пощелудня ми сиділи разом, але не сказали ні слова. Гарна гра „бандерілеросів“¹⁾ мало цікавила його. Але коли „еспادا“²⁾ вбив биксві вістря у карк, так, що рукоятка наче хрест знялась понад могутні роги, тоді він ухопився руками за поручча й далеко поза них вихилився. А „гарроха“³⁾ — це було для нього головне. Коли крив витрискувала з грудей коня грубим як рамя пасмом, або коли „хульо“⁴⁾ давав смертельно раненому звіряті „удар ласки“ коротким штилетом у мозок, коли каженіючий бик розшарпував по арені кінські трупи і рив рогами в їх тілах — — тоді *той чоловічок* легенько затирав руки.

Раз я спитав його:

„Ви в гарячому приклоннику боротьби биків — т. зв. *Afficionado*, правда?“

Він притакнув головою, але не сказав ані слова; не хотів, щоби перешкодили йому дивитися.

— — Гранาดา не така велика і я швидко довідався, як він зобеться. Він був духовником при малій англійській колонії; його земляки звали його завжди „попом“. Здається, що його вважали людиною несповна розуму; ніхто з ним не приставав.

* * *

В середу пішов я на бій когутів. Малий амфітеатр, у формі кола, зі ступеницею лавок. Посередині арена, на яку падало яскраве світло. Сморід

¹⁾ *Banderillero* — той, що у бою з биками обносить прапорці (також кидає стріли з прапорцями) або дразнить бика лопотом прапорців.

²⁾ *Espada* — (перше значіння:) меч; (дальше:) найстарший борець у бою з биками.

³⁾ *Garrocha* — метання довгих списів.

⁴⁾ *Chulo* — той, що дразнить бика червоною плахтою; взагалі — борець у бою биків.

юрби, верески, харкітня, — — — треба було відваги, щоби ввійти туди. Вносять двох когутів; вони подабають на курки, бо гребені й піря з хвоста відривали їм. Їх важать, потім виймають із койця. І вони кидаються один на другого без стриму. Піря сиплеться довкола: щораз знову летять на себе розюшені птахи й роздзьобують один другого дзьобами й острогами — без одного згуку. Лише людська череда довкола викрикує з радости, верещить, закладається і галасує. Ах, жовтий видовбав білому одно око, бере його з землі на дзьоб і проковчує! Голови й шиї звірят, давно вже пороздирані, колихаються на тілах наче червоні вужі. Ані на мить не кидають один другого, багряною краскою закрашене пір'я; вже ледве можна розпізнати їх форми; як дві криваві грудки роздзьобує птах птаха. Жовтий утратив обидві очі і без навмання на всі сторони в порожню, а що секунди гострий дзьоб противника паде на його голову. Вкінці він перевертається; без спрогиву, без одного оклику болю дозволяє ворогові закінчити своє діло. Але це не йде так гладко; ще п'ять-шість хвилин треба на це білому, який сам на смерть охляв від соток ударів дзьобом й острогами.

А всі вони сидять ось довкола, так як я, регочуться із безсилих ударів переможця, кричать до нього й рахують кожний новий удар — — задля закладів.

Нарешті! Приписаний час трицяти хвилин минув, бій скінчився. Якийсь драб — власник побідного когута — встав і глумливо сміючись убивав своєю палкою звіря противника: це його право. І тоді беруть звірята, миють їх під помпою і рахують рани — — задля закладів.

Неждано хтось поклав мені на рамя руку.

„Що чувати?“ спитав піп. Його безвійні водянні очі вдоволено сміялися зпоза широких окулярів.

„Правда, це подобається вам?“ він казав далі.

Я не знав спершу, чи він думає це поважно? Його запит видався мені таким безмежно образливим, що я видивився на нього не даючи відповіді.

Але він фальшиво зрозумів мою мовчанку і взяв її за згоду; таке глибоке було його пересвідчення.

„Так“, він сказав спокійно і дуже поволі, „це насолода“.

Нас розділили; на арену принесли нових когутів.

* * *

— — Того вечора запрохали мене до англійського консуля на чай. Я прийшов точно, перший із гостей.

Коли я привітався з ним і його матірю, він закликав:

„Я радий, що ви приходите так вчасно, бо хотів би сказати вам кілька слів“.

„Цілком до ваших послуг“, я засміявся.

Консуль присунув мені вигідне крісло і після того промовив дивно поважно:

„Дорогий пане, я далекий від того, щоб бити вам докори! Але колиб ви хотіли довше залишитися тут і бувати у товариствах, і то не лише в англійській кольонії, то я дав би вам одну приятельську раду“.

Я був цікавий, до чого він веде.

„А саме?“ спитав я.

„Вас бачили часто з нашим священником —“ він продовжував.

„Вибачте!“ я перебив йому. „Знаю його дуже мало. Сьогодні пополудні він уперше перекинувся зб мною кількома словами“.

„Тим краще!“ відповіз консуль. „Отже я радий би вам, якомога — бодай на зовні — оминати це знайомство“.

„Дякую вам, пане консуле“, сказав я. „Чи можна спитати, які причини?“

„Очевидно, що я вам винен пояснення, дарма, що не знаю, чи вдоволю вас ним. Піп — ви знаєте, що так прозвали його?“

Я притакнув.

„Так ось“, казав він далі. „піп в просто прогнаний з доброго товариства. Він ходить правильно на б'ї биків, — це ще булсб нічого, — не пропускає ані одного бою когутів, словом, він має уподобання, які справді між Європейцями роблять його неможливим“.

„Алеж, пане консуле“, я закликав, „коли його так суворо осуджують за те, то чому саме залишають його на його будь-щс-будь псважному становищі?“

„Ну щож, він всетаки священник“, сказала стара пані.

„А до того ще й“ потвердив консуль, „за тих двадцять літ, які він сидить тут, він не дав ніколи навіть найменшої явної притски до скарги. Вкінці посада священника у нашій малезькій парохії в наймізерніша на цілому континенті — так легко ми не найшлиб заступника“.

„Отже ви таки вдоволені своїм проповідником“, звернувся я до матері консуля і старався по можности замняти трохи легковажну усмішку.

Стара пані випростувалася у кріслі.

„Я ніколи не дозволила би йому промовити у церкві хочби одним власним словом“, вона сказала дуже рішуче. „Що-неділі він читає один уступ із книжки проповідей єпископа Гарлея“.

Ця відповідь трехи збила мене з пантелику і я замовк.

„Зрештою“, почав знову консуль, „булсб несправедливістю не згадати теж і про одну дсбру прикмету попа. Він має чималий маєток і роздає ренти з нього виключно на добродійні ціли, підчас коли сам — залишаючи на боці його нещасні впо-

добання — живе надзвичайно скромно, ба навіть злиденно“.

„Гарна добродійність!“ перебила йому його мати. „Кого саме він спомагає? Ранених тореадорів і їх родини, або навіть жертви якоїсь *сальзи*“.

„Чого такого?“ спитав я.

„Моя мати говорить про „*Salsa*!) *de Tomates*“, пояснив консуль.

„Жертви — — помідорового сосу?“ повторив я. „Піп помагає — — жертвам помідорового сосу?“

Консуль коротко засміявся. Потім сказав дуже поважним тоном:

„Ви ніколи не чули про таку „*сальзу*?“ — Річ іде про прастарий жорстокий звичай в Андалузії, який, не вважаючи на всі кари з боку церкви і суду, на разі все ще існує. Відколи я тут консулем, доказано, що двічі відбулася *сальза* у Гранаді; однак блищих даних і тоді теж ми не довідалися, бо учасники радше язик собі відкушували, ніж мали би одно слово сказати, дарма, що в іспанських в'язницях приноровлюється усякі прикладні перестороги. Тому я міг би служити лише недокладними а може й фальшивими поясненнями; просіть попа, хай вам розкаже про це, якщо вас цікавить ота жахлива тайна. Бо його вважають — хоча не можна йому цього доказати — приклонником цього осоружного звірства, й оце то підозріння в головную причину, задля якої люде вступаються йому з дороги.

— — Кількох гостей увійшло до кімнати; наша розмова вірвалася.

* * *

У найблищу неділю привіс я попові на бсротьбу биків кілька особливо гарно вдатних фотографічних знімок з останньої „корриди“. Я хотів

1) *Salsa* — сос; коріння; принада.

зробити йому з них дарунок, але він навіть оком не глипнув на них.

„Вибачте мені“, він сказав, „але воно мене ні трішки не цікавить“.

Я зробив збентежену міну.

„О, я не хотів вас уразити!“ скрутив він. „Бачите, тут лише діло у красці, у червоній красці *крови*, яку я люблю“.

Воно звучало майже поетично, коли той блідий аскет вимовляв: „*червона краска крови*“.

Але ми розбалакалися. І в середині розмови, цілком несподівано, я спитав його: „Я хотів би побачити „сальзу“. Чи не взялиб ви мене коли на неї з собою?“

Він мовчав, а бліді потріскані уста тремтіли.

Потім спитав: „На „сальзу“? — — Чи ви знаєте, що це таке?“

Я збрехав: „Очевидно!“

Він знову пильно подивився на мене, аж ось його погляд упав на старі близни на моїй щоці та чолі.

І гейби ці позначки дівчацького проливу *крови* були таємним білетом вступу, він торкнувся їх легко пальцем і врочисто заявив:

„Візьму вас з собою!“

* * *

Кілька тижнів пізніше постукав хтось так коло девяти годин вечора до моїх дверей. Заки встиг я крикнути „ввійдіть“, до кімнати ввійшов піп.

„Я прийшов за вами“, він сказав.

„Навіщо?“ я спитав.

„Виж знаєте“, він наглив. „Чи ви гототі?“

Я схопився.

„В цю мить!“ я крикнув. „Може закурите папіроску?“

„Дякую, я не курю“.

„Чарочку вина?“

„Дякую, пити теж не пю. Будь-ласка збирайтеся мерщій!“

Я взяв капелюха і пішов за ним вниз по сходах, у місячну ніч. Ми йшли мовчки вулицями, здовж Хієнілю¹⁾ під квітучими на червоно пирговими деревами. Скрутили ліворуч, увійшли на „Гору Муринів“ і ступали по „Полі Мучеників“. Перед нами теплим сріблом лисніли сніжні плахти Сєрри, довкола над горбками знімалися мінливі заграви від вогнищ, розпалених у ямах, по яких криються цигане і всяка голота. Ми обходили довкола глибоку долину Альгамбри, яку виповнює майже до самого шпилью море зелених кленів. Попри могутні вежі Насаридів, потім довгою алеєю прастарих кипарисів ген до „хенераліфе“²⁾ і далше вгору на шпиль, з якого останній князь Маврів, русявий Брабдиль, посилав пращальне зітхання втраченій Гранаді.

Я глянув на свого дивного товариша. Його зір, звернений до середини, не бачив нічого з отої нічної величі. Коли ось так сяйво місяця гралося на цих вузьких безкровних устах, на цих запалих щоках і глибоких ямах на висках, — тоді здалося мені, що мушу знати цього страшного аскета вже від віків. І несподівано найшов я розв'язку: цеж було обличчя, яке безжалісний Зурбаран³⁾ давав своїм аскетичним черцям!

Тепер дорога йшла поміж широколистними агавами, які свої завітчані стовбури знімали вгору висотою у трьох мушчин. Ми почули шум ріки Дарро, яка поза горою гнала по скелях.

Три драби у брунатних порваних плащах йшли

¹⁾ *Genil* — ріка у півд. Іспанії.

²⁾ *Generalife* — кол. мавританська літня палата.

³⁾ *Zurbaran* — іспанський маляр з 1-ої половини XVII ст., давав лицям своїх героїв питомий Іспанцям фанатично-аскетичний вислів. — Прим. перекл.

нам назустріч; вони вже здалека поздоровили мого товариша.

„Стойка“, сказав піп. „Підождіть тут, а я з ними поговорю!“

Він підійшов до мушин, які видно ждали його. Я не міг розуміти, що вони говорили, але очевидно річ ішла про мою особу. Один із тих мушин живо жестикулював, підзорливо дивився на мене, вимахував на всі боки раменами й щораз знову кричав: „*Ojo el Caballero!*“¹⁾ Але піп успокоїв його і він вкінці закликав мене самого.

„*Sea usted bienvenido, Caballero!*“²⁾ він поздоровив мене і зняв капелюха. Два інші стежові залишились на своїй стійці, третій проводив нас.

„Це „старший“, так сказати б *впорядчик* цілої історії“, пояснив піп.

Після яких кількох кроків прийшли ми до печерного житла, яке нічим не ріжнися від соток інших узбіч Гранади. Перед дірною, що заступала двері, був, як звичайно, столочений малий майдан, оточений густою загородою з кактусів. Там стояло кругом яких двацять драбів, однак між ними не було ні одного цигана. В куті між двома камінями палахкотіла невеличка ватра; над нею висів казанок.

Піп сягнув до кишені, витягав один „дуро“ за другим і подавав нашому товаришеві.

„Люде в страшенно недовірчиві“, він сказав; „вони беруть лише срібло“.

Андалюзівець присів біля ватри й перевірював монету за монетою. Він кидав їх об камінь і потім кусав зубами. Після того почислив їх — сто пезетів.

„Чи я теж маю дати йому грощі?“ я спитав.

„Ні!“ сказав піп. „Ви краще йдіть об заклад; це запевнить вам більшу безпеку“.

¹⁾ Будьте обережними (глядіть!), пане!

²⁾ Витаємо вас, пане!

Я не розумів його.

„Більшу безпеку?“ я повторив. „Як тс?“

Під усміхнувся:

„О — — ви станете тоді більше „за пан-брат“ і більше — *співвинуватими* з отими людьми!“

„Скажіть-но, отче“, закликав я, „чому ж тоді ви не закладаєтесь?“

Він спокійно витримав мій зір і легковажним тоном відповів:

„Я? — Я ніколи не закладаюся: закладання псує чисту радість, яку маємо від самого придивлювання“.

Уміжчасі прийшло з пів тузина високо підозрілих людей; усі вони окутані в невідлучне брунатне сукно, якого Андалюзійці вживають як плащ.

„На що ми ще ждемо?“ я спитав одного з людей.

„На місяць, *Caballero*“, він відповів; він мусить спершу зайти“.

Потім він подав мені велику чарку „аквардієнти“. Я подякував, але Англівець всунув мені чарку в руку.

„Пийте, пийте!“ він налягав. „Це вам першина, може воно вам пригодиться!“

Інші теж ревно закроплювали себе горілкою; а проте ніхто не галасував, лише палке перешіптування і хрилке перемовлювання вдиралося у тиху ніч. Місяць скрився за Костадуру у північному заході; з печери принесли довгі смолоскипи й запалили їх. Тоді збудовано з каміння невеличке колесо посередині: це була арена; довкруги неї продовбано в землі діри й застромленостуди смолоскипи. В червоному саяві полумени поволі роздягались двох муштин. Затримали на собі лише шкіряні штани, потім увійшли в середину колеса, сіли один проти другого й заложили ноги навхрест, як це роблять Турки. Тепер щойно я спостеріг, що в зем-

лю впущено поземо дві сильні бальки, а кожна з них мала по два залізні кільці. Оба драби сіли поміж оті кільці. Хтось побіг до печери й приніс кілька грубих мотузів, обкрутив ними тіла мушчин і їхні ноги та привязав кожного до своєї дошки. Вони торчали цупко, наче зашрубовані, і лише горішнім тулубом могли свобідно порушати.

Так вони куняли, не казали ні слова, лише смоктали свої папіроски або випорожнювали чарки горілки, які раз-у-раз наповнювано їм. Не було сумніву, що вони вже були сильно п'яні і їх очі безглуздо дивились у землю. А довкола колісцем поміж горючими смолоскипами розсілися мушчини.

Нараз я почув за мною огидливий скрегіт і скрепіт, аж вуха дерло. Я оглянувся: на круглому камені хтось дбайливо гострив малу „навая“*) Він стрібував ножа на ніготі великого пальця, відложив його і взяв другого.

Я звернувся до попа:

„Отже ця „сальза“ це рід — двобою?“

„Двобою?“ він відповів. „О ні, це рід — бою когутів!“

„Що?“ крикнув я. „Із якої саме причини отсі люде вдаються у такий ніби — бій когутів? Чи один другого образив? Чи це заздрість?“

„Ані трохи“, відповів спокійно Англієць, „вони не мають жадної причини. Може це найкращі приятелі — а може один другого зовсім не знав. Вони хотять лише — доказати свою відвагу. Вони хотять показати, що вони не стоять позаду биків і когутів“.

Осоружні уста спробували скривити усмішку при дальших словах:

„Щось гейби так, як при ваших німецьких студентських мензурах“.

На чужині — я завжди патріот. Я навчився

Navaja — ніж, ніжик.

цьото давно від Бритійців: *Right or wrong — my country!**)

Тому я відповів йому гостро:

„Отче, порівнання в глупе! Ви не можете про це судити!“

„А може й можу“, сказав піп. „Я бачив у Гетінген дуже гарні мензури. Багато крові, багато крові — —“.

В міжчасі впорядчик зайняв місце біля нас. Він вийняв брудну записну книжечку й малий олівець.

„Хто ставить на Бомбіту?“ кликнув.

„Я!“ — Один певет!“ „Два дуриси!“ — „Ні, я ставлю на Лягартія“.

— Лунав вереск п'яцьких голосів.

Піп узяв мене за рамя.

„Ідіть об заклад — так, щоби ви мусіли програти“, він сказав; зголошуйте численні ставки — з цією бандою і найбільша обережність не в зайвою“.

Так отже я записався на цілу низку зголошених закладів, і то завжди три на один. Тому, що я ставив на обі сторони, мусів обовязково програти. Підчас коли впорядчик незугарними закарлючками записував усі заклади, передавали собі з рук до рук вигострені, мов бритви, ножі, яких вістря були на яких два цілі довгі. Тоді подали зложені вкупі можі обом борцям.

„Як хочеш, Бомбіто Хіко, мій когутику?“ засміявся ножівник.

„Давай сюди! Один чорт!“ заревів п'яний Бомбіта.

„Хочу свого власного ножа!“ крикнув Лягартію.

„В такому разі давай сюди мого! Тим краще!“ скрегітнув противник.

*) Гармий чи поганый — але мій рідний край!

Усі заклади п'євписувано і впорядчик казав дати обом мущинам ще по великій чарці аквардїєнти. Вони випили одним дихом і кинули геть папірски. Одному й другому подали довгу червону вовняну хустину, бедрову повязку, яку вони міцно окурили довкола лівого передрамени й руки!

„Можете починати, молодці!“ закликав наставник. „До діла з ножами!“

Вїстря ножів скрегїтливо просунулися одно по другому аж до рукоятки і цупко счіпилися. Голосний огидний згук. — Але оба мужі сидїли цілком спокійно і жаден з них ані рушився.

„Ану починайте врешті, звірятка!“ повторив наставник.

Борці сидїли далі непорушно. Андалюзійці почали нетерпеливитися:

„Ану, бери його, Бомбіто, мій молодий бичку! Вбий йому роги в тіло!“

„Починай, малюсенький, я ж поставив на тебе три дуриси!“

„Ах, когутами хочете бути? Ви курки! курки!“

І хор заревів: „Курки! курки! — — Яйця вам зносити! — Трусливі курки з вас!“

Бомбіта Хіко випростувався і наважився на противника; той підніс ліве рамя і схопив слабкий удар у грубу хустину. Оба драби були очевидячки такі п'яні, що ледве володіли своїми руками.

„Підождіть лишень, підождіть“, прошепотів піп. „Підождіть лишень, хай ці люде побачать кров!“

Андалюзійці не вгавали підюджувати одного проти другого, то підбодрюванням то їдким глумом. І раз-у раз сичало їм у вухах:

„Ви курки! Яйця вам зносити! Курки! курки!“

Тепер оба вони, майже навмання, вдарили один у другого. У слїдуючій хвилині один із них дістав легкий укол в ліве рамя.

„Славно, малий молодче, славно Бомбіто!“
Покажи йому, когутику, свої остроги!“

Вони на мить перервали і стирали собі лівим раменем брудний піт з чола.

„Води!“ крикнув Лягартійо.

Подали їм великі посудини і вони пили довгими ковтками. Видно було, як вони трохи протверезіли. Погляди, які були майже байдужі, стали гострі, колючі; вони гляділи один на другого дихаючи ненавистю.

„Ти вже готів, курко?“ заскреготав малий

Замість відповіді стусонуз його другий носем і прорізав йому впродовж одну губу. По голому тулубі потекла кров.

„Ах, починається, починається“, забурмотів піп.

Андалюзійці мовчали; вони жадібно слідкували за рухами борця, на якого поставили свої гроші. А сба борці гатили й гатили — —

Білі вістря проблискували наче срібні іскри кризь червоне полум'я смолоскипів і вгризалися глибоко у вовняні охоронні повязки на лівих раменах. Велика крапля горючої смоли впала одному на груди — — він навіть не змітив цього.

Вони так швидко шпурляли у повітрі раменами, що не можна було навіть добачити, чи хто з них був ранений. Тільки криваві струмочки, що виринали скрізь на тілі, свідчили про щораз нові врізи й уколи.

„Стій! Стій!“ крикнув наставник.

Драби кололи дальше.

„Стій! Бомбіті вістря трісло!“ він кричав дальше. „Розлучіть їх!“

Два Андалюзійці зірзалися, взяли якісь старі двері, на яких сиділи і брутально кинули їх поміж борців та потім поставили двері сторчаком, так, що борці не могли один другого бачити.

„Давайте сюди ножі, звірятка!“ закликав наставник. Оба смирно послухали.

Його бистре око правильно бачило; вістря Бомбіти було посередині вломлене. Він пробив своєму противникові цілу вушну чашину і на твердій лобині вістря трісло.

Дали кожному з них по чарці горівки, потім сунули їм до рук нові ножі й забрали геть двері.

За цим разом вони кинулись на себе як два когути, без тями, навмання, скаженіючи, повтаряючи удар за ударом.

Брунатні тіла забagriли, з десятків ран текла цюрком кров. З чола малого Бомбіти звисав брунатний клопоть шкіри, вогкі пасма чорного волосся липли до рани. Його ніж заплутався у повязці противника, а тимчасом цей останній, двічі чи тричі, вбив йому глибоко в карк ножаку.

„Коли ти такий відважний, то кинь геть повязку!“ зверещав куций борець і зубами зірвав собі з лівого рамени хустину.

Лягартійо на одну мить завагався, а потім і собі пішов за його прикладом.

Ще якийсь час вони мимохіть закривались — як і раніше — лівими раменами, які у кількох хвилинах були порізані на шматки.

Знову зломилося одно вістря, знову розділено їх збутвілими дверима; дали їм нові ножі й горівку.

„Ріж його, Лягартійо, дужий ти мій бичку, ріж його!“ крикнув один із глядачів. „Випатроши тій старій шкапі бебехи!“

Той, кого отсе кликали, у моменті, коли відсували двері, завдав несподівано своєму противникові страшний удар знизу в живіт і панахнув ножем боком до гори. Справді, огидна маса тельбухів виплила з довгої рани. І потім, блискавкою стусонув його знову з гори, поцілив під лівий хребет та перерізав йому велику жилу під раменем.

Бомбіта скрикнув і скрутився, а тимчасом струмок крові грубий мов рамя бризнув із рани — просто другому в лице. Здавалося, що він знеможений повалиться; але раптом він розпростував ще раз широкі груди, підніс рамя і штовхнув засліпленого кровю ворога. І поціливі його серединою двох ребер просто в серце.

Лягартійо замахав обома раменами в повітрі і ніж випав з його правої руки. Безвладно похилилося могутнє тіло на коліна.

І гейби цей вид додав нових сил умираючому Бомбіті, якого жахливе пасмо крові широкою дугою ринуло на мертвого противника, він вбивав мов божевільний ще раз і ще раз свій ненаситний ніж у криваву спину.

„Перестань Бомбіто, хоробрий молодче, ти побідив!“ сказав спокійно наставник.

Тоді сталася річ найстрашніша. Бомбіта Хіко, якого останні життєві соки окутували переможеного у липкий червоний смертельний саван, оперся обома руками сильно об землю і підвівся високо, так високо, що з широкої на долоню діри в його тілі виповзло повно жовтих бебехів, наче рій гидких вужів. Він витягнув шию, простяг голову і крізь глибоку мовчанку ночі залунало його тріумфуюче

„Кукурі—ку !“

Після того повалився ниць: *це був його останній привіт життю —*

* * *

Здавалося, наче раптом червоне криваве мряковиння лягло на мої змисли; я нічого вже не чув, ані не бачив; я пірнув у багрове, бездонно глибоке море. Кров втискала мені у вуха і ніс, я хотів кричати, але коли я відчинив рот — він заповнився грубою теплою кровю. Я майже задихався, але гіршим, багато гіршим був отой солодкий о-

соружний посмак крові на мойому язичі. Потім я десь-то почув колючий біль — одначе минуло чимало часу, заки я освідомив собі, де це мене боліло. Я кусав щось і те, що я кусав, так боліло мене. З величезною натугою я розціпив зуби.

Коли я виймив палець з рота, тоді прочуняв. Підчас боротьби я відігриз аж до коріння ніготь і тепер уціпив зуби в голе мясо.

Андалюзівець торкнувся мого коліна. „Чи не схочете полагодити свої заклади, кабаллеро?“ спитав він. Я кивнув головою; тоді він балакучо підрахував, скільки я програв і скільки виграв. Усі муштини тиснулися довкела нас — ніхто не журився трупами.

Спершу гроші! Гроші!

Я дав чоловікові жменю грошей і просив його поладнати справу. Серед хрипкого крику рахувався він та сварився з кожним чоловіком зокрема.

Вкінці заявив: „Цього замало, кабаллеро!“ Я знав, що він мене ошукав, а проте спитав його, скільки ще маю йому заплатити і дав йому гроші.

Коли він побачив, що у мене в кишені ще є гроші, він запитав: „Кабаллеро, може ви купите ніжик малого Бомбіти? Він принссить щастя, велике щастя!“

Я купив „наваю“ за якусь смішну ціну й Андалюзівець вложив мені ніжик до кишені.

Тепер уже ніхто не звертав на мене уваги. Я встав і спотикаючись пішов у темну ніч. Великий палець болів мене; я затулив його сильно хустинкою. Повними грудьми я глибоко вдихав у себе свіже повітря ночі.

„Кабаллеро!“ кликав хтось, „Кабаллеро!“ Я оглянувся. Один із муштин ішов до мене.

„Кабаллеро, мене посилав до вас наставник“, він сказав; „чи не хотіли би ви взяти з собою до дому свого приятеля?“

Ах, правда — піп! Піп! Весь отой час я не бачив його і не думав про нього!

Я вернувся і ввійшов поза пліт із кактусів. Криваві маси все ще були приковані до землі. А над ними стояв зігнутий піп і ласкаючими долонями гладив страшно псшматовані тіла. Але я бачив добре, що він не доторкався крові — о ні! Лише у повітрі сюди й туди маяли його долоні.

І я бачив, що це були ніжні делікатні жіночі руки. — —

Його уста порушались: „Славна сальза,“ він шепотів, „славний червоний помідорський сос!“

Його мусіли силою відтягнути; він не хотів зріктися отого виду. Він щось лепетів і непевно шкандибав тоненькими ніжками.

„Забагато горівки!“ засміявся один з муштин. Але я знав: він не випив ані одної краплини.

Наставник зняв капелюх і всі інші послідували за його прикладом:

„*Vayan ustedes con Dios, Caballeros!*“*) сказали мужі.

— Коли ми вийшли на битий шлях, піп ішов зі мною у згоді. Він сперся мені на рамя і бурмотів:

„О, стільки гарної крові! *Стільки гарної червоної крові!*“

Оловом тяжив він мені і я з трудом тягнув його в напрямку до Альгамбри. Під Вежею Княжни ми зупинилися і сіли на якийсь камінь. —

По довшій хвилині він промовив спровола:

„Ах, життя! Які чудові переживання дарує нам життя! Це справжня наслада жити!“

Зимний мов лед нічний вітр обвіяв нам виски. Мене зморозило. Я чув, як піп дзвонить зубами; мало-помалу розвіювалося його похмілля з крові.

„Може підемо, отче?“ я спитав.

*) „Хай Вас Бог провадить, панове!“

Подав йому знову своє рамя.
Піп подякував.
Мовчки ми зступали до сплячої Гранади.

Гранада (Альгамбра) в березні 1905.

СПОВІДЬ ПОМАРАНЧЕВОГО ДЕРЕВА.

О, скільки ворожбитів, скільки ах! ворожок
Між нами скрізь, а ми не знаєм їх!

Ariosto: *Orlando Furioso*, VIII. 1.

Коли я, вельмишановний пане санітарний раднику, йду назустріч вашому бажанню і цими рядками заповнюю зшиток, який ви дали мені, то роблю це — повірте мені — після солідного обміркування справи та з добре передуманою метою. Бо по суті, річ іде тут чейже лише про боротьбу поміж нами: поміж вами, кермуючим лікарем цього приватного шпиталю для божевільних, і мною, пацієнтом, якого три дні тому посадили сюди. Обвинувачення, наслідком якого мене сюди насильно запроторили, закидає мені, — вибачте студентові прав, що залюбки вживав юридичних зворотів! — що я „занедужав на ідею-фіхе, що я є помаранчевим деревом“. Так ось, пане раднику, стрібуйте перевести доказ, що це є „предявлення фальшивих фактів,“ — якщо воно вам удасться переконати мене про правду цього вашого погляду, тоді я уже „виздоровів“, правда? Коли ви докажете мені, що я така сама людина як усі інші і що лише наслідком надміру зворушень, які потрясли моїми нервами, заволоділа мною хвороблива мономанія, так як отими тисячами недужих по всіх санаторіях світа, то тим доказом ви за одним махом повернете мене знову

у ряди живих і одним подихом розвієте „хворобу нервів“.

З другого боку я, як обвинувачений, маю право преджити доказ правди. Ціллю оцих рядків, пане раднику, є переконати вас про непорушність моїх тверджень.

Бачите, що думаю цілком по тверезому і спокійно розважую кожне слово. Зі щирого серця жалю своїх позавчорашніх вибриків; дуже мені прикро, що своєю гупою поведінкою я нарушив спокій вашого дому. Будьте ласкаві зарахувати це на рахунок попередніх схвилювань і подумайте теж, що коли би вас, пане раднику, або якогонебудь здорового мушину підступом затягли знечевя до дому божевільних, то й він не поводився би багато инакше. Але вчорашня паша вечірня кількагодинна розмова цілком успокоїла мене; бачу тепер, що мої свояки і друзі з „корпорації“,*) запроваджуючи мене сюди, бажали мені лише якнайкраще... І не лише „бажали“; гадаю, що так є справді найкраще. Бо коли мені вдасться переконати про слушність моїх виводів такого психіатра європейської слави, як ви, пане раднику, то й найбільший скептик буде змушений вклонитися перед так званим „чудом“.

Ви просили мене вписати до цієї книжки як мога найдокладніше мій життєпис, а також усі мої думки на тему того, що ви звете моєю „*idee-fixe*“. Я гаразд розумію, хоча ви й не сказали цього, що вам, совісному слугі науки, залежить на тім, аби „з уст самого недужого позискати можливо найвірніший образ його недуги“. — Хочу як найточніше вволити вашу волю, приймаючи заздальгідь напевне те, що і ви, пізнавши свою помилку, доброзичливого помічу допоможете мені при мойому *одеревінню*, яке з години на годину приймає щораз реальніші форми.

*) мова про організацію німецьких студентів. — прим. перекл.

Переглядаючи мої папери, які нині є у вас на перехованці, ви знайдете, пане раднику, при моєму зголошенні до докторського правничого іспиту докладне *curriculum vitae*, в якому записано всі зовнішні життєві подробиці. Тому тут можу обмежитися лише до коротенької заяви; ви довідаєтеся зі згаданого документу, що я є сином рейнського промисловця, у вісімнадцятому році життя склав іспит зрілості, свій рік як однорічний доброволець відслужив в одному берлінському гвардійському полку, свою молодість переводив по різних університетах як студент прав, у міжчасі відбув кілька більших і менших подорожей і вкінці у Бонні готовився до судейського та докторського іспиту.

Все воно має для вас, пане раднику, так само мало значіння, що й для мене. Історія, яка нас цікавить, починається щойно 22 лютого минулого року. Того дня я познайомився на одному карнаваловому балі з *чародійкою*, — пишу це з нараженням себе на небезпеку видатися смішним, — яка перемінила мене в помаранчеве дерево

Треба безумовно сказати кілька слів про даму, якій представили мене на тому святі. Пані Емі Стінгоп була незвичайною появою, яка вселил звертала на себе очі всіх. Не хочу описувати її приваб; ви могли би може підсміхатися при описі закоханого, як при сильно переборщеному. Одначе є фактом, що поміж моїми приятелями й знайомими не було ні одного, якого вона в одну мить не прикувала би, та який не був би щасливий кожним поглядом чи кожним словом, з яким вона до нього звернулася.

Пані Емі Стінгоп замешкувала тоді від яких двох місяців простору віллю у саді на вул. Кобленц, яку вона казала уладити з надзвичайним смаком. Вона вела дім широко і в ньому щовечора збиралися офіцири „королвських гузарів“ та члени найповажніших студентських корпорацій. Це правда, що в неї не бували ніякі жінки, але я пересвідче-

ний, що це лише тому, що пані Стінгоп, як вона часто заявляла сміючись, ніяк не могла стерпіти жіночого базікання. Так само ця пані ніколи не бувала у якійнебудь родині свого міста.

Ясно, що маломістечкові сплітки дуже швидко зайнялися незвичайною чужинкою, яка щоденно по вулицях міста кермувала своїм „Мерседесом“ силою 64 HP. Швидко з уст до уст переказувано собі найдивовижніші поголоски про нічні оргії при вулиці Кобленц. Заїла клерикальна газетка принесла навіть статтю, над якою стояв наголовок „Модерна Месаліна“ та яка своїми початковими словами — „*Quousque-tandem*“ — мала на всякий випадок задокументувати „високу освіту“ пана редактора. Можу запевнити вас — і я переконаний, що всі панове, які колись мали цю честь, що пані Емі Стінгоп приймала їх, зроблять те саме, — що в її хаті ніколи не трапилось нічого навіть найменшого такого, що нарушило би найсуворіші товариські форми. Цілунок руки — це було те єдине, що пані дозволяла своїм — і то всім — звеличникам; одинокий малий полковник гузарів мав право торкнутися своїм марсовим вусом білого передрамени. Пані Емі Стінгоп так тримала всіх нас на шнурочку, що ми наче пажі, майже по лицарськи-романтичному, служили чемно нашій володарці.

А проте сталося, що її дім раптом опорожнів. Я виїхав 16-го травня до дому на імянини моєї мами; коли я повернув, то на превелике моє диво довідався, що наказом полковника забронено офіцірам полку гузарів дальше відвідувати дім гарної пані. За цим прикладом негайно пішли корпорації відносно своїх членів. Я спитав про причину; мої братчики з корпорації заявили мені, що для їхньої поведінки міродатним є виключно полковий наказ; є — мовляв — неможливою річю, щоби організовані студенти могли бувати у домі, якого обминає полк гузарів. Справді, у цьому відношенні обі кор-

порації здавна гляділи на себе, хочби тому лише, що щорічно чимало студентів служило у гузарів, або належало до полку як офіцери резерви.

Причини, які спонукали полковника до такої поведінки, є — сказано мені — невідомі; не знають їх навіть самі офіцери. Однак існує, мовляв, згогад, що воно має якийсь звязок із раптовою пропажою поручника барона Болена, щодо якої теж люде не можуть зліпити хочби найменшого пояснення.

Тому, що Гаррі Болен був мені особисто близькою людиною, я пішов ще того самого вечора до казина гузарів, щоби довідатись може проякісь подробиці. Полковник зустрів мене дуже ввічливо, запрохав на чарку вина, однак старався не заторкувати цієї історії. Колиж врешті я завдав йому в очі своє питання, він відмовив чемно, але дуже коротко всякої відповіді. Я зробив остатню спробу і сказав:

„Пане полковнику! Ваші й корпоративні розпорядки є безумовно обовязуючими для ваших старшин і студентів із корпорацій. Для мене вони такими не є. Я можу ще сьогодні виступити зі своєї організації і тоді я пан своїх учинків.“

„Робіть, як вам до вподоби!“ відповів легко-важно полковник.

„Прошу вас одну хвилину терпеливо мене вислухати“, я продовжував „Можливо, що всякому другому не так важко обійтись без дому на вул. Кобленц... Инколи згадає з легким жалем про гарні вечорі та вкінці забуде їх. Але я — —“

Він перебив мене:

„Молодче!“ крикнув, „ви вже четвертий, що приходите до мене з цією балачкою! Два мої поручники й один ваш побратим були в мене ще позавчора. Обом поручникам дав я відпустку й вони вже відіхали; вашому побратимові в порадив те саме. І Вам теж не можу сказати нічого иншого. Ви мусите забути, чуєте! Одної жертви досить!“

„Тож виясніть мені бодай, пане полковнику!“

я налягав. „Яж нічого не знаю і ніде не можу нічого довідатись. Чи пропажа Болена стоїть у якось звязку з вашим наказом?“

„Так!“ сказав полковник.

„Що сталося з ним?“

„Того я не знаю“ відповів він. „І боюся, що ніколи не дізнаюся“.

Я ухопив обі його руки.

„Розкажіть мені, що знаєте“ я просив і почув, що в моєму голосі брєніла нотка, яка мусіла зневолити його до відповіді. „Пробіг, скажіть мені, що сталося з Боленом і чому ви видали свій наказ?“

Він вихопив руки й сказав:

„До біса, видно, що з вами справді справа стоїть ще гірше, ніж з іншими!“

Він налив ущєрть обі чарки і підсунув мені блище мою чарку.

„Пийте, пийте!“ закликав.

Я вихилив шампана і подався вперед.

„Скажіть-но,“ він говорив далі і бистро глянув на мене, — „чи це не ви читали тоді вірші?“

„Це я“, я промимрив, „але — —“

Полковник погладив настобурченого вуса.

„Тоді,“ він промовив задумано, „я майже заздрив вам; наша русалка дозволила вам двічі поцілувати її в руку. Чи це були ваші власні вірші? Там, здається, було щось про всякі можливі квіти.“

„Так, ті вірші були моєї власної роботи“, я відповів.

„Це була страшна нісенітниця!“ він сказав наче самому собі. „Вибачте“, він продовжував голосніше, „я на віршах не розуміюся, ні дрібки не розуміюся. Можливо, що вони були навіть дуже гарні. Адже так оцінила їх русалка.“

„Алеж, пане полковнику“, я вмшався, „при чому тут тепер мої вірші? „Ви мали — —“

„Я мав розказати вам щось інше, знаю,“ перебив мені. „Але роблю це саме з уваги на вірші.“

Кажуть що всі люде, які пишуть вірші, є мрійниками. Мені здається, що й отой бідолаха Болен теж писав потайки вірші.

„Отже що з Боленом?“ я налягав.

Він не дочув моєї замітки.

„А мрійники“, він снував далі свою думку, „мрійники це очевидячки ті, яких вона найлекше ловить. — Хочу перестерегти вас, пане, по зможі моїх сил.“

Він випростувався.

„Отож слухайте!“ промовив дуже поважно. „Саме сім днів тому поручник Болен не явився на службу. Я післав до його помешкання; він щез. Ми вжили всіх заходів при помочі поліційних і судових влад, але цілком безуспішно. І хоча це сталося дуже недавно, я особисто є глибоко переконаний про безвиглядність усіх дальших старань. Нема ніяких зовнішніх мотивів. Болен був дуже заможний, немав жадних боргів, був дуже здоровий і дуже щасливий у своєму званні старшини кінноти. Не залишав по собі нічого, крім коротенького листа до мене, — якого змісту, не можу вам у подробицях передати.“

Мене огорнуло почуття безмежного розчарування, яке відразу відбилося на мійому обличчі.

„Стрівайте!“ Говорив далі полковник. „Сподіюся, що того, що скажу вам, буде досить, аби бодай вас вирятувати. Мені здається, що поручник Болен не у живих, щ серед душевнї нестями відібрав собі життя“.

„Чи він пише це?“ я докинув.

Полковник похитав головою.

„Ні!“ сказав. „Ані слова! Він пише лише таке: *Тепер я щезаю. Я уже не людина Я міртове дерево*“.

„Що?“ я крикнув.

„Так“ сказав полковник. „Міртове дерево! Йо-

му здається, що чародійка — пані Емі Стінгон — перемінила його у міртове дерево“.

„Алеж це дурні вигадки!“ я кричав.

Полковник знову влявив у мене свій бистрий співчуваючий погляд.

„Вигадки?“ він повторив. „Ви звете це вигадками. Можна теж назвати це божевіллям. Але од-но певне: через те згинув наш бідний товариш. Йому здалося, що він зачарований. А чи на всіх нас не напустила мани наша красуня? Чи я старий осел не тупцював коло неї як школяр? Кажу вам, що щовечора налягає на мене безмежна туга за тим, аби піти до її віллі й притиснути свого сиво-го вуса до її мягкой шкіри. А по моїх старшинах ба-чу, що з ними не инакше. Надпоручник граф Арко, якого я вислав позавчора на відпустку, признався мені, що протягом пяти годин при сьйві місяця бі-гав перед її віллею сюди й туди, і мені здається, що він не був єдиний. Я здавлюю свої потайні ба-жання шибеничним гумором, щоночі лишаюся у ка-сині останнім і даю — добрий приклад. Впевняю вас, що стільки шампанського, що за цей тиждень, у нас уже від літ не випили — але не смаку-вав він нікому. — Пийте, пийте! Бакх в ворогом Венери“.

Він налив чарки знову вщерть і говорив далі:

„Так ось бачите, молодче, що коли такий про-заїчний чоловік як я не може позбутися свербляч-ки, коли такий зблязований герой до жінок як Ар-ко робить самотні променади до місяця, то чи не мусів я побоюватися, що випадок з Боленом не остане єдиний? А я, спасибі за ласку, і не хочу бачити, як мій офіцерський корпус переміниться у міртовий гай!“

„Дякую вам, пане полковнику!“ я сказав. „Ви зробили зі свого погляду безумовно правильно“.

Він підсміхнувся.

„Дуже мило з вашого боку, що ви це призна-

єте!“ він кепкував собі. „Але ви більше зобовязали би мене, якби послухали моєї ради. Адже я був свого часу найстарший, у певній мірі провідник у чарівницькому культі на вул. Кобленц; нині я почувую, наче би я ніс відповідальність за всіх, не лише моїх старшин. І маю таке предчуття, — нічого більше, як лише предчуття, якого не можу позбутися, що ця красуня накоїть ще більше горя. Назвіть мене старим дурнем, назвіть йолопом, але обіцяйте мені ніколи більше не переступати порогу у тому домі!“

Він говорив так поважно, так настирливо, що й мене обхопив раптом якийсь дивний страх.

„Так, пане полковнику!“ я сказав.

„Найкраще буде, коли ви виїдете на кілька місяців, так, як це зробили інші. Арко поїхав разом з вашим братчиком до Парижа, тож і ви собі їдьте туди! Це розважить вас! ви забудете чародійку!“

Я відповів: „Так, пане полковнику!“

„Дайте на це вашу руку!“ крикнув він.

Я подав йому праву руку, яку він міцно стиснув.

„Я спакую зараз свої речі та виїду тим потягом опівночі“, сказав я твердо.

„Правильно!“ крикнув він і написав кілька слів на своїй візитовій карточці: „Ось назва готелю, до якого заїхали Арко і ваш приятель; поздоровіть їх обох від мене, бавтеся, про мене — навіть трохи пийте — гуляйте, але верніться мені — без отої — жалісливої усмішки!“

Він торкнувся пальцем кутиків моїх уст, наче би хотів вигладити їх.

Негайно побіг я до дому, з твердим заміром виїхати за три години. Мої клунки були ще спаковані і я лише вийняв деякі речі та інші всадив туди. Потім я сів за стіл і написав своєму батькові короткого листа, в якому повідомляв його про мою

подорож та просив вислати мені до Парижа гроші. Коли я шукав за копертою, мій зір упав на малу купку листів і листівок, які надійшли підчас моєї неприсутности. Я подумав собі: „Вони можуть підждати собі, поки поверну з Парижа“. А проте потім я таки простяг руку — і взяв її назад. „Ні, не хочу читати їх“, сказав. Взяв з кишені одну монету і подумав: „Коли вийде голова, тоді їх прочитаю“. Я кинув гріш на стіл; на гору випав герб. — „Отож і добре“, сказав я, „не читатиму“. У цю саму мить я вилаяв себе за такі дурниці і вхопив за листи. Кілька рахунків, запросин, реклями від крамниць — — потім одна фіолетова коперта, на якій великими простими літерами виписано моє ім'я. Я знав зразу: ось було те, заля чого я не хотів глядіти на листи, Недовірчиво тримав я листа у руці, але почував гаразд, що прочитати його мушу. Я ніколи не бачив того почерку, а проте знав, що лист від неї. Нараз я промовив півголосом:

„Тепер починається“.

Я нічого при цьому не думав, не мав поняття, що саме має початися. Але я злякався.

Розірвав коперту і прочитав:

„Мій друже! Не забудьте принести сьогодні вечером помаранчевого квіту. Емі Стінгоп“.

Лист був писаний перед десяти днями, у той день, коли я виїхав до дому. Попереднього вечора я оповідав їй, що бачив в оранжерії одного садівника квітучі помаранчеві дерева і тоді висловила вона бажання мати помаранчевий квіт. Зараз на слідуєчий день, перед моїм відїздом, пішов я до садівника і доручив йому вечером післати їй з моєю карточкою квіти.

Я прочитав ці рядки цілком спокійно, потім сховав листа до кишені. Подер листа до батька.

Ні одною думкою не думав більше про приречення, яке дав полковникові.

Я глянув на годинник — пів до десятої; це була пора, в якій вона звикла приймати свій двір. Казав закликати візника і переодягнувся.

Поїхав до садівника і казав нарізати мені квітів. І потім, нарешті, опинився перед її віллею.

Я просив заявити про мій прихід і служниця завела мене до малої салі. Сів на софу та гладив мягку шкіру якогось екзотичного звіря, якою вона була покрита.

Потім увійшла вона, у довгій, жовтій пополу-дневій сукні. Чорне волосся спадало з гладка зачісаного лоба на вуха і там звивалося у легеньку малу корону, так, як його носять жінки на образах Люкаса Кранаха. Вона була трохи бліда, фіолетовий відблиск світив з її очей.

„Це з того, що вона одягнена на жовто,“ я подумав.

„Я був виїхав“, сказав я, „на день народин моєї мами. Щойно сьогодні ввечір перед кількома годинами вернувся.“

Вона на мить зніяковіла.

„Щойно сьогодні ввечір?“ повторила. „Отже ви не знаєте — —“ вона вірвала: „Алеж очевидно, що знаєте!“ засміялася. „За тих кілька годин давно вже розказано вам усе!“

Я мовчав і обертав у руках квіти.

„Очевидно, що це зроблено!“ продовжала. „А ви таки найшли сюди дорогу? Спасибі вам.“

Вона простягла мені руку, яку я поцілував.

Тоді вона сказала дуже тихенько: „Я-ж знала, що ви прийдете“.

Я випростувався. „О, пані,“ сказав я. „Повернувши до дому, я найшов там Вашого листа й оце мерщій приніс вам квіти.“

Вона всміхнулася.

„Не брешіть бодай!“ крикнула. „Ви-ж знаєте, що того листа писала я перед десяти днями. І ви-ж справді післали були мені негайно квіти.“

Вона взяла квіти з моїх рук і піднесла їх до
лиця.

„Помаранчевий квіт, — помаранчевий квіт“,
промовила помалу, „як він чудово пахне!“ Палко
поглянула на мене й говорила далі:

„Вам не треба жадної притоки, щоби прийти
сюди. — Ви прийшли, бо мусіли, правда?“

Я уклонився.

„Сідайте, друже“, сказала пані Емі Стінгоп, „ви-
пемо чай!“

І задзвонила на службу.

* * *

Вірте мені, пане раднику! Я міг би вам до-
кладнісінько переповісти всі численні вечорі, які я
перевів з цією панею, я міг би щодо словечка пе-
редати кожную нашу розмову. Наче долотом у кри-
ці врізалося все те у мою пам'ять; не забуду ли-
бонь ані одного її жесту рукою, ані теж легкого
тремтіння її вії. — Візьму відтіль подробиці, які в
сутеві для образу, якого бажаєте собі від мене.

Раз сказала пані Емі Стінгоп:

„Чи знаєте, чим став Гаррі Болен?“

Я відповів:

„Знаю те, що кажуть люде“.

Вона спитала: „Чи ви вірите, що я перемінила
його в міртове дерево?“

Я взяв її за руку, яку хотів поцілувати:

„Коли така ваша воля, славна пані“ я засміяв-
ся, „то я охоче повірю у це.“

Але вона вихопила мені свою руку.

Вона сказала — і в її голосі звучало таке
глибоке пересвідчення, що я здригнувся:

„Я вірю у це!“

* * *

Вона забажала, щоби я приносив їй щовечора

помаранчеві квіти. Коли в один вечір я передав їй знову ті білі квіти, вона прошепотіла:

„Астольф“.

Поміж говорила голосніше далі.

„Так, зватиму вас Астольфом. І якщо це вам до вподоби, можете казати до мене „Альціна“.

— Я знаю, вельмишановний пане раднику, як мало часу має наша доба займатися старими переказами й історіями. І тому вам ці два імена імовірно не скажуть нічого, коли тимчасом мені в одну мить передказали, що швидко станеться страшне а прецінь миле чудо. Колиб ви знали Людовіка Аріоста, коли би ви читали якунебудь геройську історію з доби *cinquecento*, то чудова чародійка Альціна видалась би вам, так само як мені, старою знайомою. Вона піймала в свої сіти Астольфа з Енгельянду, могучого Рідігера, Рейнольда з Монтальбану сина Гаймонса, Баярдського лицаря, і багато інших героїв і палядинів. І вона мала звичку перемінювати своїх любовників — коли вони їй переїлися — у дерева — —

Вона поклала мені на плечі обі свої руки і вдивилась у мене:

„Якщо я булаб Альціною — сказала — то чи ти хотів би бути Астольфом?“

Я не сказав нічого, але мої очі відповіли їй. І тоді вона сказала:

„Ходи!“

* * *

Ви психіатр, пане раднику, і я знаю, що ви признаний авторитет. Часто читав я ваше ім'я у всіх можливих часописах; кажуть про вас, буцім то ви виступили з цілком новими думками. А тому, що мені здається, що так званих нових думок, ніколи не має *один* чоловік, лише що вони в той самий час виринають у найрізномірніших мізках, тому маю деяку надію, що ваші нові думки відносно люд-

ської психе покриються може з моїми думками. Отсе саме почуття каже мені відноситись до вас із таким безмежним довірям.

Правда, що тим первісним, ба, тим єдиним, що справді існує, є думка? Дитинячою нісенітницею є вважати матерію чимось дійсним. Те, що бачу, чого торкаюся і за що ловлю, уже за посередництвом далеко недосконалих помічних засобів можу розпізнати як щось цілком інше, ніж те, що пізнаю своїми кількома зміслами. Крапля води вбачається моїм мізерним людським очам як мала, ясна прозора кулька; однак мікроскоп, якого діти вживають як забавки, повчає мене, що крапля води є місцем найбільш диких боїв інфузорій. Це є вище пізнання; але не найвище; бо за сто літ безумовно будемо й із найкращих наукових приладів так само сміятися, як сміємося нині зі струментів Ескуляпа. Отже пізнання, яке завдячую найштудернішим приладам, однаково мало відповідає дійсности, як пізнання, завдячуване моїм зміслам. Якнебудь я досліджував би матерію, вона завжди є іншою, ніж я її розумію. Але я не тільки ніколи не можу основно пізнати сути матерії, вона взагалі не існує. Присну краплиною води на гарячу піч, то вода в одній хвилині парує; кину кусник цукру до чаю, то цукор тане. Коли потім розібю чарку, з якої пю, то маю черепки, але не маю уже чарки. Колиж буття може одним дихом перейти в небуття, то не виплачується взагалі називати його буттям. Небуття, смерть, є справжньою суттю усякої матерії, а життя є лише запереченням тієї суті на протязі незмірно дрібонької частини часу. Але думка краплі води чи кусника цукру остає незмінною, її не можна розбити, перемінити в пару, розтопити. Отже, чи ця думка не має далеко більшого права, ніж минаюча матерія, щоби її уважати дійсністю?

Так ось, пане раднику, ми, люде, є такою са-

мою матерією, як усе довкола нас; кожний хемік легко може доказати нам, зі скільки відсотків окисненої матерії, води, чи там чого, ми складаємося. Одначе коли ми почувасмо в собі обявлення думки, то яке право маємо твердити, що вона не обявилась так само й иншим формам матерії?

Я уживаю постійно слова „думка“, пане раднику, лише тому, що це слово видається мені особисто найвідповідніше для поняття, яке маю на увазі. Так, як ріжні мови мають найріжніші слова на означення одного поняття, так як Італієць зове річ, якою говоримо, „bocca“, підчас коли Англієць каже на це „mouth“, Француз „bouche“ а Німець „Mund“, так само ріжні науки й мистецтва мають найріжніші слова на означення того самого поняття. Те, що я зову „думкою“, теозоф окреслив би словом „Бог“, містик словом „душа“, а лікар словом „свідомість“; ви, пане раднику, вибрали би може вислів „психе“. Але ви погодитесь зі мною щодо того, що це поняття, без огляду на його назву, в чимось первісним і заразом одиноко дійсним.

Колиж оце визволене поняття, котре має усі ті прикмети, які теологи признають так званому персональному Богові, отже котре в безконечне, вічне й безмежне, коли воно обявляється нашому мізкові, то чому воно не могло би однаково добре виступати на яву в усіх инших предметах? Я бодай міг би придумати приємніші місця замешкання, ніж мозок декотрих таких-собі людців.

Все це не в зовсім чимось новим; адже міліярди людей у всі часи вірили — або ще сьогодні вірять — у те, що також у звірят проявляється душа. Наприклад наука Будди висунула теорію мандрівки душ. Що стоїть нам на перешкоді зробити один крок далі і приписати душу джерелам, деревам і скелям, як роблено це — можливо, що лише з поетично-естетичних мотивів — у Гелляді.

Так, я вірю, що настав час, який розвинув людський розум так далеко, що він уже здібний *пізнавати душі ріжних органічних істот.*

Я вже казав вам про свої вірші, які колись читав я тій пані, які полковник назвав такою страшною нісенітницею. Можливо, що вони такі — не беруся про них судити. Це й не було нічого більше, як лише мізерна спроба передати людською мовою душу кількох квітів.

Відкіля це береться, що евкалипт піддає кожному мистцеві думку про голі, тужливо простягнені жіночі рамена? Що асфодель мимохіть пригадає нам на смерть? Що гліцинія вичаровує перед нами образ білявої донечки пароха, що орхідея приводить на думку герці чарівниць і „чорні богослуження?“

Тому, що думка про це живе в отих квітах і деревах.

Думаєте, що лише випадково всі народи світа вважають троянду символом любови, а фіялку скромности? Є сотки малих пахучих квіток, які цвітуть будучи так само сховані й скриті, що й фіялка, а проте жадна з них не робить на нас такого вражіння. Колиж зриваємо фіялку, інстинктивно думаємо собі: скромність. При тому це дивне почуття не походить зовсім від найбільш характеристичної для наших зміслів прикмети тієї малої квітки, себто з її запаху. Возьмім пляшку „Vera violetta“, якої запах є настільки оманний, що в темряві ви не змоглиб відріжнити його від запаху великої китиці фіялок, — а ви ніколи не будете мати того самого почуття.

Так само почуття, яке обхоплює нас *проти нашої волі* поблизу квітучого каштанового дерева, думка про вічно побідну мужескість, не має нічого ісінько спільного з тим, що зразу полонить наші змісли: з мочучим пнем, широким листям з тисячу засвічених

свічок у пупінках. Щойно після надуми приходимо до переконання, що тут в ледве помітний запах, який обявляє нам думку, душу, дерева.

Річ ясна, що поняття, яке я зову „думкою“, може приймати всі форми і види; сам факт, що я або хтонебудь інший може собі це подумати, в вже на це вповні вдоволяючим доказом.

Бо саме тому, що думка не знає жадних теж, то матерія не в для неї навіть найменшою перешкодою. Жадна вдумчива людина не може сьогодні відпекатися правд — які щоправда в умовні, як усе інше — моністичного світогляду, а цей останній учить нас, що ми люде під оглядом матерії нічим не ріжнимося від усякої іншої матерії. Коли я примушений це признати і коли з другого боку існування „думки“ — у своїому правдивому могутньому значінню — силув мене що хвилини признати його, то можу дійти лише до того одного висновку, який зрештою потверджують тисячі прикладів: що думка може довільно проїняти не лише людину, але також усяку іншу матерію, отже в такому разі, чому вона не може однаково проїняти пень, листя і квіт помаранчевого дерева?

Для фавстівської вдачі філософа, символ віри, який прийняли культурні народи, існує лише в його початкових слобах: „Спочатку було Слово“. І всі вони зупинюються та й ніколи не підуть далі того таємничого „Льогос“, аж поки воно одного гарного дня не обявиться у чийсь голові в усій своїй величині. Бо тому, що людський мозок із цілої матерії на цій мертвій зірці, яку звемо землею, в всетаки чимось найдоскональшим, то певне тудою дістанеться до нас це обявлення.

Однак помилкою є, що всі люде, котрі, так як містики, вірили в таке обявлення „Льогосу“ і займалися ним, що всі вони завсіди приймали, що воно прийде наче блискавка. Воно прийде, так як

прийшло, помаленьку, дрібоньким крок-за-кроком, так як сонце розвивалося з мряковинної плями, як людина розвивалася із *Атоеба primitiva*. Воно в безконечне й ніколи не завершене і тому ніколи не буде досконале.

Не минав ані одна година, ані одна секунда, в якій не обявлялась би думка, більшою, чудовішою, ніж раніше. Щораз, щораз краще пізнаємо це поняття, *яке є всім*.

І таким вищим пізнанням є те пізнання, щодо якого я вірю, що воно відзеркалилося у мойому мізку. О, я не вмовляю у себе, що я є єдиний; я вже вам сказав, пане раднику, що вірю, що одна думка ніколи не запліднює одного лише мізку. Але в багатьох зерно духа зогнивав, а лише у нечисленних воно може видати овочі.

* * *

Пані, яку я звав Альціною, відкрила одної ночі ціле ложе, на якому ми спочивали, помаранчевими галузками. Коли вона обняла мене, тремтіли ніжні ніздря, які цупко приголубила до моєї шиї.

„Мій друже“, сказала вона, „ти пахнеш як оці квіти!“

Я засміявся і подумав, що вона жартує. Але згодом переконався, що вона казала правду.

* * *

Одного дня увійшла до моєї кімнати дама, в якої я мешкав. Вона потягла довкола у повітрі носом і сказала:

„О, як тут гарно пахне! Чи маєте тут знову помаранчеві галузки?“

Але від довгих днів я не мав уже жадних квітів у мойї кімнаті.

Я сказав собі: Обі можуть помилятися, людський ніс це чейже дуже погано розвинений орган.

Але мій ловецький пес не дасть обманути себе; його ніс в неохибний.

Так ось я зробив спробу. Я казав своїй соба-

ці часто апортувати в помешканні і в саду помаранчеву галузку; потім добре ховав я галузь і навчив собаку приносити її на оклик: „Шукай галузки!“ Вона по короткому часі приносила завжди галузку з укритого місця.

Потім я підсждав кілька днів і в міжчасі не тримав у хаті жадних квітів. Раз уранці взяв я з собою собаку до купальні. Коли я виліз з води, крикнув:

„Алі! Апорт! Шукай галузки!“

Пес підніс до гори голову, обнюхав кілька разів довкола в повітрі і потім без надуми підбіг до мене. Я пішов до своєї kabіни і вказав йому на вбрання, яке може затримало в собі дещо запаху. Але пес навіть не нюхнув одягу; він обнюхував раз-ураз мене: *це з мoйого м'яса він винюхував запах.*

Ну, пане раднику, якщо це трапилось собаці з його високорозвиненим органом, то не потрібуйте дивуватися, що ту саму помилку зробили ви, дошукуючись при мені помаранчевого квіту. Я чув, як ви, вийшовши від мене вчора вечір, сказали в переході служникові, щоби він підчас мого проходу у саду старанно перешукав мою кімнату й викинув з неї помаранчеві гілки. Я не виню вас у цьому; ви думали, що я сховав такі квіти у себе і ви вважаєте своїм обов'язком тримати здалека від мене все те, що пригадує мені мою „*idée fixe*“. Пане раднику, ви могли заощадити служникові труду: він може годинами щодня шукати і не знайде ні однієї квітки. Але коли ви знову відвідаєте мене, то знову почувте запах, який виходить з мoйого м'яса.

* . *

Раз снилося мені, що йду в полудневий час просторим садом. Попри округлий водограй, крізь аркади з розбитими мармурними стовпами. І довгими

гладкими левадами. Я побачив дерево, яке від долу до гори сяло червоними, мов кров, паленіючими помаранчами. Тоді я освідомив собі, що *це я був оцим деревом.*

Легкий вітрець грався моїм листям і я з безмірною насолодою витягався та простягав свої повні гиляки. Білою, піском посипаною доріжкою ішла якась висока пані, в широкій жовтій сукні. З темнофіолетових очей майнув по мені її погляд.

Тоді я зашумів густим галуззям:

„Зірви собі мої овочі, Альціно!“

Вона зрозуміла цю мову й піднесла біле рамя. Зірвала галузку з пяти-шести золотими овочами.

Це був легонький, солодкий біль; я прокинувся від нього.

Я побачив її, як вона присіла біля мене, на м'якій жовтобілій шкурі. Яюсь так дивно гляділи на мене її очі.

„Що ти робиш?“ спитав я.

„Тихо!“ шепнула вона. „Слухаю твсіх снів“.

* * *

Одного пополудня поїхали ми на другий бік Рену, а від Зміїної Скелі до монастиря Гайстербах пішли пішки. За руїнами, сповитими повійкою, кинулася вона на траву. Я присів біля неї, глибоко вдихував лагідне повітря, розпростував груди і широко простяг рамена.

„Так“ сказали вона й закрила очі довгими війями, „так, розпростери свої віти! Який затишний відпочинок у твоїй тіні!“

Потім почала оповідати.

* * *

Ах! цілими ночами оповідала мені. Відвічні перекази, казки й історії. І завжди прижмурювала при цьому очі. Лише трішки розхилялися її ніжні

губи і наче дзеленькіт срібних дзвіночків спливали з її уст слова:

„Ти зрабував мені мій пояс“, сказала Фльорделіс своєму лицареві; „тож принеси мені инший, гідний мене!“

„Тоді русявий Гриф осідлав свого коня і мчався по всіх країнах світа, аби добути свій пані пояс. Бився із великанами й лицарями, чарівницями і Некромантами та у боях здобував найчудовіші пояси. Але він шпурляв їх у болото або жебракам у подолок і кричав, що це нікчемне дрантя, яке негідне того, щоби прикрашувати бедра його дами. А коли він вирвав величезному Родомонтові пояс самої Діяни, то й його подер у шматки і присяг, що пошукав їй такого пояса, якого ніколи не носила ще жадна богиня. Убив чарівника Атляса й порвав його крилатого коня; крізь бурю і вихор поїхав у гору в повітря та зухвалою рукою зірвав із неба молочну дорогу.

„Повернув до своєї пані й поцілував її білу ніжку. Її стан перепоясав поясом, на якому замість перел іскрилися тисячі зір — —“

* * *

„Прочитай мені те, що ти написав про орхідеї!“ сказала вона.

Тоді я їй прочитав:

Коли чорт був жінкою,
Коли Ліліт
Своє волосья
Сцлітала в чорні джерегелі
А свій бліденький вид
У рямці кучерявих дум
А Іа Ботічелі,
Коли вона із тихим усміхом
На довгі свої пальці
Вкладала мінливосяйний перстень
[золотий,
Коли вона зачитана в Бурже,

Закохана у Гюїсмансі,
Розуміла вже
Мовчазність Метерлінка,
Купала душу всю свою
У колірах д'Анунція Габрієле,
Раз розсміялась —

— — — — —

Коли стояла так
Із видом усміхненим,
Тоді малесенька царівна змії
Вискочила в уст її;
Тоді найкраща із чортиць,
Ударила змію
Пальцем із перстеном,
Аж змія стрибнувши засичала,
Сичала та сичала,
І їдю плюнула...
Ліліт зібрала ці краплини
У чорну мідянисту вазу,
Землею їх посипала відразу,
Землею чорномокрою,
Гладила великими долонями, —
Довкола обносила
Важеньку вазу мідяну,
А через уст її синяву блідину
Плив спів її старезного прокляття...
Немов діточа рима
Дзвеніло це її закляття,
Мягкою втомою,
Томлячо, мов поцілунки,
Що випивала з її уст
Вогка земля.
Та ось у вазі прокинулось життя
Приваблене її цілунками,
Приваблене на цей солодкий згук,
І з чорної землі повзли поволі
Орхідеї — —

— — — — —

Коли кохана
Вбирає перед зеркалом
Своє бліде лице
У Ботічелевий вінок гадюк,
Тоді це
З вази мідяної
Повзуть знечевя

Орхідеї — —
Чортівські квіти,
Які прийшли на світ з Ліліти,
З прокльону її
Подруженого з отрутою змії:
Орхідеї — —

Чортівські квіти“...

— — — — —
Це гарне — сказала Альціна

* * *

Ось таким, пане раднику, було наше життя:
казкою, витканою із промінів сонця. Ми вдихували
у себе втрачене минуле; в наших поцілунків росло
ніколи незбагнене майбутнє

І щораз яснішою, — с, кристально ясною! —
ставала гармонія наших слів-мрій

Раз вона перервала мені в середині одної
пісні.

Вона сказала: — „Мовчи!“ і цупко пригорну-
лася лицем до моїх грудей. Я почував, як на мо-
йому тілі її ніздря дріжали — довгі хвилини.

Потім піднесла голову і сказала:

„Не потрібувш говорити; твої думки пах-
н у т ь.“

Заплющила очі — і помалу до кінця до-
повіла мої вірші.

Або брала мою голову тісно на своє рамя
і гладила виски тонкими пальцями.

Тоді я почував, як її бажання пересковзують-
ся до мене й беруть пестливо у посідання мою
душу.

Гейби солодка музика грала крізь мої виски,
гейби спів танцюючих промінів сонця:

Там, де зелені ниви розляглись, де по сніжно-
білих мармурних ступнях граються холодні водс-
графі, де великі мотилі колихаються на квітах маг-
нолій й де білі пави снять самотні сні, там стоїть
дерево.

Широко на всі сторони розпростерло своє

гилля, а запах весілля й любови наповнює довкола нього воздух. Білі квіти виглядають зпоміж листя, а між ними блимають золоті овочі.

Але в холодній тіні спочиває одна русалка; вона оповідає казку дереву, яке в її любком.

Вона говорить, а він леготом повіває на неї свій запах.

Так вони двоє гуторять.

* * *

Так росло у мені пізнання, поволі, поступенно, так як приходить усяке обявлення. Так гармонійно, що я не мігби означити ні одного придорожного стовпа. Тих кілька подробиць, які я вам, пане раднику, переповів, я вирвав із тисячів подібних. Чудо почалося, коли я уперше побачив цю жінку, — але може й почалося воно багато раніше. Чи не маю я уважати першим легким почином, наприклад, оті мої думки, які я висловлював у тих віршах?

Однак здається, завершиться чудо тоді, коли я стану там на дворі у сонці й матиму на собі білі квіти та золото-червоні овочі.

У міжчасі йде розвиток, спокійно ступаючи вперед, самовпевнено, без перепон.

Не лише розвиток душі, але й тіла. Чи я не казав вам уже, що все мов мясо в переповне солодким пахом? — Ану, переконайтеся, пане раднику!

* * *

Потім прийшли останні ночі. Одного разу сказала вона мені:

„Тепер небавком буду змушена тебе покинути“.

Я не перелякався. Кожна секунда біля неї була вічністю і мої щасні обійми могли її ще пригортати на протязі безмежно довгих вічностей.

Я кивнув головою, а вона казала далі:

„Чи ти знавш, Астольфе, що тоді буде?“

Я знову кивнув головою і спитав:

„Куди ти підеш?“

Тоді по її лицях скотились дві сльози. Вона випростувалась, а її око заясніло як самотна нічна зоря на ледяному степу.

„Через море“ сказала вона „туди, звідки прийшла. Але я буду до тебе писати, коли тиквітнущимеш на дворі, коли легіт гратисьме твоїми гілками, а згодом знову вернусь. Вернусь до тебе, коханий, і спічну в твоїй тіни. Спічну при тобі, коханий, і бачитиму в снах наші найсолодші сні“.

„Коханий“, сказала вона „коханий!“ І як зелені галузки повійки оперезують довкола пень та гилля, так само вона мене оповила... так.

* * *

Що прийшло після цього, про це ви вже знаєте, пане раднику. Коли я прийшов одного вечора до її віллі, я дзвонив надаремне. Її не було, а вілля була порожня. Я пустив у рух поліцію та детективів, бігав цілими днями, як навіжений. Я робив різні смішні нісенітниці, але впевняю вас, що все це треба брати тільки на рахунок закоханого, якому його любка втікла ненадійно, мов на якийсь ворожбитський знак.

Мої побратими знову почали мною опікуватися, більше, ніж це було мені приємно. Вони зателеграфували до моїх родичів. Потім прийшла атака скажености, те, що ви називаєте „катастрофою“, а що прецінь було зовсім зрозуміле само собою. Мої приятелі, які після моїх шалінь не зводили мене з ока, запримітили, що я жду постійно на поштаря. А коли прийшов лист від неї, її лист, вони відобрали його від післанця на вулиці. Нині знаю вже, що вони руководились добрими мотивами і що вони хотіли заощадити мені нового хвилювання. Але в той самий мент, коли я побачив це

через вікно, мені почервоніло в очах. Мені видавалось, що торкнутись їх руками паперу, а їх очима прочитати її лист — це святотатство. Я схопив із стіни гострий рапір і вибіг на вулицю. Я кричав до них, щоби віддали мені листа. Коли вони не хотіли, я вдарив того, що тримав його, залізом по лиці. Бризнула кров поплямивши лист, якого я йому видер. Я втік до своєї кімнати, зачинився і прочитав рядки від неї.

Вона писала:

„Коли ти мене кохавш, то доведеш це все до кінця. — А я, мій коханий, прийду до тебе, прийду! Спічну в твоїй холодній тіни і буду оповідати тобі солодкі казки. Альціна“.

* * *

Тепер я скінчив, пане раднику. Мене звабили сюди хитрощами, але тепер дякую долі, яка мене сюди завела. Бурхливі хвилини минули, а я віднайшов у цій чудесній тиші свій спокій. Сиджу в солодких пахощах, які розливаються від мови особи, і почувую та знаю, що я доведу це до кінця. Я вже втомився писати, пальці деревіють і розгалужуються, мов галузки.

Ваше заведення лежить у чудовім великім парку. Я блукав по ньому нині вранці — він такий широкий і гарний. Я знаю, пане раднику, що те, що я вам сказав, вас переконало, о, так! Отже коли надійде година, така вже близька, не пробуйте, прошу, перешкаджати її здійсненню. Я стоятиму там, у глибині цієї просторої левади, де журчать водопади. Я знаю, що ви будете піклуватись мною. Огородник, що живе на долині в Бонн, при дорозі, знає як треба заходитись біля помаранч і він дасть вам вказівки. Бо я не хочу занидіти, я хочу рости та квітнути, щоби вона могла тішитись мовою красою.

Вона напише і ви, пане раднику, будете знати її адресу.

Ще одно: що літа, коли моя корона буде ясніти від тисячі золотих овочів, зірвіть найкращі зпоміж них і покладіть у кошик. І відішліть його їй.

Та покладіть туди ще карточку із солодкими словами, які я раз чув у ночі на вулиці Гранади:

Цю кєрваву помаранчу
Нишком зірвану в саді
Любко, гей! лови мерщій
Цю кєрваву помаранчу!
Тільки ти її не риж,
Бо мене пробе цей ніж,
Цю кєрваву помаранчу!

Острів Портероллєс (Вар), червень, 1905.

М А М А Л Ь О А .

Я отримав слідуєчого листа:

Пті-Гав (Gaiti)
16 серпня 1906.

Дорогий Пане!

Так ось дотримую свої обіцянки; напишу все чисто, так як бажаєте собі, від самого початку. Робіть собі з цим, що хочете, лише промовчіть мое прізвище — моїх свояків у Німеччині ради. Я хотів би заощадити їм нового скандалу; минулий скандал вже й так досить напсував їм крови.

Спочатку подаю Вам оце — згідно з вашим бажанням — увесь мій скромний життєпис. Продістався я сюди двадцятилітнім молодцем до одного німецького підприємства в Жеремі; адже ви знаєте, що в оцій країні майже всю торгівлю взяли в свої руки Німці. Принадила мене висока платня — 150 долярів у місяць, — я бачив себе вже міліонером. Ну, я й робив кар'єру всіх молодців, які попадають у цей найкращий і найбільш зледащлий край у світі: коні, жіноцтво, горівка і карти. Лише мало хто вичапає відсіль і мене врятував лише мій надзвичайно сильний організм. Добитися чогось кращого не було що й думати; цілі півріччя пролежав я у німецькому шпиталі в Порт-о-Пренс. А проте раз зробив я знаменитий інтерес з урядом; що-правда, там у вас ви назвали би його нечувано безличним обманом. Там ви посадили би мене за нього на три роки у холодну, тут я дійшов до висо-

ких почестей. Взагалі, коли би я згідно з німецьким карним законом бував караний за все те, що тут робить кожна людина, а що ви там звикли називати злочином, то мусив би прожити бодай яких 500 літ, аби вийти з криміналу на світ божий! Але я згідний відсидіти ці роки, якщо ви зможете показати в оцій країні одного чоловічка в моєму віці, який заслужився би менше! Правда, модерний суддя мусив би й у вас теж усіх нас увільнити, бо ми не маємо жадної свідомости каригідности наших учинків: навпаки, ми вважаємо нашу поведінку цілком дозволеною і в найвищому ступні благородною.

Так ось гаразд, — будовою гатей у Пор-де-Пе під будову яких, річ ясна, не покладено ні одного каменя, — я поклав собі вугольний камінь під мій маєток; тим грабунком поділився я з кількома міністрами. Сьогодні маю одно з найкращих підприємств на цьому острові і є великим багатирем. Торкую — чи то обманюю, як ви кажете, — всім, що взагалі існує, живу у своїй прегарній віллі, прохожуюсь по своїх чудових садах і по з офіцерами кораблів фірми „Гапагу“, коли вони заїзжають до нашого порту. Славити Господа: не маю жінки ані дітей, — — ви, щоправда, вважали би бахурів, які бігають скрізь по моїх обійстях, моїми дітьми, тому лише, що я їх сплотив — хай Всевишній має в опіці вашу мораль! Я вичшого погляду. Словом, почуваю себе надзвичайно гарно.

Правда, довгими роками томила мене проклята туга за батьківщиною. Сорок літ з того часу, як я виїхав із Німеччини — ви розумієте. Я сказав собі, що позбудуся якнебудь — зі зиском чи втратою — усього свого краму й старі роки переведу у рідному краю. Коли я на це рішився, то раптом така мене вхопила туга, що я не міг уже ніяк діждатися години відїзду; отже я відклав на пізніше остаточну ліквідацію своїх інтересів і на лоб на шию

поїхав зі здоровим гаманцем у кишені на шости-місячні відвідини до дому.

Ну, три тижні я висидів там, та коли би затримався там ще один дець, то прокуратор затримав би мене вже на цілих п'ять літ. Он це й був отой скандал, про який я тільки-що згадував. „*Нова штернбертівська історія*“*) писали тоді берлінські газети і моя високошановна родина оглядала під таким наголовком видруковане товстим друком своє шановне прізвище. Ніколи не забуду останньої своєї розмови з моїм братом — сарака в наградником консисторії. Ця міна, яку він зробив, коли я цілком невинно залевнював його, що ті дівчатка мали вже щонайменше 11 а то й 12 літ! Чим більше старався я оправдати себе, тим глибше грузнув. Колиж я сказав, що воно справді нічого такого страшного і що тут усі ми залюбки пристаємо з восьмилітніми дівчатами, бо в противному разі мали би до діла майже виключно з хворими жінками та ніколи з дівицями — він ухопився за голову і крикнув: „Мовчи, нещасний брате, мовчи! Мій зір потапав у багні безбожної гидоти!“ Три роки сердився на мене і лише тим я випросив собі його прощення, що всім його одинацятєро дітям записав у заповіті по 50 000 марок, а крім того щомісяця посилаю йому пристойний пайок для його синів. Зате він щонеділі згадує мене у своїй молитві. Коли пишу до нього, то ніколи не пропущу нагоди повідомити його, що знову одна молода дама з моєї місцевости вступила у пригожий восьмий рік життя та доступила моїх ласк. Хай молиться за мене старого грішника! Маю надію, що це щось допоможе. Раз написав мені, що він завжди бореться зі своєю совістю, чи вільно йому приймати гроші від такого непоправного чоловіка, і що нераз он-он

*) Натяк на голосний берлінський процес банкира Штернберга за насилування нелітніх дівчат. *Пр. перекл.*

хотів було відіслати мені гроші назад; лише з уваги на свого єдиного брата та з християнського милосердя до нього рішався гроші затримати. Але тепер наче полуда спала йому з очей і нині він знає, що я завсіди тільки жартував собі з нього. Бож мені тепер уже 69 літ від роду і тому, слава Богу, нездібний уже до таких святотацтв. Але він, мовляв, просить мене покинути на будуче й оті несмачні жарти.

Я відповів йому — ось тут наводжу відпис, який я, як совісний купець, зберіг:

„Коханий мій брате!

Твій лист болюче вдарив мою амбіцію. Пересилаю Тобі одночасно пакуночок з корою і листям з дерева Толюванга, які щотижня приносить мені один старий Мури́н. Цей драб твердить, що має 160 літ, — ну, 110 літ має напевне. При цьому — завдяки чудесному виварові з отієї кори — він є найбільшим Дон Жуаном у цілій нашій околиці, — розуміється: поруч з твоїм дорогим братом. Зрештою, цей останній є ще завдяки самій своїй природі досить певний свого і лише в надзвичайних випадках користується благородним напитком. Тому спокійно можу відступити тобі трохи свого скарбу а за успішний наслідок гарантую. Післязавтра на свято твоїх народин, уладжую тут маленьку гульню і при цій урочистій нагоді гадаю розкусити два семилітні горішки, як це буває у нас в звичаю, коли хочемо підкреслити свою радість з приводу свята. Тоді теж випю за Твоє здоровля.

В залучнику під недалеко ялинку скромненький екстра-чек на 3000 М. (три тисячі марок).

Сердечно здоровлю Тебе й усіх Твоїх

Твій щирий брат.

P. S. Прошу повідомити мене, чи Ти згадав про мене також у різдвяних своїх молитвах. Д. О.

Мабуть також і цим разом мій добряга брат мусив важко боротися зі своєю совістю, але християнське милосердя надімною нікчемним грішником врешті таки побідило в його благородному серці. В усякому разі чеку не повернув. — —

Справді, сам не знаю, про що таке ще з мого життя маю вам, достойний пане, розказувати. Я міг би оповісти вам сотню малих пригод та штук, але всі вони того самого рода, яких ви певне у своїй мандрівці по нашій країні скрізь достоту наслухались від усіх білих. Перечитуючи цю мазанину бачу, що три четвертих листа, який чейже мав бути моїм „curriculum vitae“, торкається теми „жінка“ — ну, це безумовно причинок характеристичний для автора. А зрештою: чи міг би я щонебудь цікавого сказати про свої коні, крам та вина? Щож торкається покера, то я зрадив його; у моїй місцевості я є єдиний білий, за виїмком одного агента корабельного товариства „Гапаг“, а він не грає в карти, так само, як не грають офіцери його корабельної лінії, що принагідно відвідують мене.

Залишається жінка — чогож вам треба?

Так, тепер засуну цього листа у зшиток, у якому мають бути записані надзвичайні пригоди, яких ви домагаєтеся від мене і про які я сам не маю ще зеленого поняття. Отже хто його знає, коли ви цього листа дістанете і, можливо ще, що разом з тим — цілком чистий зшиток!

Щиро здоровлю вас, дорогий добродію,

Ваш Ф. Х.

* * *

Як додаток до того листа були там слідуєчі записки:

18. серпня.

Коли ось відчиняю оцей порожній зшиток, то здається мені, гейби щось нове входило у моє жит-

тя. Щож таке? Молодий доктор, який три дні був моїм гостем, взяв від мене слово, що розсліджу одну тайну й затію цікаву пригоду. Тайна, яка може й цілком не існує, та й пригода, що живе в його уяві! А я прирік йому це так-собі з легким серцем — — думаю, що він здорово розчарується у мені.

Що-правда, він збив мене з пантелику. Пять місяців швендяється по цьому краю а знає його де-де краще від мене, що живу тут уже яких п'ятьдесят літ. Тисячу історій оповів мені, яких я ніколи не чув або про які я може й чував, але ніколи не давав їм віри і завжди їх легковажив. До його оповідань я був би мабуть так само віднісся, коли би він не витяг із мене різними запитаними всякі речі, про які я сам собі ніколи не здавав ясно справи і які щойно нині набірають у моїх очах цілком іншого значіння. А всеж, про все те я швидко забув би, як би не одна мала приключка з Аделлядою.

Як-же це сталося? Муринська дівчина — вона є найкращою і найсильнішою за всі мої служанки і, ніде правди діти, від того часу, як вона у мене, є моєю фавориткою, — накривала нам до чаю. Раптом доктор вірвав розмову й пильно приглянувся їй. Коли вона вийшла з кімнати, спитав мене, чи я зауважив в неї на великому пальці правої руки малий срібний перстень з чорним каменем. Я бачив той перстень тисячу разів, але ніколи не звертав на нього увагу. Чи бачив я такий перстень ще в якої іншої Муринки? Ну, може й бачив, хоча не пригадую собі. Задумливо похитав він головою.

Коли дівчина повернула на рундук, щоби налити нам чаю, доктор, не глядючи на неї, проспівав півголосом кілька тонів. Бездонно глупа пісня з ідіотськими муринськими словами, яких я не розумів:

Лег! Ег! Бомба, ген, ген!
Канго бафіо те
Канго мун де ле
Канго до кі ля
Канго лі!

Трісь! Таця лежала на кам'яній долівці, а дабанки й чарки пішли в кусні. З голосним криком побігла дівчина до кімнати. Доктор подивився за нею, потім засміявся і сказав:

„Даю вам слово: вона є Мамальоа!“

Ми гуворили до пізньої ночі, аж поки свисток із парехода не закликав його до від'їзду. Заки я відвіз його своєю лодкою до корабля, він майже геть переконав мене, що наче сліпий живу у диквинному світі всіляких чудасій, істнування яких досіль я навіть не догадувався.

Так ось я насторожив очі і вуха. Досіль не зауважив я ще нічого особливого. Я дуже цікавий на ті книжки, яких дектор обіцяв прислати з Нью-Йорку; зрештою, мушу погодитися з ним, що це просто скандал, аби за стільки часу, скільки я тут, не прочитати ще ні одної книжки про цю країну. З другого боку — я-ж не знав, що взагалі є такі книжки — я їх не бачив у жадного свого знайомого.

* * *

27. серпня.

Аделяйда знову пішла на вісім днів у глиб краю до своїх батьків. Вона, власне кажучи, є єдиною муринською дівчиною, в якій я колинебудь зауважив таку велику любов до родини; мені здається, що вона втекла би, якби я добровільно не дав їй відпуски. Вже на кілька днів раніше вона цілком з глузду сходить, а коли вертається, то за кожним разом розлука такого їй жалю завдає, що раз під час праці геть мені з ніг звалилася. Подумайте: муринське дівча! Мимоходом кажучи, під час її не-

присутности я перетрусив її кімнату; зробив це дуже солідно, бо спеціально для цієї цілі прочитав передтим відповідний уступ в одному кримінальному романі. Нічогісінько підозрілого, ані найменшої підозрілої дрібниці, я не найшов. Єдина її річ, якої призначення зразу не зовсім було мені ясне, це був чорний, подовжний, округлий камінь, який лежав на тарілці в оливі. Так собі міркую, що вона вживає його до масажу, — адже всі ці дівчата масуються.

* * *

4. вересня.

Прийшли книжки з Нью-Йорку; негайно візьмуся до прочитання їх. Три з них це твори німецькі, три англійські й п'ять французьких, частинно ілюстровані. Аделяйда вернулася; почував себе так нужденно, що мусила мерщій іти до ліжка. Ну, я це все знаю, — за кілька днів буде бодрою, мов риба.

* * *

17. вересня.

Якщо лише десята частина того, що стоїть у цих книжках, є правдою, то безумовно виплачується прослідити тайну, яку доктор підозривав у моєму найближчому оточенню. Але ті мандрівники хочуть у себе дома всезнайками показатися і тому завжди один від другого відписує найбільшу нісенітницю. Чи я вже справді такий сліпий осел, що з отого цілого культу Ванду з його обожанням вужів і його щорічними тисячами людських жертв нічогісінько досіль не зауважив? Правда, деякі дрібнички видавалися мені дивними, але я ніколи над ними не призадумувався. Ану, стрібую пригадати собі те, що могло би мати якийсь звязок із культом Ванду.

Раз моя стара господиня — я жив тоді у Го-

нєв — відмовилася купити на базарі вепрового мяса. Вона казала, що це могло би бути людське мясо. Я висміяв її і товкмачив їй, що вона чейже цілий округлий рік купує свинину. „Так, але ніколи в часі Великодня!“ Не можна було вибити їй з голови цієї дурійки і я мусив післати на базар иншу жінку. Часто бачив я теж отих „капрелетас“ — „гугонами“ звать їх у нашій околиці — немічних старців, які продають „ванги“. Це маленькі мішочки з черепашками й різнобарвними камінчиками, які тут носять, як амулети. Вони відріжняють два роди: „поени“, що хоронять від усякої рани, для мущин, і „шанси“, для жінок, зі силою запевнити посідання голого милсго. Але я не знав ніколи, що тії обманці — чи пак ті купці — є свого рода нижчого сорта жрецьями культу Ванду. Тим більше я не бачив жадного льогічного звязку у тому, що для деяких Муринів ціла сила страв в „табу“; і так нпр. Аделяйда недоторкнеться ані помідорів, ані обержін, вона не їсть козячого ані черепашого мяса. Зате часто казала вона, що свячене є мясо козла а також „маіскассан“, її улюблений кукурудзяний хліб. Знаю теж, що народини близнюків в усюди причиною великої радости; коли яка жінка, або хочби навіть лише ослиця, породить „марассас“, тоді родина обходить велике свято.

Але, прсбіг, історія з людським мясом це безумовно байка, що-ж торкається инших речей, то всі вони, на мою думку, цілком невинні. Невеличкий забобон — в якій закутині світа не найдеться щось подібне?

19. вересня.

Здається, що відносно Аделяйди доктор казав правду, якщо він теж свої мудрости не позичив занадто з отих книжок. Про такий перстінь згадує Англівець Спенсер Ст. Джон; його буцім то носить „мамальоа“, жрекиня Ванду. Мимоходом кажучи,

в оцій назві, як також в анальогічній назві найпершого жреця, в більше почуття краси, ніж я міг сподіватися цього по Муринах. „Папальоа“, „мамальоа“ — це „льоа“ вийшло, очевидно, з викривленого французького „роа“ — чи можна придумати кращий титул? Мати й королева — батько й король, чи не звучить це краще, ніж „старший радник консисторії“, як титулує себе мій богобоязкий браток?! — Йі камінь, про який я думав, що він служить до масування, я теж найшов у тих книжках, і то однаково знають його Тіппенгавер як і Моро де Сен Мері. Чудова річ, я маю у себе дома справедливого бога, — він зветься Дамталя! Я собі ще раз докладно оглянув підчас її неприсутности тую штучку, — опис точнісько згоджується. Це без сумніву стара, прегарно вигладжена сокира з часів караїбів. Муринаи находять такі камені у лісі, не вміють пояснити собі їх походження і тому вважають богами. Вони кладуть його на тарілку; він знає будучність і говорить стукуванням. Щоби втримати його у гарному настрою, він дістає щопятниці купіль з оливи. Все воно страшенне підходить мені до смаку, а моя тавмна жрекиня з кожним днем більше мені подобається. Дійсно, якісь тайни можна тут розслідити, підцим оглядом правда доктора, — але страхіть нема тут ніяких!

* * *

23. вересня.

Нині, в мойому сімдесятому році життя, мушу признати, як це добре шукати освіти в усіх царинах знання! Я ніколи не зазнав би знаменитої учорашньої пригоди, як би раніш не простудював у книжках.

Я пив на рундуку чай і закликав Аделяйду, яка забула принести цукор. Вона не прийшла. Я пішов до своєї кімнати, потім до кухні, її не було там, інші дівчата теж десь щезли; цукру не міг

також найти. Коли я йшов крізь сіни, почув у її кімнатці якусь розмову півголосом. Я побіг до саду — її кімната находилась внизу — і заглянув до середини. Там сиділа моя гарненька чорнява жрекиня, витирала найкращою своєю шовковою хустиною камінь, поклала його на тарілку й обережно лила на нього свіжу оливу. Вона була сильно схвильована, очі були повні сліз. Обережно взяла тарілку на пучки двох пальців і простягла рамя. Це трівало коротку хвилину, потім її рамя почало тремтіти, спершу слабо, потім щораз сильніше. Ну й очевидно камінь цукотів. Аделайда говорила з ним — я не міг, на жаль, нічого второпати.

Але я знюхав, у чому річ, — чудово, доктор може бути вдоволений із мене. Я теж, бо в суті речі ця справа свідчить про мене непогано. Так ось після вечері пішов я до її кімнати, взяв підскакуючий камінь і сів на своєму фотелі. Коли вона прийшла, щоби зібрати зі столу, я мерщій відложив газету, взяв в руку тарілку й налив на камінь свіжої оливи. Вражіння було надзвичайне; бумс, злетіла тая на землю! Здається, що це її спеціальність у таких випадках; на щастя, цим разом на таці нічого не було. Я накивав їй, аби була тихо й спокійно промовив: „Пятниця! Він мусить узяти зьгодні свіжу купіль!“ — „Ви хочете питати його?“ вона прошепотіла. „Очевидно!“ — „Про мене?“ — „Ясно!“ Це було мені дуже на руку, бо тепер зможу вже добути з неї її тайну. Я казав їй вийти й зачинити за собою двері. Так вона й зробила, але я добре чув, що вона пристанула за дверима й підслухувала. Тепер казав я своєму божкові таракотіти, скільки йому до вподоби; він скавав кругом своєї оливою намащеної тарілки, аж серце радувалося. Кляп! Кляп! — ішло на перемену з глибокими зітханнями Аделайди, що доходили зпід дверей.

В моменті, коли я залишив у спокою бога

громів і поклав на стіл тарілку, вона тихенько просмикнула до кімнати.

„Що він сказав?“

Справді, до біса, що він таке сказав? Теркотів тай годі. Тому я мовчав.

„Що він сказав?“ вона налягала. „Так? чи ні?“

„Так!“ я сказав навмання.

Вона аж підскочила з радости: „Пті мун? пті мун?“*)

„Очевидно: пті мун!“ я повторив.

Вона стрибала довкола по кімнаті, підсакувала раз на цій, раз на другій нозі.

„О, він добрий, він такий добрий, оцей коханий бог громів! Мені теж він це сказав! І тепер мусить дотримати, бо вже двічі обіцяв це того самого дня!“

Раптом стала знову цілком поважною: „Що він сказав; хлопець чи дівчина?“

„Хлопець“, я відповів.

Тоді вона впала передімною на коліна, плакала й ридала й щораз знову схлипувала, цілком розтанувши від щастя: „Ах нарешті, нарешті!“

* * *

28. вересня.

Знаю, що Аделяйда від довгого часу любить мене й нічого так гаряче не бажає собі, як мати від мене „пті мун“. Вона зависна на інших жінок, яких бахурі бігають по подвірі, хоча вони мені, бігме, не в голові. Вона мабуть найрадше видовбалаби їм очі. Відсіль теж така дбайливість супроти бога громів. — Мимходом кажучи, сьогодні вечером вона була надзвичайно милою; мені здається, що я ніколи не мав такої любові Муриночки. Здається мені теж, що я їй справді прихильний і, що

*) Замість „petit monde“, тут: мала дитина.

торкається мене, дбатиму з усіх сил, аби сповнити її скромне бажання.

* * *

6. жовтня.

Це ганьба, що я, як добрий купець ніколи не провадив рахунків, наскільки я причинився до поправи мізерної раси цієї прегарної країни. Либонь таки я надто низько цінував свої культурницькі заслуги. Отже сьогодні доробив я статистику; це не було трудно. А саме, у мене й на великому пальці теж три щиколотки і вони, видно, дідичні. Отже все те, що бігає по місті з трьома щиколотками на великому пальці, це безумовно моє. При цій нагоді я зробив веселе відкриття прималому Левку. Я вважав завжди того мулятського хлопчину своїм нащадником а мамуна теж присягається на те. А проте: драбуга має тільки два щиколотки на великому пальці. Тут щось не теє. Підозріваю красавця Христіяна, одного офіцера з Гапару, — це він певне помикитив мені при ділі. — Зрештою, не менше, як четверо моїх дітей бракує. Кажуть, що вже кілька літ тому вони кудись втекли; ніхто не міг подати мені якихнебудь докладніших даних. Чи не все одно?

* * *

24. грудня.

Цокотливий божок випророкував справедливо. Адеяйда є прещаслива, а до мене відноситься з такою ніжністю медових місяців, що аж майже ніяково. Її гордість і її радість ділають просто заражливо; ще ніколи в моєму житті я не турбувався дозріванням будучого громадянина світа, нині же — ніде правди діти — ця справа очевидячки цікавить мене. Сюди треба врахувати ще й щораз тісніший звязок, який єднає мене з Адеяйдою. Правда, треба було довгого маніження й дорожіння, не одної

сльози й ніжних пестошів, поки здобув я повне її довіря. Ці чорні, коли хочать, то вміють мовчати; того, чого не хочать сказати, не добудеш із них навіть пальючими кліщами.

Тут теж трапився один виїмково щасливий випадок, який дав мені в руку можливість примусити її скинути останню маску.

Виходить, що Аделяйда взагалі не мав уже батьків! Я довідався про це від одної старенької бабусі, якій на ймення Фільоксера і яка від довгих літ поле на моїх городах зілля. Це засушена старуха, що поблизу живе в нужденній хатині зі своїм правнуком, брудним завшавілим ледащом. Малий непотріб знову накрив у мене яєць і мав цим разом попробувати здорової березової каші; тоді причлапала стара випросити його. За те вона запропонувала мені інформації про Аделяйду; очевидно вона вже теж зміркувала, в яких Аделяйда нині ласках у мене. А тії інформації — я мусів закластися старій на всіх святих, що не зраджу її — є справді такі цікаві, що я дав їй додатково ще одного американського доляра. Аделяйда не має батьків і тому теж ніколи не ходила до них у відвідини. Вона є „Мамальоа“, королева-жрекиня культу Ванду. Коли просилася у мене на відпустку, то на те, аби мерщій бігти до „Гонфу“, святині, що стоїть оподалік від людських селищ на леваді посеред ліса. І моя маленька ніжна Аделяйда грає там ролю жорстокої жрекині, закликає вужа, дусить дітей, пє ром як старий корабельний капітан і святкує нечувані оргії! Не дивниця, що цілком без сил завжди вертала до дому! — Ну, стрівай лише, ти мала, чорна каналіє!

* * *

28. жовтня.

Я сказав, що мушу їхати до Саль-Тру і казав собі осідлати коня. Стара сяк-так описала мені до-

рогу до святині, поскільки взагалі якась муринка може описати дорогу. Річ ясна, що я заблудився і мав приємність переночувати у пралісі; щасливо взяв із собою гамак. Щойно слідуючого ранку найшов я святиню Гонфу, а саме, дуже велику, але нужденну хату під солом'яною стріхою, на столоченій і вигладженій, наче майдан до танців, леваді. До святині вела ніби-то стежка, а по її обох боках побачив вбиті в землі палі, на яких торчали трупи чорних і білих курей — напереміну. Поміж п'ялами лежали видуті индичі яйця та гротесково оформлене каміння й коріння. При вході до святині стояло велике морвове дерево, якого вірні називають „Льоко“ і почитають його, як святе, а довкола нього розбито — йому на славу — в кусні силу чарок, тарілок і пляшок.

Я увійшов до середини. Кілька дір у даху достаточо пропускало світла, під одною із них на стовпі сторчав вигорілий смолоскип. На стінах побачив я фотографії Бісмарка з „Ді Вохе“ і короля Едварда з „Ілюстр. Лондон Нюс“. Обі цілком напевне походили від мене, бо хтож інший міг тут отримувати ті часописи? Це мабуть Аделяйда великодушно подарувала їх. Дальше були тут: кілька образків святих, страшні олеодруки, які представляли святого Себастьяна, святого Франціска і Мадонну, поруч них вирізки зі „Сімпліссімуса“ (теж від мене!) і з „Ассієт-о-Бер“. Поміж образами висіло кілька старих порваних прапорів, шнурі черепашок і яскраві стяжи з колірового паперу. Позаду, трохи на підвищенні, зауважив я здоровий кіш. Ага, подумав собі, так ось-де він, „Гугон-бадагрі“, великий бог Ванду. Дуже обережно відчинив я покришку й відскочив назад, не маючи найменшого бажання дати себе вкусити якій їдкій тварині. Але пробіг! Щоправда у кошику вуж був, але наділі — це була невинна ящірка й до того на смерть заморена голодом. Це чисто по муринськи: звеличати

щось як бога, на те, аби потім, після свята, більше про нього не турбуватися! Правда, у лісі можна миттю зловити свіжого бога! У всякому разі Дамталеві, славному цокотливому божкові, ведеться деде краще, ніж могутньому „Гуедо собагуї“, який отсе злиденно скручений лежав передімною мерцем; адже отой дістає що-пятниці оліви, а тимчасом отсей, який чейже у цьому безглуздому погансько-християнському культі Ванду є ніби самим Йоаном Хрестителем, не отримує навіть малої жабки ані мишки!

* * *

29. жовтня.

Коли слідуючого дня я відкрив Аделяйді без обиняків мою новопридбану мудрість — я зробив це так, наче би давно оте все було мені відомо! — вона вже й не пробувала дальше брехати. Я сказав їй, що тайни відкрив мені доктор, який є послом Чімбі-Кіта, найстаршого діявола, і показав їй сокиру, на яку вилляв трохи червоного чорнила. Бо кровю переповна сокира є символом цього злого демона.

Дівчина тремтіла, схлипувала і не могла прийти до себе.

„Я знала це!“ вона кричала. „Я знала і казала про це зразу „папальоа“! Він є сам Дом Педре!“

Я потвердив це — чому добряга доктор не має бути самим Дом Педре? Тепер щойно я довідався, що саме наша місцевість, Пті Гоавез, є головним осідком діявольської секти Дом Педре. Це був чоловік, — хороший видно обманець був з нього! — який давно вже тому прийшов сюди з іспанської частини острова і завів тут культ великого діявола Чімбі-Кіта та його помічника Азіліта. Заробив на цьому мабуть повний мішок грошей. Але хай мене живцем візьмуть усі його діявольські достойники й уся чортівська голода, якщо я теж не

зроблю на цій історії доброго інтересу! Вже маю ідею.

* * *

18. листопада.

Сьогодні я почув, як згуки „неклезену“, залізних літаврів, розлягаються по вулицях. Скільки разів чув я оцю дитячу музику й не наводила вона мені ніяких думок; тепер щойно знаю, що це той несамовитий знак, який кличе вірних до святині. Я покликав до себе негайно мою малу Мамальоа і заявив їй, що цим разом візьму особисто участь у святі пожертви. Вона не тямилася себе з жаху, просила й благала, голосила й кричала. Але я був непохитний; показав їй знову стару деревляну сокиру помазану червоним чорнилом, на вид якої вона зі страху мало у камінь не перемінилась. Я сказав їй, що маю спеціальне доручення від Дом Педре і що все чисто мусить відбутися точнісько так само, як звичайно. Вона побігла переговорювати зі своїми „гуцібоссаліями“, татуованими прислужниками Ванду; мені здається, що піде до самого „папальоа“.

Я використав її відсутність на те, щоби прочитати в своїх книжках ще кілька уступів; тут написав я кілька даних, які певне відповідають дійсності. Згідно з ними визволитель Гаїті, Туссен Лювертьюр, сам був „папальоа“, так само цісар Дессалін і король Крістоф. Також цісар Сулюк був жрецем Ванду, — я ще бачив його, ту чорну нікчому, коли я в 1858 році приїхав до Порт-о-Пренс. А президент Сальнав, мій гарний приятель Сальнав, особисто приносив ще у 1868 р. людські жертви, жертви „безрогого козла“. Сальнав, хто міг би подумати! Той злодій, з яким я — якраз у тому самому році — не будував отої чудової гати у Порде-Пе, на якій я уперве заробив маєток. За ним іде президент Саломон, старий дурень, котрий теж був

ревним приклонником культу Ванду. Що Гіполіт, його наслідник, не багато від нього ріжнився, чув я нераз, але те, що він переховував собі на пам'ятку кістяки жертв, які він сам убивав, це його особлива заслуга. Коли він десять літ тому помер, знайдено в його кімнатах цілий ряд отаких кістяків; він міг би був справді записати мені кілька кістяків, я зробив із ним чейже не один славний інтерес. Я ділився з ним завжди по половині, а при тому він дістав від мене даремне всі уніформи, зі стільки золотими нашивками, скільки його душа прагнула! І всі „каліпсос“ ішли з моєї кишені; він не видав ані сантіма на малий могорич для панів послів.

Отже два президенти з шости — й сімдесяти років, Жефрар і Боарон-Каналь, виступали проти Ванду? Саме ті, з якими найважче було робити інтереси! За їх-то часів були процеси проти вірних Ванду. І так в 1864 р. розстріляно у Порт-о-Пренс восьмеро людей за те, що вони вбили, як жертву, і потім зіли дванацятилітню дівчину; за те саме засуджено в 1876 р. на смерть одного „папальоа“ і в два роки пізніше кілька жінок. Що-правда, небагато цього, якщо справді, як каже Тексів, щорічно вбивають тут — *cabrits sans cornes**) — і зідають кілька тисяч дітей.

— Аделяйди все ще нема. Але я за всяку ціну поставлю на своєму. Приналежу до цієї країни і маю право пізнати його питоменности.

* * *

10 год. вечером.

„Папальоа“ прислав свого делегата, „авалю“, щось гейби дяка, який прòсив для свого пана розмови зі мною. Я прогнав його геть, на ніщо не пристаючи. Раніш показав я ще харцизові мою чорнильну сокиру, яка цим разом теж зробила від-

*) безрогі козли.

повідне вражіння. Я переказав „папальоа“, що застрілю його, якщо мої бажання не будуть виконані.

В девять годин драб прийшов ще раз переговорювати; мимоходом кажучи, відносився до мене з діявольською пшаною і не важився навіть увійти до моєї кімнати. Я страшенно кляв в ім'я Чімбі-Кіта, найстаршого чорта. Цей чоловічок в бодай переконаний щодо моєї діявольської місії не менше, як Аделяйда! Вона все ще не вернула; я певний, що її силою притримали. Я сказав „авалю“, що спільно зі самим Дом Педре приведу її, якщо за годину не буде її дома.

* * *

12 год. ночі.

Усе в порядку, вранці може рушити експедиція. „Папальоа“ мабуть зміркував, що не відступлю від своєї постанови, і тому покорився моїй волі. Як справедливий піп пробував він вкінці врятувати щось для себе і поставив за посередництвом Аделяйди умову, аби я дарував двацять доларів для громадських бідних. Ці „бідні“ це очевидно він сам, отже я просто післав йому гроші. Тепер уже чорний старший радник консисторії буде напевне задоволений.

Від себе прислав мені за те жменю зігнилого вілля, з якого маю зробити собі купіль, щобу стати „канзу“, себто бути висвяченим. Що-правда, у такій смердючій купелі треба сидіти сорок днів, аж поки вона цілком випарує, але мені дозволено перейти скорочену процедуру. Я викинув хабаззя негайно на смітник, зате ради Аделяйди зів я другий дарунок, „вервер“, мішанину з кукурудзи й крові. Смакувало гидотою. Тепер уже я достаточо підготований, аби завтра нічю прийняли мене у зборище жреців діавола: „біцангос“ і „квінбіндінгес“.

* * *

22. листопада.

Насилу тримаю перо, рамя тремтить і рука не хоче повинуватися. Два дні пролежав я на софі і нині ще ходжу як у гарячці; всі мої кости наче поперебивані. Адеяйда все ще в ліжку. Не диво — після такої ночі! Колиб я описав мойому братові те, що я пережив, то побожний добродій мабуть таки відіслав би мені назад залучений чек.

До сто чортів! як болить мене спина! При кожному найменшому рухові мушу кричати. Чую, як Адеяйда скиглить у свойому ліжку. Я був тільки-що у неї; вона не сказала ні слова, плакала лише тихенько й цілувала мою руку. А я ніяк не міг второпати, що це бідне звірятко є тою самою жорстокою жрекинею, яка карлючкуватими, жадібними крові руками — —

Стрібую оповісти все спокійно. Адеяйда вже раннім ранком пішла, а я сів пополудні на мойого вороного; мої славні бравнінги були сховані у торбі при сидлі. Цим разом я уже знав дорогу до „гонфу“ і до заходу сонця був на місці. Вже здалека зачув я крик схвильованих голосів по лісі, а поруч з ними пронизливі тони „неклезену“. Велика левада була вщерть переповнена чорними тілами; вони скинули геть увесь одяг і лише кількома до купи звязаними червоними хусточками до носа пообмотували тіла. Пили зо своїх череватих пляшок ром, бігали по дорозі, де на гострі палі позастромлювано живих чорних і білих курок, та з вереском розбивали пляшки під божеським морвовим деревом. Мене, видно, очікували, бо кількох муштин підійшло до мене, привязали мого коня до дерева й повели мене доріжкою, при чому — наче квіти на грядках — поливали кровю з глиняних збанків жалісливо сокочучі й тріпаючі крилами (на палях) кури, — наче квіти на грядках. При вході до святині всунув мені один із них порожню пляшку в руку; я розбив її під деревом. Ми ввійшли до просторої хати, а за

нами миттю почало усе й собі тиснутися; під натиском голих тіл дістався я поблизу кошика з вужами. Могучі смолоскипи торчали на сволоку й димом димилися крізь широкі діри в даху у ніч. Мені сподобалася ота червона заграва на лискучих чорних тілах: мушу признатися, що я попав у настрій.

Біля кошика з вужами палахкотів під здоровим кітлом вогонь, при якому барабанщики куняли на своїх барабанах „гун“, „гунтор“ і „гунторґрі“, які є посвячені трьом апостолам: Петрові, Павлові й Йоанові. Позаду них стояв високий, як дуб, драбуга, який гатив у великанський барабан „ассонтор“, на якому була напялена шкура помершого „папальоа“. Щораз швидше і швидше дріботіли палочки, щораз голосніше вдиралися згуки в переповнену святиню.

Служники „авалю“ розіпхали юрбу на всі боки й утворили посередині вільне місце, кинули туди сухого дерева й хворосту та всадили з середину смолоскипи — і в мить знялося на твердо столоченому майдані полум'я. Тоді ввели до кола п'ятеро кандидатів: три жінки й двох мушчин; вони саме перебули у брудній купелі сорокаднівне свячення, яке щасливо минуло мене. Барабан замовк і виступив „папальоа“.

Це був старий худощавий мурин; як усі інші так і він був одягнений лише у поясок із червоних звязаних разом хустинок до носа. До того на лобі мав голубу стяжку, зпід якої вилізли довгі, гидотно скудлачені пасма волосся. Його нижчі жреці, „діжони“, дали йому великий оберемок волосся, кусників рогів і зілля, і він помалу сипав це у полум'я. При цьому кликав божеських близнюків, бога громів Савго і бога вітрів Бадю, щоби вони підсилили полум'я. Потім дав наказ тремтючим кандидатам скакати у вогонь. „Джіони“ заганяли і тягли у полум'я неохочих і це був чудовий вигляд, як во-

ни металися і туди й сюди скакали. Врешті дозволено їм виступити і тепер „папальоа“ завів їх до покритого парюю кітла біля кошика з вужами. Він взивав тепер божеського индика Опете і небесного балакуна Ассугів. В їх честь мусили кандидати пхати руку до кипучої води, виймати відтіль кусні мяса і подавати їх на великих капустяних листках вірним. Щораз наново поринали страшенно попалені руки в кипучий росіл, аж поки останній із присутніх не дістав свого капустяного листка. Щойно тоді худий старець прийняв їх — в імени великого духа всесвіту Аттасхольоса — до своєї громади як рівноправних членів і залишив їх вкінці їхнім своякам і приятелям, які почали намазувати всілякими мастьми жакливо попарені тіла.

Я був цікавий, чи цей добросердешний жрець зажадав й від мене такої церемонії, але ніхто мною не турбувався. Правда, подано й мені також на капусняному листку кусник мяса і я зів його, як усі інші.

„Джіони“ кинули у вогонь свіжого палива й устали вгорі рожен. Потім притягнули за роги трьох козлів, двох чорних і одного білого, та заволікли їх перед „папальоа.“ Цей вбив їм у горло могутню ножаку, просунув її наскрізь і одним єдиним довгим різом відділив голову від кадовба. Обома руками підніс голову до гори, показав їх спершу барабанщикам, потім вірним, і посвятивши їх панові хаосу Агау-Ката-Бадагрі кинув до димучого кітла. В міжчасі „джіони“ ловили у великі посудини кров, мішали її з ромом та роздавали всім довкола пити. Потім обдерли звірята зі шкур і застромили їх на рожна.

Я теж випив спершу один ковток, а потім пив більше й більше. Я почував, як огортає мною дивне опяніння, дике, жадібне опяніння, якого я ніколи досіль не знав. Я цілком втратив свідомість своєї ролі непричасного глядача; вrostав щораз біль-

ше в оце дике оточення, як його учасник.

„Джіони“ зазначили біля вогнища вугольками чорне коло, в яке ступив „папальоа“. І підчас ксли пеклася печеня, яку він поблагословив, він закликав дужим голосом всевідучого бога Аллегра-Вадра. Просив його просвітити свого жреця і вірну громаду. І бог відповів його устами, що спливе на них ласка божа тоді, коли з'їдять козяче мясо. Тоді кинулися чорні постати до рожнів, рвали руками мясо й ковтали його, гаряче й навпів сире. Ломали кости й обгризали їх гострими зубами, і потім викидали їх крізь високі діри у даху геть у ніч, на честь великого бога Аллегра-Вадра.

І знову загули барабани. Розпочав найменший „гун“, потім „гунтор“ і „гунторґрі“. А вкінці заревів свою огидну пісню могутній барабан „ассонтор“. Щораз сильнішим ставало схвильовання, щораз палкіше й тісніше товпилися дофкола мене чорні тіла. „Авалю“ усунули рожна й загасили вогнище, і вся юрба просунулася вперед.

І ось раптом — не знаю, відкіля вона там взялась — з'явилася на коші з вужами — „мамальоа“ Аделяйда. Вона мала на собі, як усі інші, лише кілька червоних хустинок до носа, що звисали їй з бедер і лівого рамени. Чоло здобила блакитна стяжка жреців; її чудові білі зуби блимали в червоній заграві смолоскипів. „Папальоа“ подав їй з похиленою головою здоровий дзбанок ущерть налитий кровю і ромом, і вона випорожнила його одним ковтком. Барабани замовкли й вона почала, спершу тихонько, потім щораз кріпше велику пісню божеського вужа:

„Лєг! Ег! Бомба, ген, ген!

Канго бафію те,

Канго мун де лє

Канго до кі ля

Канго лі!“

Двічі, тричі проспівала вона диковинні слова,

аж із кількохсот пнях уст заревіло їй у відповідь:

„Лег! Ег! Бомба, ген, ген!

Канго бафію те,

Канго мун де лє

Канго до кі ля

Канго лі!“

Малий барабанчик проводив її співові, який щораз тихішав і гейби завмірав. Вона колихалася у бедрах сюди й туди, хилила голову і підносила її, вигинала раменами у повітрі дивні зміни лінії. А юрба мовчала, з запертим віддыхом — вижидуючи. Тихо прошепотів один: „Благословенною будь, Манго, наша жрекине!“ Інший знову: „Йоан Христитель хай цілує тебе, тебе „гуанган“, свою укохану!“ Очі вилазили муринам із лобів, усе вплялилося у „мамальоа“, яка потихеньку собі підспівувала.

Враз промовила вона, тихо, майже на силу: „Ходіть сюди! Великий Вуж, Гуедо, слухав вас!“

Усе пхалося вперед, з трудом слуги й жреці старалися тримати порядок.

„Чи цього літа дістану нового осла?“ — „Чи виздоровів моя дитина?“ — „Чи поверне мій коханий, котрого беруть оце до війська?“ Кожний чогось питав, чогось собі бажав. Чорна Пітія відповідала, прижмуривши очі, глибоко похиливши голову на груди, простягнувши долі рамена, задеревіла, конвульсійно розпяливши пальці. Справедливі пророчі слова — які не казали „так“ ані „ні“ і в яких проте кожний міг доглупатися того, що бажав собі почути. Вдоволені відходили на бік та кидали мідяні гроші у старий суконний капелюх, якого тримав у руках „папальоа“. Але й срібні монети падали туди.

Барабани знову загомоніли і „мамальоа“ гейби помалу зі сну прокидалася. Вона зіскочила з коша, вихопила відтіль вужа і знову скочила нагору. Це була довга, жовто-чорна змія; збентежена

сяйвом полумени пррстягла язик і обкрутилася довкола пррстягнуеного рамени жрекині. Вірні впа-ли ниць, торкаючи чолом землі. „Хай живе нам мамальоа, наша мати й королева, вона, гуджа-нікон, наша повелительниця!“ І вони молилися до великого вужа а жрекиня брала від чих присягу вічної вірности. „Так хай зогниє вам ваш мізок і ваші бебехи, якщо зломите те, що присягаєте!“ Тоді вони закричали: „Тобі Гугон-бадагрі, Йоанові Хрестителеві, який приходить до нас яко Собагі, яко Гуедо, великий Бсг-Воду, складаємо три великі присяги!“

Тепер „мамальоа“ відчинила ииший кіш, який стояв позаду неї. Вихоплювала відтіль кури, білі і чорні, і високо шпурляла ними в повітря. Вірні схопилися зі землі, ловили звірята, які тріпали крилами, й відривали їм голови. Жадібно пили з їх тіл ринувшу свіжу кров. Потім викидали їх крізь діри в стелі на двір: „За тебе, Гуедо, за тебе, Гугон-бадагрі, на знак, що дотримуємо зложену присягу!“

Спозаду товпилося біля „мамальоа“ шестеро муштин. Вони мали на собі маски чортів, на рамена мали накинені шкури козлів, а тіла були на червоно кровю вималювані.

„Страх, страх перед Чімбі-Кіта!“ вили вони. Юрба подалася назад і зробила їм місце. Вони вели на мотузку за шию десятилітнє дівчатко. Дитина гляділа довкола себе здивовано, боязка, залякана, а проте не кричала. Вона спотикалася і ледве могла на ногах триматися — цілком п'яна ромом. „Папальоа“ приступив до дитини: „Передаю тебе Азілітові і Дом Педре, хай занесуть тебе до нього, до найстаршого з усіх чортів, до Чімбі-Кіта“. І посипав дитині на кучеряву вовняну головку малі кусники рогів і клочя та приложив туди головешку. Але не встигла ще пройнята жахом дитина вхопитися руками за горіюче волосся, як із проймаючим

криком кинулася на неї зі свого місця на коші „мамальоа“. Її пальці цупко стиснули вузьку шийку, вона піднесла дитину високо до гори й задусила її.

„Аа-бо-бо!“ кричала.

Здавалося, що вона взагалі не хоче випустити вже з рук своєї жертви. Аж вкінці архижрець вирвав їй мертву дитину і так як козлам — одним єдиним різом ножа відділив головку від кадовба. Жреці діавола приспівували до цього могутніми голосами свою страхітливую тріумфальну пісню:

„Interrogez le cimetièrè, il vous dira de nous ou de la mort, qui de deux fournit le plus d'hôtes“.	(Спитайте цвинтаря, він скаже вам про смерть і про нас, хто більше йому там шле гостей весь час).
---	---

Знову показав „папальоа“ барабанщикам відрізану голову, піднісши її високо до гори; знову кинув її до димучого кїтла. Як стовп непорушно стояла при цьому „мамальоа“, а тимчасом жреці діавола ловили кров у збанки з ромом і розфалатували тіло. Як звірі шпурляли кусні сирого мяса вірним, котрі кидалися на них, билися й дерлися за шматки.

„Аа-бо-бо! Le cabrit sans cornes!“ вили вони.

І всі пили свіжу кров, змішану зі сильним ромом. Гидотний трунок, але петься його, муситься пити, більше і щораз більше — —

Тепер один із жреців діавола станув посередині, поруч жрекині. Він здер зі себе маску, кинув геть шкуру. Стояв ось так чорний драб цілком голий, з тілом у дивоглядні знаки кровю вимальованим, руки темно-червоні від крові. Все мовчало, не чути було ні згуку. Лише малий барабанчик „гун“ тихо воркотав під танок діавола, під танок „Дом Педре“, якого оце мали танцювати.

Непорушно стояв танцюрист, ані не стрепенувся; минули довгі хвилини. Помалу почав він ту-

ди й сюди колихатися, вигинаючи спершу головою, потім спровола цілим тілом. Усі його мускули напаялися, дивне схвилювання огортало ним і гейби якийсь магнетний флюїд почав переходити на всіх присутніх.

Один дивиться на другого, ще ніхто не рухався, але вже чувається, як тремтять нерви. Ось уже танцює жрець, спочатку поволі крутиться, потім щораз швидше і швидше, щораз голосніше гуде барабан „гун“ а до цього привднюється „гунтор“. Тоді вступає жигтя у чорні тіла, одно з них піднімає ногу, друге руку. Вони їдять себе взаємно очима; вже зловило себе двоє і крутиться у танцю. Тепер реве вже й „гунторгі“ і могучий барабан „ассонтор“, а його оболона, виправлена з людської шкіри, вив скаженим, смагаючим нерви покликком похоти. Всі підскакують, крутяться у танці, пхаються і топчуть по собі, вивертають козли, кидаються ниць, товчуть головами об землю, знову вскакують, вимахують руками й ногами та верещуть у дикому ритмі, який піддає їм жрекиня. Вона стоїть гордо посередині, підносить високо до гори божеського вужа і співає свою пісню:

„Лег! Ег! Бомба, ген! ген!“

До неї протискається „папальоа“ і з великих відер прискає кровю на чорні постати, які щораз дикіше скачуть, щораз скаженіше виють пісню королеви.

Ловлять себе взаємно, здирають із тіл червоне шмаття. Члени вигинаються, горячий піт тече з голих тіл. Пяні ромом і кровю, доведені до шалу безмежної похитливости, скачуть один на другого як звірі, перекидають себе на землю, шпурляють собою угору, вбивають один другому жадливі зуби в чорне мясо. Почуваю, що я теж мушу пірнути в оцей чортівський герць каженіючих людей. Божевільна розкіш шалів по салі, крутіж кровожадної любови, яка знімається понад усе земське. Давно

вже перестали співати; з їхніх конвульсій і делірій лунав лише обридливий пекольний крик: „Аа-бо-бо!“

Бачу, як мущини й жінки вгризаються у себе, як беруться в усіх найможливіших позиціях. Дихаючі кровю, здичілі, вбивають собі взаємно нігті у мясо і роздряпують рани. І кров паморочить їх змисли; бачу, як мущини повзають на мущин та жінки на жінок. Ось п'ятеро їх сплелося в один чорний моток, ось-де один лізе, як пес, на кіш із вужами. Шаліюча пристрасть не знає уже полів, не відріжняє уже навіть живучих створінь від мертвих предметів.

Дві муринські повії кидаються на мене і рвуть на мені вбрання. І я хапаю їх за груди й кидаю на землю. Качаюся, вию, кусаю — роблю все те, що всі інші. Бачу, як Аделяйда бере без розбору одного мущину за другим, але бере теж і жінки, щораз інші, щораз нові, ненаситна в оцьому пекольному розгнузданні. Прискакує до мене, цілком голаголіська, а червона кров тече з її рамен і грудей. Тільки блакитна стьожка здобить ще її чоло, — як чорні змії виповзують з під неї грубі кучері. Рве мене на землю, силою бере мене, знову схоплюється і штовхає мені в рамена якусь іншу жінку. І спотикаючись іде далі, обіймає і її обіймають — щораз іншими чорними раменами — —

А я уже без стриму кидаюся у найбільше дикий крутіж, у найбільш нечувані обійми, скачу, шалю і верещу, дикіше і більш безглуздо, як хто-небудь інший, оце страхітливе: „Аа бо-бо!“

* * *

Я прочунав на дворі, на майдані для танців, як лежав посеред купи чорних жінок і мущин. Сонце вже зійшло а довкола у глибокому сні лежали чорні тіла, стогнучи крізь сон і здригаючись. Я підвівся величезною натугою волі; вбрання висіло на мені у закрівавлених клаптях. Поблизу побачив я

Аделяйду, облиту згори до долу кровю. Я взяв її на руки й заніс на мого коня. Відкіля взялось у мене стільки сил, не знаю; а проте мені вдалося піднести її на коня і я поїхав до дому, тримаючи на сідлі в раменах дівчину, яка не могла прийти до пам'яті. Я казав покласти її до ліжка і сам пішов спати — — —

— — — Чую, як вона знову скиглить. Піду до неї занести їй склянку лімоняди.

* * *

7. березня 1907.

Проїшли місяці. Коли ось так перечитую оці останні сторінки, то здається мені, наче це хтось інший пережив оте все, а не я. Таке далеке воно від мене і таке чуже. А коли я сиджу з Аделяйдою, то тоді мушу аж силкувати себе, аби повірити, що це вона була при тому. Вона — „мамальоа“? Вона — це ніжне, привязане, щасливе створіння! Одну лише думку мав вона: її дитину. Чи лише справді буде це хлопець? Без усякого сумніву хлопець? Сотню разів питає про це. І за кожним разом не почуває себе від щастя, коли я кажу їй, що це цілком напевно буде хлопець. Аж смішно казати: ця дитина, якої зовсім нема ще, займає поважне місце в моїх думках. Ми вже винайшли для неї ім'я і ціла маленька білизна лежить уже для неї приготована. А я майже так само турбуюся цим хробачком, як Аделяйда.

Мимоходом кажучи я відкрив у неї нові знамениті прикмети. Вона є тепер у моєму підприємстві шефом одного відділу, з повною належною цій посаді платнею і поводитьсь без закиду. А саме, я завів у своєму підприємстві нову галузь промислу, яка є для мене джерелом великої розваги. Фабрикую чудесну воду, яка годиться проти всяких можливих хворіб. Фабрикація дуже проста: дощева вода, закрашена дрібною помідорового соку на ро-

жево. Наливають її до малих череватих плящинок, які я замовив з наліпленими вже етикетками з Нью-Йорку. Етикету виконано по моїм вказівкам: вона представляє криваву сокиру Чімбі-Кіта а під нею стоїть надпис „Вода Дом Педре“. Плящинка коштує мене три центи від штуки, а я продаю її за доляра. При цьому збут чудовий: мурини деруться за краєм; в останньому тижні висилаю його вже й углиб краю. Зрештою, покупці в надзвичайно вдоволені; вони запевняють, що чудесна вода справді робить чуда привсяких можливих недугах. Колиб вони вміли писати, то я дістав би вже силу листів із подякою. Річ ясна, що Аделяйда в теж глибоко переконана про лічничу силу води і торгує нею з великим захопленням. Свою платню і свої відсотки — вона дістав теж відсотки від уторгованих сум — завжди приносить мені задля збереження їх для „її сина“. Вона справді прегарна — ця чорна дитина; я вже майже вірю, що в неї геть закохався.

* * *

26 серпня 1907.

Аделяйда дурів з радості: вона вже мав свого хлопчика. Але це ще не все: хлопчик в білий і її гордість з цього приводу не мав меж. Як відомо, всі муринські діти не приходять на світ чорними, лише так, як діти білих людей, червоні як раки. Але так, як діти білих стають білими, так само діти Муринів дуже швидко стають чорними як круки, або бодай брунатними, коли походять з мішаного подружя. Про це Аделяйда очевидно знала і зі слізма в очах чекала, коли це її дитинятко почорніє. Вона не випускала його зі своїх рамен ані на одну мить, наче би таким робом могла охоронити дитину перед прийняттям своєї природної краски. Але минала година за годиною і день за днем проходив, а дитина була білою і білою залишилася, сніжнобілою, білішою — далєбіг! — за мене. Якщо

не мала би маленьких чорних кручених кучерів, то трудно булоб довірити, що має в собі муринську кров. Щойно після трьох тижнів дозволила мені Адеяйда взяти дитину трохи на руки. Я не мав на руках ніколи у своєму житті малої дитини і це було смішне почування, як оцей малий харцизник сміявся до мене і вимахував на всі сторони маленькими раменами. Таку силу має уже в своїх пальчиках, — річ ясна, має три сугави, — справді: це неабиякий молодець!

З якою приємністю гляджу на матір, коли стоїть осьтак у крамниці за своєю бар'єрою, а перед нею стирта червоних чудотворних плящинок. З червоного каптаніка виблискує сильна чорна грудь, з якої що сили не здоровий білий хлопчик. Повірте мені, що почуваюся щасливим на свої старі роки і таким молодим, як ніколи раніше. З радості з приводу народин мого сина, я післяв коханому братові хорошу надпрограмову посилку; можу собі на це дозволити, — адже для мого сина залишиться і так більше, ніж достаточнo.

* * *

4. вересня.

Я дав собі слово ніколи більше не завдаватися вже з поклонниками Воду — хіба лише в звязку з мєюю фабрикою чудесної води. А проте таки я мусив ще раз зустрітисся з цією бандою, щоправда не в ролі учасника, тільки напасника. Вчора з плачем причлапала до мене стара бабуся Фільоксера, та, яка поле в могому саду. Щез її правнук. Я потішав її, що він заблукався певне в лісі. Вона спершу теж так думала і цілими днями шукала за ним, але тепер — мовляв — вона вже знає: „бідангос“ вхопили його. Покищо тримають його в одній хатині за селом, а в слідуєчому тижні мають принести його в жертву Чімбі-Кіта, Азилітові й Дом Педре. Я обіцяв їй допомогти і як

стій вирядився. Перед хатою заступив мені дорогу чорний драб; я пізнав його, це був перший танцюрист жреців диявола. Я відштовхнув його і ввійшов до середини. Там найшов я хлопця, як куняв в одній великій скрині, зі звязаними руками й ногами. Біля нього лежали великі кусники кукурудзяного хліба, переповненого ромом, а сам хлопець упялив у мене ідіотські очі худобини. Я розрівав пута й забрав його з собою; жрець не відважився ані на найменший спротив, я казав негайно відвести хлопця на пароплав Гапагу, який відїжає ніні вечір; капітанові передав я листа до одного мого приятеля зі спільних інтересів у місті Сен Тома, щоби прийняв хлопця до себе. Таким робом він уже в безпечному місці; коли би тут залишився, то швидше чи пізніше таки пішов би під різницький ніж: визнавці Воду не зрікаються так легко того, кому вже раз призначили смертний удар. Стара бабуся хлипала від щастя, коли дізналася, що її вдине щастя — яке, мимоходом кажучи, в виїмковсю нікчемюю — знаходиться у безпеці на помості корабля. Тепер нічого їй боятися; коли він назад поверне, тоді вже давно буде мущиною, який сам може других різати.

Зрештою я теж радий із свого вчинку. Це свого рода пімста за мулятьських дітей, котрі щезли з мого двора. Бабуся сказала мені ясно: вони пішли тим самим шляхом, який був визначений її внукові.

* * *

10. вересня.

Сьогодні мав я з Аделяйдою уперве від довгих місяців знову суперечку. Вона дізналася, що я врятував правнука Фільоксера і з цього приводу прийшла до мене з докерами. Жреці Чімбі-Кіта призначили — мовляв — дитину на смерть, отже як я міг зважитися силою видирати її з їх рук?

Цілий отой час ми ніколи про Воду не говорили; це було від того дня, коли вона, швидко після свята жертви, з власного пориву заявила мені, що зреклася почеси „мамальоа“. Вона довше не може бути жрекинею, — сказала, — бо занадто любить мене. Я сміявся тоді, але це було мені таки приємно.

Тепер почала знову з отим своїм поганим забобоном. Я спершу пробував говорити їй до розуму, але швидко замовк, коли зміркував, що не зможу вирвати з неї віри, яку вона впоїла в себе разом з матірнім молоком. Крім того я добре бачив, що її докори пливуть лише з любови мене та з її великої журби за мене. Вона плакала й ридала і я не міг її ніяк успокоїти.

* * *

15. Вересня.

З Аделяйдою не можна витримати. Всюди бачить вона примари. Цупко тримається мого боку як пес, що хоче мене боронити. Це вправді дуже зворушує, але й сильно надокучує, тим паче, що дитина, якої вона не випускає із рук, має надзвичайно сильний голос. Усе, що їм, варить вона сама, але цим теж не вдоволяється і тому кожну страву сама спершу попробує, заки дозволить мені її торкнутися. Що правда, знаю, що мурини є знаменитими фабрикантами отрут, прегарно розуміючись на ботаніці, але не вірю, аби хтонебудь із них відважився випробувати на мені свого знання. Отже з Аделяйди кепкую собі, а проте почуваю себе якось ніяково.

* * *

24. вересня.

Отже „душу“ вже відібрали мені! Знаю про це від Фільоксери; старушка в не менше схвильованні і стурбована про мене, ніж Аделяйда. Вона

прийшла сьогодні остерегти мене. Я хотів вислати Аделяйду з кімнати, але вона настояла на тому, щоби могла й собі слухати. Виходить, що жреці пустили вістку, що я зрадив Чімбі-Кіта, якому присягнув вірність; я є — мовляв — вовкулакою „лю-гару“, який у ночі ссе у дітей кров. Після того кількох „джіонів“ „відібрало мені душу“, а то таким чином, що виліпили з глини мою фігурку й у святині повісили її. Ця пригода сама по собі є цілком невинною, а проте вона має одну неприємну сторінку: я є тепер чоловіком „без душі“, а таку людину кожний має право вбити. Ба, він зробив би цим ще добре діло.

Не вважаючи на те, не придаю цій історії особливо великого значіння і не думаю навіть журитися жіночими журбами. Як довго перед моїми дверима лежать мої кровожадні собаки, а при моєму ліжку мої бравнінги, і як довго Аделяйда подає мені харчі, безумовно не маю чого лякатися чорних розбишаків.

„За людської пам'яті не було ще випадку, аби мурин відважився піднести руку на білого!“ потішав я Аделяйду.

Але вона відповіла: „Вони вже не вважають тебе білим! Вони глядять на тебе, як на одного зі своїх, з того часу, як ти присягнув Чімбі-Кіта!“

* * *

2 жовтня.

Мені так жаль бідної жінки! Ходить за мною як тінь і ані на мить не зводить з мене очей. Навіть уночі ледве задрімав, сидючи біля мого ліжка й пантрукючи мого сну.

Не плаче вже більше, лише тихо, мовчки снується біля мене, так, наче би боролась із якоюсь великою постановою.

— — А що, якби я так зліквідував тепер мов тутешнє підприємство? До Німеччини вертатись не

хочу, не тому, немов би я боявся знову попасти в конфлікт з тими дурними законами, — адже я давно вже не звертаю уваги на інших жінок, відколи маю Аделяйду і сина. Але не можу чейже привезти туди муринки як свою жінку.

Я міг би переїхати до Сен-Тома. Аделяйда напевне почувала би себе там гарно. Я збудував би собі там гарну віллу і почав який новий інтерес— якусь працю мушу мати. Коби лише я міг позбутися свого тутешнього краму на сяк-так можливих умовах.

Пишу у своїй робітні, яка подавав на твердиню. Аделяйда кудись вийшла; вона не сказала мені куди, але я переконаний, що вона хоче навязати переговори з визнавцями Ванду. Три пси лежать у кімнаті перед зачиненими дверима, револьвери передімною на столі. Справді, аж смішно казати: наче би який мурин відважився у білий день торкнутися мені волоска на голові! Але я мусів повинуватися волі Аделяйди. Вона пішла сама, дитина лежить обіч на софі і спить. Сподіюся, що принесе добрі новини.

*

*

30. жовтня.

Здається, що Аделяйда здуріла. Вона кричала і біла що сил у двері; я не встиг так швидко відчинити їх, як хотілося. Вона кинулася до дитини, вхопила її й мало не вдусила пестощами. Хлопчина почав верещати, аж вуха дерло. Але вона не дала йому спокою, цілувала його й обіймала, і я боявся, що задусить його своїми цілунками.

Її поведінка проймає мене острахом. Не сказала ні слова, але очевидячки досягла якогось успіху. Вже не пробує моїх страв і здається, що взагалі перестала за мене боятися. Значить, усяка небезпека напевне минулася. Але ходить за мною, як і раніше, наче вірна собачка. За вечерею сиділа

поруч мене мовчки, ані крихіточки не взявши до уст; але ні на мить не звела з мене очей.

Либонь щось страшно твориться у її душі. Але вона нічого не каже, я не міг видобути з неї ані найменшого словечка. Не хочу мучити її, адже бачу гаразд, як ця бідна жінка заїдається з любови до мене.

Вживу всіх заходів, щоби як мога мершій виїхати відсіль. Я говорив уже з агентом лінії Гамбург — Америка. Він у принципі погоджується, однак не хоче дати й четвертини того, чого все це варто, та й то на сплати. А проте я таки згоджуся; адже я стільки разів вже на сухо з води вилазив і тому один інтерес можу зробити й із втратою. Милий Боже, Аделяйда не буде тямитись від радссти, коли їй це скажу. Тоді теж звінчаюся з нею — задля сина вона на це справді заслужила собі. Щойно коли геть усе чисто буде готове, тоді скажу їй: „Так, дитино, гепер можеш пакуватися — —“ Вона збожеволів з утіхи!

11. листопада.

Мої переговори на дсбрім шляху. Прийшла теж до мене телеграма з німецького банку, який годиться позичити мойому наслідникові потрібну готівку. Таким робом головна перепона розв'язана, подробиці можна буде легко поладнати, бо-ж я сам став уже ходячою чемністю. Той пройдисвіт уже запримітив це і називав мене прилюдно „своїм приятелем і добродієм“! Що-ж! не можу його винуватити в тому, що він не в силі затаїти своєї радости з нагоди такого казкового інтересу.

Мушу на силу таїти перед Аделяйдою мої тайни. Її стан журить мене щораз більше. Та ще цей тиждень вона зможе вдержати; зате пізніше буде тим більше тішитись. Вона була ще кілька разів у цих своїх людей з Ванду і кожний раз верталась звідти в страшнім стані. Я не розумію

з цього нічого; мені здається, що всяка небезпека минула. Усі двері лишаємо на ніч як і раніше відчиненими, а навіть варення передала вона дівчатам. Що-ж їй бракує?

Майже не відзивається. Зате її любов до мене і до хлопця росте з кожним днем, зростає майже до непомірних меж. Ця любов має в собі щось несамовитого, аж дух у мені запирає. Коли я беру хлопця на коліна і граюсь із ним, вона починає кричати, вибігає з кімнати, кидається на ліжку, плаче та хлипає, аж серце рветься.

Нема сумніву, що вона недужа і мене заражує цією дивною недугою. Я благословитиму ту хвилину, коли ми зможемо покинути це нещасливе гніздо.

* * *

15. листопада.

Нині вранці вона немов би зовсім зіхала з глузду. Хотіла полагодити якусь орудку і взяти із собою дитину. З такої нагоди почала зі мною прощатись зовсім неприродно. Очі має вона віддавна червоні та запухлі від вічного плачу, але нині вранці лилось із них як із водопаду. Вона не була в силі вирватись із моїх обіймів і за кожним разом давала мені наново цілувати хлопця. — Ця сцена аж потрясла мною. На щастя, хутко по тім прийшов до мене агент Гапагу і приніс мені до підпису контракти. Тепер уже в там підписи прізвищ, а чек на банк є в моїх руках. Той дім не є вже мовою власністю, я тільки прохав купця, щоби дозволив мені ще тут лишитись кількаднів. „Коли хочете, навіть пів року!“ відповів він. Але я йому обіцяв, що довше як тиждень тут не лишусь. У суботу відїзжав пароплав до Сен-Тома і треба до цього часу все спакувати.

Тепер поставлю на стіл квіти. Коли лише Аделяйда вернеться, почує радісну новину!

* * *

5. год. вечір.

Це страшно. Аделяйда не вернулась, нема її і нема. Я побіг до міста. Ніхто її не бачив. Я знову вернувся до хати, але її не було. У саді шукав я Фільоксери — не було її там. Я побіг до її хати — і найшов її там — — привязану до стовпа. „Нарешті ви прийшли, нарешті! Кваптесь, пски ще не запізно!“ Я перерівав її мотузи. Нелегко було від збожеволілої жінки видобути розумне слово. „Вона є в Гонфу, Мамальоа“ — мимрила стара — „у Гонфу зі своєю дитиною. Мене привязали, щоби я не могла вас про це повідомити“. Я побіг знову до хати по пістолі. Пишу це, коли сідлають мені коня. — Мій Боже, що могло би — —

* * *

16. листопада.

Я переїхав через ліс.

Сумніваюсь, чи я думав тоді про щонебудь. Лише про одно: мусиш приїхати на час, мусиш на час приїхати.

Сонце вже заходило, коли я їхав узліссям. Двох драбугів хопило мого коня за поводи; я вдарив одного тростинкою поміж очі. Я скочив із коня і привязав поводи до морви. Потім вдерся до Гонфу, розштовхуючи на всі боки людей.

Знаю, що я кричав. Там стояла на коші в червоній заграві Мамальоа, а довкола блакитної стяжки пнявся вуж. Вона піднесла високо мою дитину і держала її за шию. Мою дитину і її дитину. І душила її, душила, душила.

Знаю, що я кричав. Витягнув із кишені бравнінг і почав стріляти. Два стріли, один у лице, другий у груди. Вона впала з коша. Я скочив туди і підніс дитину. Побачив миттю, що вона була мертва. А була ще така тепла, така пекуче тепла.

Я почав стріляти на всі боки в чорні тіла. Все це пхалось у натовпі, розбігалось, ревла, гавкало, кри-

чало. Я зірвав смолоскипи з бальок і скинув їх на солом'яні стіни. Усе це загорілось як сміття.

Сів на коня і вернувся до хати, везучи туди мою мертву дитину. Я вирятував її: не перед смертю, але бодай перед зубами чорних чортяк.

На своїм столі найшов я такий лист — сам не знаю, як він туди попав — :

„До пана Ф. Х.

Ти зрадив Чімбі-Кіта і вони хотіли Тебе вбити. Але сказали, що не зрєблять цього, коли я пожертвую своєю дитиною. Я кохаю її дуже, але Тебе ще більше. Тому зроблю те, чого домагається Чімбі-Кіта. Я знаю, що Ти мене проженеш, коли почувеш, що я зробила. Тому отруюсь, а Ти мене вже більше не побачиш. Але будеш знати, як дуже я Тебе кохаю. Бо тепер ти вже зовсім урятований.

Кохаю Тебе дуже Аделяйда“.

* * *

Ось так усе мов життя розторощене на кусні. — Що маю діяти? Тепер уже нічого не знаю. Поскладаю ці листки в коперту і вишлю. Це ще одна робота.

А потім?

* * *

— — На цей лист я відповів негайно. На адресі мого листа я додав ще другу адресу: агента Гапагу, з приміткою: „Коли неprisутний, вислати далі на його адресу“. Лист вернувся назад з іншою приміткою: „Адресат помер“.

Рагуза, 1907.

БЛАКИТНІ ІНДІЯНЕ.*)

Я познайомився із Дон Пабльо тоді, коли мусив застрілити в *Orizaba* старого осла. — *Orizaba* — це мале містечко, яке служить за вихідну точку людям, що хочуть вилізти на шпиль над *Orizab*-ою, про який оповідають нам у школі, що зветься в'н *Ropocatepetl*. Я був тоді ще сущим зеленим недотяпою і в свою іспанщину тицяв усе пригорщу астекійських і тляскалянських слів, які відкіля-то вивчив; воно вбачалося мені надзвичайно по-мехікан-

*) У первісному пляні Видавництва щодо змісту й вигляду цієї збірки не передбачено перекладу цього оповідання, тому теж нічого про нього не згадано у вступі, де мова лише про шість оповідань; оце сьоме було додане згодом, уже після видрукування перших аркушів. Вийняте воно теж із книжки „Die Besessenen“, як і „Павук“, і має цілу низку елементів спільних з усіма попередніми оповіданнями. Огже: сюжет збудований теж на проблемі *думки*, покутуючої цим разом у мізках нащадків, звязаних з позамогильним світом своїх предків унаслідженою *пам'яттю*. Теорію наслідности доведено тут послідовно до такого самого абсурду, як теорію умовности реального світа в „Померанчевому дереві“ чи ступенування звірських інстинктів у „Помідоровому сосі“. І всюди — та сама подиву гідна льогіка і всюди та сама гармонійна змішка фантазії й дійсности. Колиж який читач дивувався би, що після перших сторінок гротесково-сентиментальних жалів над трагічною смертю старого осла, останні сторінки короткого оповідання малюють образок дихаючий здичінням — хай пригадає собі, що автором є Г. Г. Еверс. — Писане це оповідання у 1906 році в Мексику, підчас одної з пречисленних мандрівок автора.

І. К-н.

ськи. На жаль Мексиканці не мали зрозуміння для такої творчості і воліли саламаху з англійських відпадків.

Отож *Orizaba* — це розкішне мале — —

Але не маю найменшої охоти оповідати про Орицабу; вона не має нічого спільного з цією пригодою. Мені треба її лише тому, що тут я мусив застрілити старого осла, котрий теж з цією історією нічого спільного не має. Однак старого осла справді таки треба мені, бо-ж йому це я завдячував своє знайомство з Дон Пабльо, а про Дон Пабльо говорити мушу, бо через нього я дійшов до блакитних Індіян.

Отже старий осел стояв собі позаду в саду. Цей останній мав форму чотирьохкутника, сам собою невеличкий, на краю міста. Є там чимало високої деревини, а трава поросла по стежках, бо люди туди ніколи не заходять; мешканці *Orizaba* воліють майдан посередині міста: там грав музика. Пізно пополудні пішов я до міського саду, а дощ ляв цюрком; тоді то найшов я старого осла, по тому боці, де починаються гори. Він був цілком мокрий і пасся серед мокрої трави. Але він напевне зорко подивився на мене, коли я біля нього проходив.

Слідуючого вечора я пішов знову до міського саду, все ще серед зливи. І ось, я стрінув старого осла на тому самому місці. Він не був прив'язаний, і ніде поблизу не було дому ні хатчини, до якої він міг би належати. Я підійшов до нього; тоді я побачив, що він стояв на трьох ногах, — задня ліва нога баламкала у повітрі. Він був дуже старий і мав силу гнійних ран рід надто вузького хомути, що натер шкіру, від ударів батогом і колючок від гострого костура. Нога була двічі зломана й недбайливо обкручена брудною шматою. Я вийняв хустину і нашвидко зробив з неї пов'язку.

Слідуючого ранку виїхали ми верхом у гори,

але по двох днях вернулися, наскрізь перемоклі від безперервного дощу. Холод нас пронизував, а наші коні тремтіли серед мокрої студіні. Я мусив постійно згадувати старого осла; я поїхав туди раніше, поки ще завів свою кляч до стайні. Він стояв усе ще на старому місці, а побачивши, що я наближуюсь, підніс до гори голову. Я зіскочив, погладив його і заговорив до нього. Це не прийшлося так легко, бо він страшенно смердів; я вкусився у губи, аби не потрапити в морську хворобу. Нахилився і підніс його ногу: на неї кинулась гангрена, мясо гнило й смерділо, гірше, багато гірше, ніж —

Не хочу говорити про це. Досить з мене, що я це витримав; знаю, скільки воно коштувало мене. Старий осел глядів на мене і добре відчував, про що він мене просив. Я вийняв бравнінг, потім нарвав жменю трави. „Ідж“, сказав я, але звіря уже не їло. Воно лише гляділо на мене. Я виміряв йому револьвер поза вухо і натиснув. Жадного згука. Вдруге і втретє, жадного згука. Револьвер відмовив послуху, замоклий, заржавілий у мокрій кишені. Я обняв раменем голову звіряти і обіцяв йому прийти знову. А страх у великих замучених очах благав: „Чи лише прийдеш справді знову, чи прийдеш цілком напевне?“

Я скочив на спину клячі й підігнав її. Враз порвалися із галузів шуліки, готові вже кинутися, бо ось їхня жертва паде на землю: вони не чекають, поки вона подохне. А проте вони можуть ждати цілими днями, та не вступаються від хворого звіряти, поки воно не провалиться на землю. Воно став знову, паде, ще раз скаче на ноги, і стоїть тремтючи, не видаючи ні згука у своїй страшній трівозі: о, воно знає свою долю! Коби лише воно могло вмерти, у якійсь скритці, саме одно, здалека від оцих огидних птахів. Потім паде знову і стати знову — не може вже. А птахи злітають униз. Вони мусять ждати ще довгі дні, аж поки випари

з розкладового процесу не розірвуть шкіри, якої їх слабкі дзьоби не в силі роздерти. Але тепер уже, тепер, вони беруть найбільші ласощі з бенкету, смаковите *Hors d'oeuvre*: очі живучого звіряти.

Я повернувся у сідлі: „Тримайся“, крикнув я, „тримайся. Зараз вертаю назад“. Болото прискало на розмоклих вуличках, я увійшов до готелю як який волоцюга. Пішов до ресторану, де за наріжним столом пили достойники — Німці, Англіїці й Французи. „Хто позичить мені револьвера“, я крикнув. Усі вхопили за кишені, лише один із них запитав: „Навіщо?“ Тоді я оповів про свого старого осла. Руки завернули порожні, ніхто не дав мені свого бравнінга. „Ні“, вони сказали, „ні, ви цього не зробіте; з цього вийшла би для вас велика халепа“.

„Алеж ця звірина до нікого не належить“, я закликав, „її власник прогнав її геть і дозволяє їй тепер живцем гнити та бути жиром шулік“.

Пивовар засміявся: „Цілком слушно, тепер не належить осел до нікого. Але застрільте його, то за годину зголоситься якийсь власник і зажадає від вас такої суми, за яку ви могли би двадцять коней купити“.

„Я викину його за двері“.

„Очевидно, і в цьому саме річ. Той чоловік приведе шефа поліції і суддю — тоді щойно ви будете суперечатися, не хочючи платити. З вами будуть пов'язатися брутальніше, ніж у Прусах, і ви схочете випросити собі це: спротив урядовій владі. На слідуючий день ви цілком напевне сидите у в'язниці, і ми мусимо вживати всіх своїх впливів і давати силу гроша, щоби вас відтіль добути — ось цілий дорібок із цієї пригоди. Повірте мені, у Мексику в закони!“

„Так?“ крикнув я. „Закони?“ Я вказав рукою на кілька дір у стіні: „Гарні закони! А ось-де цей—“
Англіський інженір перебив мені:

„Оцей? Адже ми вам вчора оповіли. Оцей жартом застрілив собі у цій кімнаті на смерть дві жінки і трьох мушин — але це були Індіане і повії, далеко невартні того, що один осел. Він дістав пів року вязниці і відбув її таким робом, що два дні просидів у лічниці. Гаразд — але не забувайте одного: він був Мексиканцем і родичем губернатора. Закони у цій країні в для чужинців і тут їх при-норовлюють беззастережно. Я йду об заклад, що ви просидите цілі роки у холодній з вини вашого старого осла, якщо ми вас відтіть не добудемо — а це коштуватиме нас тисячі: шеф поліції, суддя, губернатор, усі розуміють свій інтерес. Ми лише заощаджуємо собі грошей, коли не зичимо вам револьвера“.

Ніхто не дав мені зброї. Я просив, але вони висміяли мене і я вибіг скажений геть. Чверть години потім хтось постукав до моїх дверей, — це був Дон Пабльо. „Ось мій револьвер“, він сказав. „Спакуйте свої клунки, підіть до саду як мога пізніше і сідайте потім у третій годині до ранішнього потягу. Мені буде дуже мило, я теж їду і тому буду мати товариша“.

* * *

Очевидно, він мав товариство в подорожі та ще й не на один день. Дон Пабльо тягав мене з собою місяцями по Мексику. Так, наче один із своїх двадцятисьоми клунків. Бо він був ремшайдівський комівояжер.

Там знають, що це таке; але не знають цього люде, які мої книжки читають, і тому теж мушу пояснити їм. Подорожний продавець експортної фірми Ремшайда говорить усіма мовами і всіма діалектами всіх мов У кожному місті Америки від Галіфаксу аж до *Punta Arenas* має він добрих приятелів і побратимів і знає дуже докладно, скільки якому купцеві можна дати кредиту. Його шеф пі-

ниться, що він коштує його річно 50.000 марок, але є дуже вдоволений, що він звертає йому в десятеро стільки в заробітках; швидше чи пізніше він робить його напевне спільником у підприємстві. Він є подорожною вертгаймівською касою, його куфри з пробками заповнюють два вагони; у них знайдете підвязки й образи святих, кухонні глечики й щіточки до зубів, частини машин і все, що є. Але він знає, де що лежить і взагалі у своїх куфрах орієнтується так само, як у краю, по якому розїзжає. Коли їхати з ним, то не треба ніяких писаних провідників, він знає усе, що в них стоїть та й ще добру пайку більше.

Мій ремшайдівець звався Рауль Бекер, але я зватиму його Дон Пабльо, бо так зове його цілий Мексик і він сам себе також. Я прийшов досить пізно на дворець і скочив до потягу в останній хвилині, при чому трісли мені шлейки. Дон Пабльо дарував мені пару нових, на кошт своєї фірми. Потім вилаяв мене за те, що я купив білет. Сам він дав кондукторові старий ніжик.

Дон Пабльо взяв мене спершу до *Puebla*, потім до *Tlaskala*; ми їздили скрізь по всіх провінціях, в *Yucatan i Sonora*, в *Tamaulipas*, *Campeche i Cahila* — —

Як довго ще могли ми користати з залізниці, йшло ще сяк-так. Але коли треба двацять сім важких клунків вантажити на мулів і їхати безнастанно то вгору то в долину, то воно швидко переїється. Бувало я хотів страйкувати; тоді Дон Пабльо казав обурений: „Та-ж ви не бачили ще мітлейських руїн!?“ Тоді воно трівало знову кілька тижнів. Так ішло щораз даліше і я мусив оглядати щораз щось нове. Раз сказав Дон Пабльо: „Ну, тепер їдемо до *Guerrero*“. Я озвався на те, хай їде собі сам, бо взагалі маю вже Мексика вище вух; але його думка була така, що мушу безумовно пізнати Індіян із степу *Guerrero*, бо инакше моє поняття про Мек-

сик булоб далеко не суцільне. Я вперто боронився і запевняв його, що знаю уже більше сотні індієських племен і що мені цілком байдуже, чи побачу ще одно.

„Ласкавий пане!“ крикнув Дон Пабльо. „Це не перечить тому, що ви мусите побачити Індіян із *Guerrero*, якщо взагалі схочете колинебудь вмішатися у розмову про Індіян. Бо Індіяне з *Guerrero* є — “

„Дуже дурні“ я перебив йому, „як усі Індіяне“.

„Очевидно“, сказав Дон Пабльо.

„І огидно ліниві“.

„Самозрозуміло“.

„І є добрими католиками та не залишилось у них уже ні трішки зі старих звичок“.

„Цілком слушно“.

„Отже щож, на всіх богів, що таке маю у них оглядати?“

„Ви самі мусите поглянути на них“, з повагою сказав Дон Пабльо. „А саме, це є племя блакитного коліру“.

„Блакитного коліру?“

„Так, блакитного“.

„Блакитного?“

„Так, так, блакитного коліру. Вони такі блакитні, як плащ святої Діви на моїх образах Мадонни. Блакитні, як великодні писанки“.

* * *

Гаразд, ми купили нових коней, ослів і мулів і поїхали верхом із *Toluca* через *Sierra Madre*. Кілька разів зробили постій, на те, щоби розкласти свої сразки; підчас коли Дон Пабльо навідав місто *Tixtla*, я мав честь явитися перед інтересантами з *Chilapa*. Однак на загал подорожувалося швидко і вже після трьох тижнів ми були над Пацифіком в *Acapulco*, столиці стейту, яка має один справжній готель. Я шукав пильно блакитних Індіян, але не находив

їх, хоча Дон Пабльо запевняв мене, що завжди бачив їх тут. На головного свого свідка покликав італійського господаря; той потвердив, що справді инколи заходять до міста блакитні *Momoskapan*. Що тільки кілька місяців тому — мовляв — два французські лікарі повернули з *Ystotasinta*, місцевости, замешкалої тим племенем; вони буцім-то перевели там пів року на студіях блакитної хвороби, — блакитний колір вважають тут дивною шкірною хворобою. Ці два лікарі сказали йому теж, що *Momoskapan*-ці крім своєї блакитної краски визначаються ще й дивовижною просто памятю, яка сягає аж до раннього дитинства, і яку можна пояснити собі мабуть тією обставиною, що те маленьке плем'я від непамятних часів живиться виключно рибами й черепашними створіннями. Зрештою, зауважив господар, я можу чейже сам поїхати туди, бо те плем'я живе там, де *Momohuichic* впадає до моря, себто на несповна десять днів дороги відсіля.

Дон Пабльо подякував; йому видалося виключеною річю, аби поміж *Momoskapan*-цями могли знайтися якісь поважні з купецького погляду люди. Так отже я поїхав сам; мав я із собою лише трьох Індіян, між ними був один *Usamaltotek* зі *Sierra Madre*, котрий знав також трохи ісляпетське наріччя. Можна було прийняти за ймовірну річ, що й поміж блакитними Індіями найдуться один-два чоловіки, які могли би сяк-так порозумітися тією спорідненою говіркою.

Те, що я хотів побачити у *Momoskapan*-ців, я оглянув за перших п'ятнадцять хвилин. Я ствердив, що вони є блакитні, що либонь зауважили вже сотні інших подорожніх. Правда, основним коліром була біло-жовта краска всіх мексиканських Індіян, але з цієї краски ще залишилися лише малі, щонайвище завбільшки в долоню, цятки, і то здебільша на обличчі. Блакитна краска скрізь побідила, не так як у тигрових Індіян зі *Santa Marta* в Ко-

люмбії, у яких первісний жовтий колір усе ще сильно перемагає великі, мов іржа брунатні плями. А проте мені здається, що поміж обома цими іграшками природи існує певний зв'язок, бо Індіане зі *Santa Marta* живляться також виключно плодами моря. На жаль, на шкірних недугах розуміюся не багато більше, ніж цісарський німецький посол на дипломатії, ніде теж не вчитав я нічого про *Momoskapan*-ську блакить, бо тоді я уплів би сюди охоче кілька вчених речень; це безумовно виглядало би дуже гарно. Але так я міг лише вивалити очі і сказати: „Гм — смішно!“

Коли я ходив до шостої кляси, по дорозі до школи стрічав я завжди пана банкира Левенштайна. Він вертав з ранньої кінної проїздки, мав шапочку й камаші та вимахував батіжком. Собою був маленький і грубенький, у лівому оці носив монокль, а цілу праву сторону обличчя покривала велика, блакитно-фіолетова нарість. Я казав собі: „Тому-то він носить монокль; коли би насадив собі цвікер, то при якомунебудь зударі міг би роздерти собі правий, блакитний, бік носа“. І потім постійно мала мені одна і та сама томлива ідея: „Якщо занадто приблизишся до нього, то твій найблищий гудзик із піджака застрягне йому у щоці, — ах, одним порухом усе розірвеш йому!“ Я думав про те підчас шкільних годин і снилося мені воно нічу у ліжку; я робив велике коло, коли вкінці бачив його і ходив до школи іншими вулицями.

Такими блакитними, такими темно фіолетово-блакитними як кривава нарість пана банкира Левенштайна, були й блакитні Індіане. І з першого погляду заволоділа мною знову тая, протягом двадцятипяти літ призабута ідея: твій найвищий гудзик із піджака застрягне і все розірве. Я так стояв під впливом отої дитячої думки, що за всі ті тижні, які перевів у *Momoskapan*-ців, ані разу не відважився когонебудь із них доторкнутися.

А проте я бачив гаразд, що це не була ніяка нарість. Шкіра була міцна й лискуча, і булаб гарною, якщоб не виступали на неї то тут то там оті білі цятки. Це була тільки моя манія, яксі я не міг перебороти, що не дозволяла мені привикнути до їхнього виду.

Тому, що я таки заїхав уже до *Ystotasinta*, а з блакитним зявищем не знав що робити, я рішив бодай зайнятися трошки тією другою загадкою, про яку французські лікарі оповідали господареві з *Acapulco*.

Залишаю науці розслідувати, чи і наскільки виключний рибний харч вплинув тут на поступенне блакитне зафарблення *Momoskapan*-ців і як безплатний додаток даю їй порівнюючу теорію із теж ще мало дослідженим червоним зафарбленням Індіян зі *Santa Marta*. Тамті колюмбійські тигровошкурники з'їдають силу силенну черепах, мексиканські блакитношкурники не їдять їх зовсім — може міг би докинути сюди якийсь дослідник. Вічно шкутильгаюча наука могла би вже теж вкінці пояснити питання „чому“, яке торкається факту зростаючої сили людської пам'яті при збільшеному або виключному харчуванню себе морськими істотами: для ствердження самого факту я її вже не потрібую. Я робив протягом цілого півроку досвід і завдячую йому низку давніх призабутих спогадів дитинства, — які були мені цілком байдужі й ні трохи не цікаві. Тому я закинув цю роботу, на велику радість мого сильно надірваного шлунка й мого піднебіння, якому це лікування страшенне не подобалося. Я не найшов у *Momoskapan*-ських Індіян ані одної людини, яка не пригадувала би собі всіх чисто подробиць свого — на жаль дуже одноманітного життя, а в багатьох пам'ять сягала аж до їх першого року життя. Воно не буде нас довше дивувати, якщо візьмемо під увагу, що це маленьке плем'я від непамятних генерацій ні-

коли не їло мяса ані якихнебудь земельних плодів, лише годувалося виключно дарами моря і знову таки головно одним спеціальним родом малих, сильно фосфоричних, устриць. Мимоходом кажучи, ця звичка зовсім не була подиктована якимось релігійним законом, і страви зі суші цілком не були заборонені як „табу“; щобільше, їх не їли лише тому, що на цьому безнадійно пустк. винному побережжі просто нічого не росло, нічого не приймалося і не прозябало. Мала різнородність була Індіянам дуже бажаною і вони були надзвичайно вдячні за всі рештки моїх пушок консервів.

Як більшість Індіян, є також і *Momoskapan*-ці страшенно ліниві, неінтелігентні і надзвичайно миролюбиві; вони взагалі не знали, як можна користуватися зброєю. У звязку з відвідинами французських лікарів, які очевидно принесли їм силу дарунків, вони привикли вже до чужинців, зустріли мене дуже зичливо і, доглулавшись сяк-так, чого я хочу, самі приводили до мене всіх тих земляків, які відзначалися особливо гарною пам'яттю. Але досить швидко почали мені переїдатися оці завжди однакові сповіди, тим паче, що кожна розмова велася через двох дольмечерів, могого *Usamatolteken'a* й самотнього старого кацика *Momoskapan*-ців, який лише страшно мізерно говорив по ісляпетськи, і тому не могла бути занадто займаюча. Та ось, одного дня привели мені одного хлопця, який оповів мені дивовижну історію. Спершу повідомляв мене про всякі можливі дурниці із свого найвчаснішого дитинства, але згодом почав говорити про своє вінчання і про те, як то зловлено і спечено трицять великих *Huatchinangos* і що швидко потім він був із своєю жінкою в *Acapulco*. Він опишував докладно, як усе це виглядало. Все воно зовсім не було нічим цікаве, однак цікавою була та обставина, що той хлопчина мав заледветринацять літ, ні в якому разі не міг бути жонатий і ніколи

в життю не виїздив із *Momohuichic*. Я звернув йому на це увагу. Він гупо видивився на мене і замовк. Але старець підсміхаючись сказав: „*Pala*“ (батько).

Мушу признатися, що тієї ночі я не спав, хоча москити сну мені з очей не зганяли. Або хлопчисько оббріхав мене, або я відкрив подиву гідний феномен: пам'ять, яка сягає до часів зперед народин і пригадує собі подробиці з життя своїх батьків.

Чому це малоби бути неможливе? У мене зелені очі, як у мові мами, і вистаюче чоло, яку батька. Можна унаслідити все, кожний нахил, усякий талант. А чи пам'яті не дістаємо в наслідстві? Наймолодше котеня, коли на нього бреше пес, насто-рожує хребет і порскає. Тому, що вон інстинктовно пригадує собі зі спсгадів, унасліджених після тисяч генерацій, що це його найкраща оборона. Іжак — гей, перелисткуйте Брема, а знайдете там на кожній сторінці оповідання про якусь дивну звичку, якої звіря не набралось само від себе, лише переймає її з пам'яті про безконечну скількість своїх предків. Оце й зоветься інстинктом: пригадка на предків. А ці Індіане, яких мізок не в обвантажений ніякою, навіть найменшою, іншою працею, ці блакитні Індіане, яких уже пра-прадіди їли виключно таку страву, яка у надзвичайний спосіб розвиває пам'ять, чому саме ці Індіане не могли би відзначитися подібною, ба вищою здібністю пригадування собі всяких речей — із пам'яті своїх батьків?

Батьки продовжують жити у своїх дітях. Чи так? — Але що продовжує жити? Можливо що пика! Донечка в музикальна, як батько, а синок ліворучок як мама. Річ випадку. Ні, ні, ми вміраємо а наші діти це цілком, цілком інші люде. Мати була вуличницею а її син став громадським місіонарем. Або, батько був прокуратором при Найвищому Суді а доня співає у варієте. Мусимо потішатися безсмертною душею, якій вільно співати

„алелуя“ на небесних зелених левадах: на цій землиці приходить нам край, на цій землиці, яку знаємо і любимо, — край.

Та ми не хочемо вмірати. Стараємося із усіх сил зробити щось таке, що казало би нам дальше жити у споминах — ми вміраємо спокійно, коли стоїмо у підручному лексиконі. Ми тоді щасливі, коли в безсмертні — на одну мить із кількохсот літ. Усі хочуть ще трошки продовжати жити у спогадах людськості або свого народу або бодай своєї родини. Тому теж грубий міщанин хоче мати дітей: спадковців його прізвища.

Це вже правда, що мистцеві тут добре ведеться. Плодимо десь дітей, багато генерацій після нашої смерті. Тепер ми жінки і стаємо вагітні і терпимо і носимо у собі плід і родимо серед страшних мук, але ми з мертвих воскресавмо як мужі й обильно запліднюємо далеких правнуків. Потім процвітають наші перші думки, потім ідуть хоровади ген в обітовану землю, яку колись нащупувала наша стопа: колоси колихаються там, де ми кинули колись на скелі дивні зерна.

Щось живе — і може воно найкраще. Чимало померло — а може найкраще. Хто це може збагнути? Бо все мертвеччина, що якнебудь не збережеться у пам'яті. Той є цілком мертвий, кого забувають, а не той, хто вмірає. Але ось-де заковика: люде починають поволі розуміти, що добром не є пам'ять, лише забуття. Спомин є марою, підступною хворобою, гидкою заразою, яка задавлює свіже життя. Не хочемо вже почитати батька й матери і не хочемо піднімати до них своїх очей, лише глядіти на них згори, бо ми більше значимо і вищі за них. Хочемо розбити вчорашній день, тому, що знаємо, що живемо сьогоднішнім днем і що наше нині є краще. Оце наша кріпка віра, така кріпка, що зовсім не думаємо про те, що те саме велике Сьогодні — завтра вже є бідне Вчора, яке можна

викинути на смітник. Вічна боротьба з вічною поразкою: наші думки побіджують щойно тоді, коли вони вже неправдиві.

Ми в невір'ях думок наших багків. Мучимося у тих окрсах, дусимося у вузькому хуторі життя, збудованому нашими предками. Будуймо нову, простору хату — коли повміраємо, тоді вона вже буде готова: і тоді наші внуки лежать у наших путах — —

А що, коли правдою є те, що я відкрив? Коли я одночасно в самим собою і — — моїм батьком і дідом? І коли те, що носить у собі мій мозок, не вмірає, коли воно далше живе й далше росте в мойому синові і внукові? Коли можу замирити у собі вічну свою революцію?

* * *

Я казав привести до мене всіх тих, яких пам'ять сягає поза час народин; щоденно приводили мені того й другого, мущин, жінок і дітей. Я ствердив, що спроможність спогадів простягається однаково на життя батька що й матери, при чому ця остання можливість заходила де-де частіше. Однак у всіх випадках пригадувано собі лише ті події, які походили з днів життя батьків перед начаттям; передусім дуже часто пригадувано собі якісь дрібниці при святі вінчання та взагалі щонебудь із останнього року життя батьків перед видачею дітей на світ. У кількох випадках мав я нагоду ствердити, що пам'ять завертала ген до подій із життя ще раніших генерацій. Таке було впр. в одній дівчинки, якої молода мама вмерла при родах — перших, які мала, — і яка передавала мені подробиці з інших родів, що імовірно торкалися життєвої історії бабки чи прабабки. Самі сповіди були гуртом страшенно нецікаві; вони повторялися завжди в одно колісце і змальовували маленький, замрячений, напрочуд одноманітний образ животіння отих спо-

живачів риби. Лише з цілости моїх помічень я міг вилускати два моменти, які мають більше значіння. По перше, ніхто з тих, що сповідалися мені, ніколи не казав: „Мій батько робив — —“ чи „Моя мати робила —“, зате кожний розказував виключно про себе самого. Щоправда кількох старших людей, як ось кацик, що служив мені за перекладчика, було свідомих того, що чимало з тих подій, які вони пригадували собі, не відносяться до їхнього життя, лише до життя їхніх предків, однак більшість, головно-ж майже всі ті, пам'ять яких сягає поза народини, очевидно приймає, — не здаючи собі, зрештою, з того справи, — що вони самі доконали діл своїх батьків. Другий момент був той, що вони зі свого власного побуду ніколи не згадували про смерть батька або матери; річ ясна, їх пам'ять із життя батьків доходила лише до хвилини їх начаття, яке з природи речі було перед годиною смерті батьків. Але тому, що чейже згодом майже всі вони бачили власними очима смерть своїх батьків, то можливо, що якраз із цього бралася несвідома потреба вважати своїм власним переживанням усе те, що піддавала їм їх пам'ятева спроможність. Таким робом траплялися оті малі *qui-pro-quo*, які інколи могли справді розсмішити: коли нпр. хлопчина, який ніколи не ступив далше свого пісковатого беріга, звеличав чудеса міста *Acapulco*, або коли який інший ледве десятилітній голодранець говорив зміною старої повитухи про своїх семеро родів, та ще й оплакував смерть одної дитини, яка втопилася йому при ловлі риб — —: це був його братчик, якого перед його народинами принесла на світ його мати, що далше в ньому жила, і якого вона потім утратила.

У моїх записках стоїть: 16. липня, Терезіта, 14-літня донька *Eli-a Mictecacihuatl-a*.

Її батько привів її в мою хату і гордо заявив, що його донька говорить по еспанськи. Дівчина,

добре збудована, від недавна заміжня й очевидячки вагітна, була майже цілком блакитна; лише одна-єдина цятка на спині, величиною як рука, пригадувала їй первісну жовту краску. Хоча видно було, що вона неабияк горда на те, що їй також вільно було прийти до мене, всеж вона проявляла дивну соромливість і боязнь, якої я не зауважив досіль ні в одного з *Momoskapan*-ців. На всі наші заохоти, аби щось сказала, відповідала вона лише ніяковою усмішкою, не дсбуваючи зі себе ні слова. Також її чоловік, який саме повернув із риболовлі і грозив їй мотузом основно допомогти пересторогам батьківської палиці, не осягнув иншого вислїду понад перемїну безглуздої усмішки в жалі-ливе квиління. Коли потім я показав їй великий препоганий оливодрук зі святим Франціском і обіцяв їй його, якщо схоче говорити, її обличчя знову прояснилося, однак вона все ще мовчала. І щойно тоді, коли я добавив ще святого Гарібальдія, — — ремшайдівська фірма дешево викупила десь склад оливодруків із Гарібальдім і Дон Пабльо продавав їх замість святих Альойзів, яких йому забракло, — — побідило у Терезїти бажання стати власницею такої сили чудових предметів. Я почав обережно випитувати найзвичайніші речі і ось вона оповідала загикаючись ті самі глупі спогади дитинства, які я чував уже десятки разів. Поволі вона позбувалася страху, почала говорити свобідніше і переповідала дрібні переживання із життя своєї матери й бабки. Враз, цілком несподівано, мала Індіянка крикнула голосно й виразно, а проте у ще глибшому тоні, як досіль: „*Alaaf*“.

Ледві пролунало це слово, і вона знову замнялася, потерла руками об колїна, похитала суди й туди головою і не сказала більше ні згука. Батько, гордий, що вилїзла вкінці та „еспанська“ мова, промовляв їй до розуму, просив і грозив, але надаремне. Я бачив, що сьогодні не вдасться уже ні-

чого з неї добути, дав їй її образи й відпустив її. Слідуючого вечора не мав я більше щастя, ніж знову й знову через день. Терезіта завжди оповідала ті самі маловажні небилиці і ставала цілком нездідною говорити після першого чужинного слова. Здавалося, наче вона за кожним разом на смерть жахається, якщо лише якась чужа істота викричить із неї оте виразне „*Alaaf*“. Із деяким трудом витягнув я з її батька, що вона далеко не щодня говорить чужинною мовою; лише кілька разів у своєму життю, коли була надзвичайно схвильована, і так наприклад на нічній гульні перед своїм вінчанням, промовила вона по „еспанськи“. Сам він, — мовляв, — її багько, — ані одним еспанським словом ніколи не озвався, але однаково його батько як одна його сестра раніше говорили принагідно також тією мовою.

Я давав щодня Терезіті і її своякам якісь дрібнички, та обіцював їм щораз краші речі, дзеркальця, святі образи, шнурки перел, ба навіть сріблом набиваний пояс, якщо вона врешті промовить „по чужому“. Захланність цілої родини була рзбурхана до найвищого ступня, а бідна дитина мучилася ще дужче, як інші дорікали їй. Старий кацик здоровим інстинктом догадався, що Терезіта може говорити лише тоді, коли надзвичайно сильно знервується, у приступі своєрідної екстази; тому я запропонував йому підождати до вечорниць, які мали відбутися у слідуючому тижні. Але мені відповіли на те, що вагітним жінкам не вільно під ніякими умовами брати участі в таких забавах. Упертого спротиву проти мові просьби зробити раз виїмок, не зміг я зломити навіть дуже знатними обіцянками. Що джерелом цієї рішучої відмови не була зовсім боязка дбайливість, казала про це контрпропозиція: так довго бити Терезіту, аж поки не викличеться потрібного подразнення. Воно мабуть справді довело би до ціли та й дівчині за-

надто не пошкодило би, бо ж кожна Індіанка переносить більше побоїв від звичайного мула. Але хоч і Терезіта охоче була би згодилася, аби її за срібний пояс десятикратно періщили, я все таки не зміг добути зі себе дозволу: думка про гудзик від піджака, яким я міг роздерти блакитно-кріваву нарість пана Левенштайна, не дала мені спокою.

І так я хотів уже зректися дальших заходів, коли ссь кацик вийшсв з новим прсвктом: він, мовляв, дасть свою згоду, щоби Терезіта зажила *peyote*. Ця улюблена опяняюча отрута, дозволена мущинам на великі свята, в усім жінкам строго заборонена. Я швидко догадався, чому кацик показався тут, очевидно за добру заплату, більше податливий, ніж у справі забороненого танцю: там ціле плем'я було би бачило участь Терезіти, а запоморочити отрутою можна її тайком у моїй хаті. Але й до тої церемонії він приготувався дуже основно: прийшов до мене о півночі, моїм двом Індіанам казав положитися упоперек перед дверима хати й уставив батька Терезіти, її чоловіка та одного її брата, якого теж посвятив у тайну, широким колом на стійках. Щоби приспати власну совість, казав дівчині надягти мужеське вбрання; страшенне смішно виглядала вона у довгих шкіряних штанах свого батька та блакитній сорочці чоловіка. Для забави я ще доповнив оту туалету; підчас коли варився гіркий вивар із кактусових головок, я застромив їй на голову мого широкого бриля і подарив їй зі запасів Дон Пабля одну, скрізь улюблену, яскраво-червону псвязку. Навприсідки на делівці пила дівчина великий глечик напою; ми сиділи довкола неї й чекаючи на наслідок, курили одну папіроску за другою.

Минула добра година. Поволі похилилася долі спиною; з широко розплющеними очима поринала у сон-яву *peyote'a*.

Я сам не один раз прсбував мушкатного зіл-

ля і тому знав гаразд кожну стадію оцього оп'яніння; я бачив, як її очі жадібно ковтають зявидних фарб. Але я ніяк не міг второпати, яким робом ми змоглиб пережити активну екстазу в оцьому найбільш пасивному похміллі; і справді, губи Індіянки залишилися цупко зціплені. Либонь старий кацк побачив так само, як я, що його досвід не вдасться і зрозумів, що хміль *peyote*'а не проявиться удівчини инакше, ніж у нього самого і в його товаришів. Можливо, що це було свого рода твердолоба впертість, яка казала йому щойно тепер не дати за виграну, лише щораз дальше йти по розпочатому шляху. Він почав варити свіжий напій і кинув до нього десять великих мушкатних головок, які годні були занурити шестеро дужих муштин у здорове похмілля. Потім підвів дівчину до гори й підсунув їй до уст гарячу посудину. Вона послушно сьорбнула, але піднебіння спротивилося гидкому гіркому напиту; вона стрепенулася і повернула його. Тоді старий вхопив її за гортанку, засичав, оплював її і прогорлав, що задусить її, якщо не випе глечика до дна. У безмірному страху зловила за посудину; із страшиим зусиллям влила у себе трійливий напій і впала знову на землю. Наслідок був надзвичайний: живіт піднісся і корчився, як якийсь нефоремний вуж, цупко сціплені ноги трипотали в повітрі. Потім затулила обома руками уста, — було видно, з якою величезною натугою намагається затримати в собі осоружну теч. Але не вдалося. Раптовий корч підкинув її до гори і примусив її далеко геть виригати отруту. Старик затрясся з люти; я побачив, як він ухопив за ніж, яким передтим розрізав кактусові головки, і як із криком кинувся на дівчину. Я встиг зловити його за ногу; провалився, як довгий, на глиняну долівку. Але дівчина добре бачила його жест; стояла гей за деревіла, трималася солом'яної стіни й тихо скавувала як виголоднілий пес. Очиці вивернулися ген до

гори і видно було майже само лише білко, що вилзло з глибини очодолів. Піт лиснів на її обличчя глибоким фіолетом, зпоміж сильних зубів усе ще скапувала брунатна теч. Нараз легка дрігота проїняла її коліна, проповзла вгору ногами, струснула великим животом, ставала щораз сильнішою, підкидала грудьми, казала нагально вимахувати руками й біла спиною та головою щораз швидше об стіну. Все воно предказувало дуже банальний і зовсім небажаний кінець; я пробурмотів мимохоть: „Прокляте свинство!“

Враз залунало з уст дівчини, але твердо, глибоко якимось грубим, чужим їй згуком: „*Dunnerskiel!*“

Здавалося, неначе це добряче слово одним махом усунуло з дороги всі запори. Миттю пустив корч; Терезіта повела рукавом по лиці і так, як наші селяне, обтерла собі губи й ніс. Тіло відсунулося від стіни, широка, певна усмішка засяла їй на обличчі. Твердо ступила, підійшла сміливим кроком до нашого вогнища і того старого, перед яким тільки що тремтіла ще у смертельному страху, з добросердним самовпевненим легковаженням відштовхнула на бік. Але я добре бачив: це не була Терезіта, яка робила це — це було щось інше.

І це щось інше зловило, не питаючи, за повну чарку, що стояла біля неї на підлозі, і одним ковтком випило вино. Потім: „Спасибі, брате! Хай Пречиста має в своїй опіці нашого генерала! Пеклові в зуби лютеранських свинот! *Pax vobiscum!*“ Взяла в мене батіжок, потріпала ним старого по животі і крикнула: „Повтори, собако: *Pax vobiscum!*“

Кацик сяв: „Бачите, бачите, тепер вона говорить по еспанськи“.

Але тут не було ні одного згуку еспанського. Розпливчата стара долішньо-німецька говірка сміялася із блакитних уст Індіанки: „Фу, чортове помело, він же не розуміє християнської мови“. Потім

по простацьки поклепала себе по животі: „На святого Йоана *de Compostela*! Голод мене тисне, голод! А прецінь у мене животик як у вітемберського декана! Ходи сюди бра' і давай мою порцію!“

Я кивнув на старого; підчас коли я знову наповняв чарку, він приніс із кута паляниці та кусень смаженого мяса. Терезіта повела за ним очима: „Гей, *Caracho*! Он які блакитні собаки! Що на це мій кольонський архієпископ скаже, коли оповім йому, що я тут голосив слово Боже блакитним малпам! Мушу йому кілька їх привезти, бо інакше не повірять. Але це правда, братчику, правда: їх шкура справді блакитна, а не вимальована. Ми щітками їх терли й пилами обтесували, цілі пасма зрізували — шкура блакитна внутрі і назовні!“

Терезіта їла і пила і раз-у-раз наповняла чарку. Потім я почав її розпитувати, обережно, завсідни навязуючи до якогось зворсту, якого вона вжила; я наслідував при тому, по змозі, її вимову, говорив по рейнськи, тут і там закидав з голяндська та флямандська; переплітав так, як вона, кількома еспанськими прокльонами та латинськими ксьондзівськими висловами. Спочатку я ледве міг второпати її та й то не догупався змісту деяких цілих речень. Але мало-помало йшло краще; я звикав до того старого язичія. Раз на волосок бракувало, я був би коміть головою перекинув усе те, що здобув з таким трудом; це було тоді, коли я спитав її як зоветься. Мимохить сказав я тоді ті два єдині слова, яких вивчив із цілої *tomoskapan*-ської мови і які стільки разів повторяв протягом останніх кількох тижнів: „*Huatughton tuapli?*“ (Як називаєшся?) Тоді легке дріжання пробігло по обличчі дівчини і вона відповіла боязко у своїй мові та своїм заляканим несміливим голосом: „Мене зовуть Терезіта“. Я перелякався, бо подумав, що з цією миттю вона прічуняє. Але брусоватий прапредок, який продовжував жити в її мізку, не давав себе так

легко прогнати; і зараз опісля вона знову на цілий рот самовпевнено зареготалася: „Хочеш іти з нами, братіку? Завтра скажу знову спекти трьох, які задурні, щоби вивчити, як треба хреститися“.

З обривчастих речень удалося мені якось висотати життєпис отого Терезітового пращура. Він походив відкуди-то з долішньої Надренії, прийняв як Францисканець у Кольонії нижчі свячення і потім, як військовий капелян, мандрував, здебільша з еспанськими ватагами, по Надренії, Баварії і Флямандії. У медіолянській провінції познайомився з *Jonkheer van Straaten*, котрий згодом, як підхорунжий *Santannillas'a*, пятого після Кортеза губернатора, вибрався до Мексика. За ним-то пішов він і з ним перебув відомий похід на Гондурас. Потім попав якимось чудом до блакитних Індіян із *Ystotasinta*, яких просвіщав на свій лад про благодати християнської культури.

Терезіта пила а пила. Щораз більш отяжлою і щораз частіш заїкуватою ставала хрипка мова, щораз чванькуватішим і диковіннішим ставало базікання войовничого клирика. Вона оповідала про здобуття *Quantuttacci*, яке було заслугою його, що йшов із шаблюкою у правій і хрестом у лівій руці та про трьохсот *Maуа*, яких казав у Мериді спалити в день Божого Тіла. Вона плавала у крові й пожежах; у насолоді побід з радісним забіранням у полон жінок та з багатими грабіжницькими походами по святинях. Стільки муштин ніхто в цілому краю не вбив і ніхто стільки жінок не знасилював — — „Гей, *viva el General Santilla i alaaf, alaaf* Кольонія!“ Голос аж переливався, здавалося наче він хоче викричати усю безмірну силу та свідомість волі володаря, що зросла аж до смішности: „Коли хочеш, брате мій, то завтра скажу всіх їх спекти, всіх разом, усю блакитну голоту! Хочеш? Кожний мусить сам собі зібрати костир і потім сам підпалити його! Оце буде забава!“

Вона знову перекинула чарку. „Ну, кажи, братіку! Що, не віриш? На святу Ганну, вони роблять усе, що захочу, геть усе чисто, ці плюгаві свині! Не віриш? Гляди бра', я навчив їх одної славної штуки!“ Вона ляснула батіжком на кацика: „Ходи сюди, стара поганська собако! Твій проклятий язик досить уже намолився до твоїх нікчемних чортових божків, поки я приніс вам Спасителя і Святу Діву! Геть зі своїм блакитним малп'ячим язиком, який кликав *Tla huiccalpantecuhtli*, твою миршаву богиню *Pulque Coatlicul Iztaccihuatl* і брудного бога сонця *Tzontemoc*, що з головою ниць біжить по світі. Геть геть із ним, відкуси його, отой проклятий язик!“

Терезіта кричала; град *tomoskapan*-ських слів, яких я не розумів, бив як ударом кнута об вуха старого. Тоді раптом, гейби це нагальне виладування рідної мови одним махом знову погасило в її мізку спогади зперед віків, — вона захиталася; її рука шукала за підпорою, але не найшла. Поволи зсунулося тіло на землю. Вона прикуцнула на долівці, підтягла під себе ноги, а тихий плач стрясав її плечима. Я відвернувся, щоби позати їй збанок води; враз мої очі впали на старого кацика. Він стояв за мною, навпрямки, із задертою назад головою, з очима тупо впяленими вгору. І високо до гори виставив язик, довгий фіолетовий язик, наче він хотів би зловити муху на стелі. Глибокий харкіт рвався із гортанки, руки стискали голі груди, вривали ніготі глибоко у блакитне мясо. Я усього цього не розумів; я мав лише неясне почуття, що в нього йде страшний бій, розпучливий спротив проти якогось раптового, великанського, непереможного примусу. Проти того страшного примусу білого пана, якому безвольно улягали батьки, того пекельного примусу, який ось перескочив віки і те, що давно збутвіло, знову воскресив. Ота жменя жахливих слів, від яких його прапрадіди корилися колись у безкраїх муках, змазали часи: ось стояло

воно, нужденне звіря, яке мусило само себе на кусні рвати, — коли кивнув пан. І він був послухний, мусив бути послухний: дико, міцно здусили могутні зуби язик і конвульсійним рухом — приклацнули. Потім узяв його устами і далеко виплював кривавий кусень мяса — —

Я жахнувся, хотів кричати; бездумливо зловився за кишені, наче там було щось, чим міг би допомогти. В цю мить ласочкою приповзла до моїх ніг Терезіта й милувала заболочені чоботи: „Пане мій, чи дістану сріблом набиваний пояс?“

З м і с т

Передмова V — XX
Павук 1 — 26
Ледова царівна 27 — 50
Серця королів 51 — 75
Помідоровий сос 76 — 94
Сповідь помаранчевого дерева 95 — 121
Мамальоа	122 — 160
Блакитні Індіане	161 — 184

50

20

